

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Гвоздков Сергій Юрійович

УДК 94(73):327.39(470+571:47+57)

**ЕВОЛЮЦІЯ ПОЗИЦІЇ США ЩОДО ІНТЕГРАЦІЙНИХ
ПРОЕКТІВ РОСІЇ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ
(1991-2014 РР.)**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

Науковий керівник:

д.і.н., доц. Городня Наталія Данилівна

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	11
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	11
1.2. Джерельна база дослідження.....	40
РОЗДІЛ II. ДЕРЖАВИ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ В ПОЛІТИЦІ США У 1990-ТІ РР.	49
2.1. Еволюція стратегії США щодо нових незалежних держав за адміністрацій Дж. Г. У. Буша і Б. Клінтона	49
2.2. Інтеграційні проекти на пострадянському просторі у 1990-ті рр. і позиція США.....	72
РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ У ПОЛІТИЦІ АДМІНІСТРАЦІЙ ДЖ. У. БУША (2001-2009 РР.).....	91
3.1. Особливості політики США на пострадянському просторі за першої адміністрації Дж. У. Буша (2001-2005 рр.).....	91
3.2. Зміни в політиці США щодо держав пострадянського простору за другої адміністрації Дж. У. Буша (2005-2009 рр.).....	104
РОЗДІЛ IV. ПОЗИЦІЯ США ЩОДО ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА Б. ОБАМИ (СІЧЕНЬ 2009 - БЕРЕЗЕНЬ 2014 РР.)	135
4.1. Трансформація зовнішньополітичних підходів США до пострадянських держав протягом президентства Б. Обами	135
4.2. Реалізація російських інтеграційних проектів у 2009-2014 рр. і позиція США.....	148
ВИСНОВКИ.....	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	170

ВСТУП

Актуальність дослідження обумовлена значним впливом політики Росії щодо реінтеграції пострадянського простору на міжнародну систему та Україну як одну з держав колишнього СРСР.

Розпад СРСР співпав у часі з прискоренням процесів глобалізації та регіональної інтеграції, що відбувалися паралельно. На відміну від Західної і Центральної Європи, Північної Америки й Азійсько-Тихоокеанського регіону, де на початку 1990-х рр. активізувалися регіональні інтеграційні процеси, що позначилися утворенням Європейського Союзу, Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА) і форуму Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), на пострадянському просторі, незважаючи на створення Співдружності Незалежних Держав, переважали дезінтеграційні процеси. Разом з тим Росія намагалася скористатися інституційними можливостями СНД для його реінтеграції. У XXI ст. у зв'язку з відновленням економічного зростання РФ її керівництво запропонувало нові, більш масштабні інтеграційні проекти, а рішучість Кремля щодо їх реалізації суттєво зросла. Ставлення до цих проектів було одним з ключових питань зовнішньої політики нових незалежних держав, включаючи Україну, в контексті вибору ними вектору і форм регіональної інтеграції. Упродовж досліджуваного періоду Україна вагалася у виборі свого зовнішньополітичного курсу, неодноразово змінювала вектори інтеграції, у результаті чого опинилася у «геополітичному вакуумі», «буферній зоні» між ЄС і Росією.

З огляду на провідну роль США у постбіполярній системі міжнародних відносин їхня позиція щодо інтеграційних проектів Росії на пострадянському просторі не могла не впливати на рішення урядів держав СНД з питань інтеграції. Проте ця позиція упродовж досліджуваного періоду не залишалася незмінною, а еволюціонувала залежно від політичних пріоритетів різних адміністрацій США, що мало відповідні наслідки для пострадянських держав, включаючи Україну. Так, дослідження політики Росії щодо

реінтеграції пострадянського простору та позиції США стосовно цього питання є важливим для розуміння міжнародної кризи, що виникла унаслідок російської агресії проти України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках науково-дослідної теми «Україна в загальноєвропейських історичних процесах: пошуки цивілізаційного вибору» (державний реєстраційний номер 16БФ046-01), включеної до тематичного плану історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб на основі усебічного аналізу джерел і наукової літератури висвітлити еволюцію позиції США стосовно інтеграційних проектів Росії на пострадянському просторі в 1991-2014 рр. та з'ясувати вплив Вашингтона на процеси регіональної інтеграції за участю держав колишнього СРСР.

Відповідно до поставленої мети визначено основні **завдання дослідження**:

- проаналізувати і систематизувати стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дисертаційної роботи;
- висвітлити національні інтереси США щодо нових незалежних держав у 1990-ті рр. та основні напрямки їх реалізації;
- з'ясувати позицію США щодо інтеграційних проектів на теренах СНД за президентства Дж. Г. У. Буша та Б. Клінтона;
- охарактеризувати особливості політики США на пострадянському просторі, включаючи питання регіональної інтеграції, за першої адміністрації Дж. У. Буша (січень 2001 - січень 2005 рр.);
- визначити зміни в політиці США щодо держав пострадянського простору за другої адміністрації Дж. У. Буша (січень 2005 - січень 2009 рр.);
- охарактеризувати трансформацію зовнішньополітичних підходів США щодо пострадянських держав протягом президентства Б. Обами;

- з'ясувати позицію США щодо інтеграційної політики Росії у 2009-2014 рр.;

- виявити вплив США на політику Росії щодо реінтеграції пострадянського простору.

Об'єктом дослідження є політика США на пострадянському просторі.

Предметом дослідження є еволюція позиції Сполучених Штатів щодо інтеграційних проектів Російської Федерації на пострадянському просторі у 1991-2014 рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1991-2014 рр. Нижня межа – грудень 1991 р. – зумовлена розпадом СРСР, створенням СНД і початком реалізації політики США щодо нових незалежних держав. Верхня межа – березень 2014 р. – обумовлена анексією Росією Криму, що призвела до виникнення нової стратегічної ситуації на пострадянському просторі і в Європі, а також до суттєвих змін в політиці США щодо низки країн колишнього СРСР.

Географічні межі роботи охоплюють Сполучені Штати Америки, а також дванадцять пострадянських держав: Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Казахстан, Киргизстан, Молдову, Росію, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан та Україну, які входили до Співдружності Незалежних Держав у той чи інший час досліджуваного періоду та були залучені до регіональних інтеграційних проектів Росії. Балтійські країни не розглядаються у дисертації, адже вони ніколи входили до СНД, завжди сприймалися в Європі як частина західного світу, а після відновлення незалежності відразу обрали курс інтеграції до євроатлантичної спільноти.

Методологічною основою дисертації є принципи історизму, наукової неупередженості, наукового плюралізму, системності, усебічності та наступності. У ході дослідження застосовано загальнонаукові методи (аналізу і синтезу, індукції й дедукції, порівняння, системного підходу, узагальнення, пояснення) та спеціальні історичні методи (проблемно-

хронологічний, історико-генетичний, порівняльно-історичний, періодизації, критики джерел).

У роботі використано системний регіональний підхід, тобто дослідження політики США не щодо окремих країн, а пострадянського простору як регіону, який перебуває в стадії постійної трансформації, дезінтеграції і реінтеграції. При цьому пострадянський простір є регіоном лише в історичному сенсі – як колишній імперський простір. Відголоски цього стану у вигляді «пострадянського синдрому» в країнах СНД і спроб Росії реінтегрувати країни колишнього СРСР проявляються і донині. Разом з тим, в сучасних умовах пострадянський простір не є цілісним регіоном в політико-географічному та економічному сенсі. На пострадянському просторі науковці виділяють три субрегіони: західний («нова Східна Європа»), куди відносять Україну, Білорусь, Молдову; південнокавказький (Азербайджан, Вірменія, Грузія) та центральноазійський (Киргизстан, Таджикистан, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан).

Основоположний принцип історичного дослідження – *історизму*, тобто розгляду явища чи процесу в конкретно-історичних умовах є важливим при написанні роботи, не зважаючи на невеликий проміжок часу, що відокремлює нас від досліджуваного періоду. Стрімкий розвиток подій в сучасному світі та пов'язана з цим кардинальна зміна деяких оцінок на сьогодні не відповідає тим історичним умовам, що існували ще в недавньому минулому. Так, діяльність російського президента В. Путіна на самому початку XXI ст. в дослідженнях західних науковців оцінювалася під впливом тогочасного зближення Росії із Заходом, а не сучасної ситуації конфронтації.

Принцип *наукової неупередженості* вимагає безстороннього ставлення до історичних фактів, використання усіх наявних джерел і оцінок в процесі дослідження і формулювання власних висновків. Тісно пов'язаний з цим принцип *наукового плюралізму* визначає право дослідника на власну аргументовану оцінку тих чи інших подій. Для дослідника важливо керуватися принципом *усебічності і наступності*, тобто враховувати наукові

надбання попередників, увесь спектр їхніх оцінок і позицій для формулювання власних висновків на основі аналізу максимально можливого кола джерел і наукової літератури.

Принцип системності при написанні роботи, в якій розглядається значна кількість різнорівневих зв'язків між суб'єктами міжнародних відносин, є необхідним для неупередженого висвітлення досліджуваних історичних процесів та врахування усіх можливих впливів на них. Так, при аналізі інтеграційних утворень на пострадянському просторі розглядалися і враховувалися не лише взаємозв'язки їх учасників, а й зовнішні впливи на них та їхні відносини з іншими суб'єктами міжнародних відносин. Так само політика США щодо країн пострадянського простору вивчалася як складова частина зовнішньої політики Вашингтона.

Методи *аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення* використовувалися на всіх етапах написання роботи. Зокрема, для дослідження офіційних документів та інших матеріалів США, Росії та інших держав пострадянського простору, для вивчення міжнародних договорів, документів міжнародних організацій та інших історичних джерел.

Метод *індукції* використовувався для узагальнення результатів вивчення діяльності досліджуваних в роботі держав та міждержавних інституцій, а *дедукції* для виявлення виявів реалізації стратегії тієї чи іншої держави, що виявлялися в її політиці з конкретних питань.

Проблемно-хронологічний метод був використаний нами при визначенні структури дисертації. Її текст викладається у хронологічній послідовності, за періодами, а всередині періодів згрупований за проблемами.

Використання *історико-генетичного методу* обумовлене необхідністю розкрити еволюцію пріоритетів, напрямів, методів політики США щодо пострадянських держав у цілому та їх інтеграції зокрема, а також розвиток російської інтеграційної політики та інтеграційних структур на пострадянському просторі.

Для з'ясування характеру відносин США та Росії у контексті регіональних процесів на пострадянському просторі використовувався *історико-порівняльний* метод, який дає змогу співставляти інтереси і цілі суб'єктів міжнародних відносин для висновків про характер їхньої взаємодії. Цей метод необхідний для визначення відмінностей і подібності у політиці різних адміністрацій США щодо пострадянських держав, підходів урядів Росії до проблем пострадянської інтеграції.

Метод *періодизації* використано для виділення етапів у політиці США чи Росії щодо пострадянських держав чи інтеграційних проєктів на цих теренах.

Критика джерел є основою будь-якого історичного дослідження. Вона спрямована на встановлення достовірності джерела, що для нас особливо важливо при роботі з секретними документами, походження яких може бути сумнівним. Особливо критичного ставлення вимагають джерела суб'єктивного характеру – мемуари та інші праці історичних діячів, що були учасниками досліджуваних подій. Офіційні документи можуть відображати певну ідеологію та містити елементи пропаганди, що також має враховуватися дослідником.

Наукова новизна дослідження полягає у постановці та розробці актуальної теми, яка ще не була предметом спеціального дослідження. Особистий внесок автора полягає у наведених нижче положеннях і висновках, які виносяться на захист.

Вперше:

- висвітлено еволюцію позиції США щодо інтеграційних проєктів Росії;
- визначено особливості політики семи адміністрацій президентів США (Дж. Г. У. Буша, Б. Клінтона, Дж. У. Буша, Б. Обама) на пострадянському просторі;
- з'ясовано відмінності американської і російської концепцій інтеграції за участю пострадянських країн;
- залучено до наукового обігу нові історичні джерела та здійснено їх аналіз;

- застосовано системний регіональний підхід до дослідження політики США на пострадянському просторі.

Удосконалено:

- висновки про особливості політики Росії на теренах СНД і вплив США на пострадянському просторі.

Отримали подальший розвиток:

- систематизація та аналіз історичних джерел і наукової літератури з проблеми дослідження;

- вивчення концептуальних засад зовнішньої політики США за адміністрацій Дж. Г.У. Буша, Б. Клінтона, Дж. У. Буша, Б. Обама та особливостей її реалізації щодо пострадянських держав;

- дослідження впливу інтеграційної політики Росії на теренах СНД на американсько-російські відносини;

- аналіз стратегії Росії на пострадянському просторі;

- розкриття окремих аспектів політики США щодо України.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає у поглибленні розуміння позиції США стосовно перспектив відновлення російського домінування на пострадянському просторі, що дає можливість прогнозувати американську політику щодо України в умовах російської агресії.

Накопичений фактичний матеріал, висновки і оцінки, зроблені в дисертації, розширюють спектр знань із зовнішньої політики США, Росії та України, американсько-російських і американсько-українських відносин, проблем інтеграції на теренах СНД. Вони можуть бути використані для подальших наукових досліджень регіональних процесів, інтеграційних проектів Росії та політики США на пострадянському просторі, а також для підготовки нормативних і спеціальних курсів у навчальних закладах.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові положення і результати, викладені у дисертації, отримані автором самостійно. Усі публікації за темою дисертаційного дослідження виконані ним одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні матеріали й положення дисертації було представлено у формі доповідей і тез на десяти міжнародних наукових конференціях: «Дні науки історичного факультету» (Київ, 2009, 2010, 2013), «Каразінські читання» (Харків, 2011, 2012, 2013), «Одеські читання: актуальні проблеми історії, археології та етнології» (Одеса, 2012, 2013), Сполучені штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право (Львів, 2014), «Шевченківська весна - 2015» (Київ, 2015).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 16 публікаціях, п'ять з яких – у наукових фахових виданнях, у тому числі одна стаття – у зарубіжному науковому виданні. Окремі положення та результати дослідження додатково відображені у 11 публікаціях тез та виступів на наукових конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Вона включає в себе вступ, 4 розділи, поділених на 8 параграфів, висновки, список використаних джерел і літератури (27 стор., 252 найменувань), перелік умовних скорочень. Загальний обсяг дисертації становить 195 сторінок машинописного тексту, з них основного тексту – 168 сторінок.

РОЗДІЛ I. Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Праці вітчизняних та зарубіжних (американських, європейських, російських) науковців, політологів та складають наукову літературу з проблематики дослідження. В ній вивчалися: формування нового світового порядку та зовнішньополітичної стратегії США після завершення «холодної війни», особливості зовнішньої політики окремих американських адміністрацій в період, що досліджується, стратегія та політика США щодо Росії та держав пострадянського простору, американсько-російські відносини, політика РФ на теренах СНД, проблеми пострадянської інтеграції, політика Сполучених Штатів щодо України та американсько-українські відносини. Аналіз наукової літератури здійснено за проблемно-тематичним принципом з урахуванням її національної специфіки. Виділено чотири основні групи досліджень.

До першої групи наукових праць відносимо дослідження постбіполярної системи міжнародних відносин та зовнішньої політики США.

Доробок українських істориків та політологів, що стосується дослідження зовнішньої політики США та її концептуальних засад після «холодної війни» в глобальному вимірі та щодо окремих регіонів і держав представлений працями Б. М. Гончара¹, Ю. Б. Гончар², Н. Д. Городньої³, М. А. Тарана⁴,

¹ Гончар Б. М., Гончар Ю. Б. Концепція американського світового лідерства в зовнішній політиці Б. Обама / Б. М. Гончар, Ю. Б. Гончар // США і світ XXI століття. Колективна монографія пам'яті Є. Камінського. – К.: «Центр вільної преси», 2012. – 557 с.; Гончар Б. М. Барак Обама і зовнішньополітична спадщина Джорджа Буша-молодшого (кризові аспекти) / Б. М. Гончар // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. – К, 2009. – Вип. 96. – С. 4-6.; Гончар Б. М. Регіональні пріоритети зовнішньої політики адміністрації Барака Обама / Б. М. Гончар // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2013. – Вип. 112. Част. 1. – С. 36-44.

І. М. Ковалю⁵, О. В. Шевчука⁶, Д. М. Лакішика⁷, С. В. Юрченко⁸, С. В. Проня⁹ та інших. Політика США на пострадянському просторі не була предметом спеціального дослідження цих авторів.

Дослідження американської зовнішньої політики та її концептуальних засад проводив М.М. Рижков. У його докторській дисертації в галузі

² Гончар Ю. Б. Еволюція політики США щодо інтеграційних процесів у Західній Європі (кінець 80-х - 90-ті роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Гончар Юлія Борисівна. – К., 1997. – 24 с.

³ Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989-2013 рр.) / Н. Д. Городня. – К., 2014; Городня Н.Д. Місце України в сучасному глобалізованому світі / Н. Д. Городня // Ідентичність і пам'ять у пострадянській Україні. – К.: Дух і Літера, 2009. – С. 387-402; Городня Н.Д. Між Європою і Росією: зовнішня політика України в умовах глобальних змін початку ХХІ ст. / Н. Д. Городня // Україна і світ: прагнення змін / Відп. ред. Наталія Висоцька. – К.: Дух і літера, 2010. – 448 с. – С. 97-114;

⁴ «Тайванська проблема» в зовнішній політиці США в 1990-і роки: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Таран Макар Анатолійович. – К., 2002. – 19 с.; Таран М. А., Гончар Б. М. США, КНР і Тайвань: трикутник взаємодії і суперечностей в 90-і роки ХХ ст. / М. А. Таран, Б. М. Гончар // Наукові записки Академії наук вищої школи України. – Вип. 2. – К., 1999. – С. 22-31.

⁵ Коваль І. М. Концептуальне оформлення східноєвропейської політики США на початку процесу глобальних трансформвань: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Коваль Ігор Миколайович. – К., 2000. – 35 с.

⁶ Шевчук О. В. Зовнішньополітична стратегія США та РФ щодо КНР: дис. ... д-ра політ. наук / О. В. Шевчук. – К., 2009; Шевчук О. В. Китай між США і Росією: геостратегічні відносини / О. В. Шевчук. – Миколаїв, 2008.

⁷ Лакішик Д. М. Німеччина в європейській політиці США кінця 80-х - 90-і роки ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Лакішик Дмитро Михайлович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 16 с.

⁸ Юрченко С. В. Геостратегія США в процесі становлення глобальної держави: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / С.В. Юрченко; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2001. – 36 с.

⁹ Пронь С. В. США і еволюція азійсько-тихоокеанської політики Японії (1950-1990-ті роки): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / С. Пронь. – Донецьк, 2004; Пронь С. США та Японія в АТР (50-90-ті рр. ХХ ст.) / С. Пронь. – Миколаїв, 2003; Пронь С. В. Японія – США – Росія: співробітництво та суперництво в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. 1951-2007 роки / С. Пронь. – Миколаїв, 2008.

політичних наук розкрито еволюцію концептуальних засад американської зовнішньої політики в 1947-2007 рр¹⁰.

М. М. Рижков виділив 3 види стратегій зовнішньої політики США - базові, головні й поточні. Базові - ізоляціонізм та ліберально-демократичний інтернаціоналізм, постійні у часі і дають загальну уяву про рівень готовності американської держави втручатися у кризові події в різних державах і регіонах планети із переважним застосуванням традиційних механізмів національної дипломатії чи силових методів. Головні стратегії формуються на виявленні та формулюванні великих і стійких загроз життєвим національним інтересам Америки, що мають певну часову обмеженість, завершуючи своє існування ліквідацією ворога або різким послабленням його руйнівного потенціалу. Поточні стратегії, як правило, є відносно короткотривалими і мають на меті розв'язання конкретних проблем, з якими зіштовхуються Сполучені Штати у практиці дво- і багатосторонніх відносин на певному етапі історичного розвитку.

Автор доходить висновку, що головна стратегія США після «холодної війни» зберегла свою доктринальну основу – збереження і адаптування до нової системи міжнародних відносин, глобального поширення демократії механізмами зовнішньої політики та, відповідно, глобальної відповідальності за стан безпеки на євразійських, євроатлантичних і планетарних просторах.

Заслуговує уваги стаття О. В. Потехіна (у співавторстві) у колективній монографії «США і світ ХХІ століття» «США: присмерки імперської парадигми», що присвячена проблемі ідентифікації Сполучених Штатів як

¹⁰ Рижков М. М. Доктринальний вимір стратегій зовнішньої політики США: від стримування до глобальної демократизації: дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 401 с.; Рижков М. М. Аналітичні дослідження доктрини нового світового порядку Дж. Буша-старшого та стратегії «задіяності та розширення» Б. Клінтона // Актуальні проблеми міжнародних відносин : [зб. наук. пр.] / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка Ін-т міжнар. відносин. – К., 2008. – Вип. 77. – С. 6-15.

«сучасної імперії»¹¹. Автори доводять, що Сполучені Штати однозначно не можуть вважатися класичною імперією, а нові концепції «сучасної», «ліберальної» чи «нео-» імерії також повністю не відповідають реальному становищу США у світі та їхній політиці. За їх висновками, США не можуть вважатися імперією і не мають перспективи перетворення на імперію, адже імперські засади суперечать принципам демократії, що панують в США, їх не підтримує середній клас, вони не корелюються з глобалізацією; культурно-інформаційна експансія США має зворотній вплив на самих американців; в політиці все ще присутні відголоски ідеї ізоляціонізму; дії США недостатньо відповідають імперськими критеріями абсолютного прагнення до власної безпеки, домінування та контролю та ін.

Найбільший внесок в дослідження дослідження постбіполярної системи міжнародних відносин зробили американські вчені, передусім З. Бжезінський¹², І. Валлерстайн, Г. Кіссінджер, Ф. Фукуяма¹³, Дж. Най¹⁴, Р. Хаас¹⁵, С.Хантінгтон¹⁶, які розробили впливові концепції сучасного світоустрою, що використовуються в багатьох історичних та політологічних дослідженнях.

¹¹ Потехін О. В., Ветринський І. М. США: приємки імперської парадигми / О. В. Потехін, І. М. Ветринський // США і світ ХХІ століття: кол. монографія / Під ред. Ю. Пахомова. – К.: Центр вільної преси, 2013. – С.144-164.

¹² Бжезінський З. Велика шахматна дошка: господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезінський. — М.: Международные отношения, 1998. – 255 с.; Бжезінський З. Ещё один шанс: три президента и кризис американской сверхдержавы / З. Бжезінський / Пер. с англ. Ю. В. Фирсова. – М.: Международные отношения, 2007. – 237 с.; Бжезінський З. Стратегический взгляд. Америка и глобальный кризис / З. Бжезінський / Пер. с англ. М. Десятовой. – М.: АСТ, 2010. – 287 с.

¹³ Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Фрэнсис Фукуяма / Пер. с англ. М. Б. Левина. – М.: АСТ, 2007. – 588 с.

¹⁴ Nye, Joseph. Soft Power: the Means to Success in World Politics. – New York : Public Affairs, 2004. – 191 p.

¹⁵ Хаас Р. Эпоха бесполярного мира / Р. Хаас. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_11144

¹⁶ Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантінгтон. – М.: АСТ, 2003; Хантінгтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантінгтон. – М.: АСТ, 2008.

В Росії американістика представлена центрами, що сформувалися ще в радянські часи (Інститут США і Канади Російської академії наук, Московський державний інститут міжнародних відносин-Університет МЗС Росії), та новими осередками, серед яких є міжнародні (Московський центр Карнегі) та власне російські (Російська рада з міжнародних справ, Рада з зовнішньої політики і оборони, Інститут стратегічних оцінок і аналізу).

До відомих російських американістів належать: директор Інституту США і Канади Російської академії наук (ІСКРАН) С. Рогов¹⁷, заступник директора – ІСКРАН В. Кременюк, доцент МДІМО М.Троїцький¹⁸, старший науковий співробітник ІСКРАН М. Братерський¹⁹, керівник Центру воєнно-політичних досліджень ІСКРАН В. Батюк²⁰, заступник директора Інститута

¹⁷ Рогов С. 11 сентября 2001 г.: реакция США и последствия для российско-американских отношений / Рогов С. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iskran.ru/russ/rogov/21-10.html>; С. Рогов. Доктрина Буша и перспектива российско-американских отношений // http://www.ng.ru/ideas/2002-04-03/1_doctrine.html; Рогов С. Доктрина Буша и перспектива российско-американских отношений / Рогов С. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ng.ru/ideas/2002-04-03/1_doctrine.html

¹⁸ U.S.-Russia Relations in Post-Soviet Eurasia: Transcending the Zero-Sum Game (co-authored with Samuel Charap), Paper of the Working Group on the Future of U.S.-Russia Relations, (Moscow and Cambridge, MA: Higher School of Economics and Harvard University, September 2011); Дилемма интеграции на постсоветском пространстве // Россия в глобальной политике. – Т. 11 – № 5. Сентябрь-октябрь 2013. – С. 21-33; Зевелёв И., Троицкий М. Сила и влияние в американо-российских отношениях. Семиотический анализ. Очерки текущей политики. – Вып. 2. – М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2006. – 72 с.; Глобальная стратегия США в приложении к СНГ // США - Канада: экономика, политика, культура. – 2011. – № 3. – С. – 39-52.

¹⁹ Братерский М. В. Политика США в отношении постсоветской интеграции / М. В. Братерский // США - Канада. Экономика, политика, культура. – № 6. – 2013. – С. 3-16.

²⁰ Батюк В. И. Трудное партнерство. Двусторонние режимы и институты в российско-американских отношениях после окончания «холодной войны» В. И. Батюк. – М.: Прометей, 2008. – 212 с.; Батюк В. И. Российско-американский диалог по региональным проблемам в XXI веке: итоги и перспективы В. И. Батюк // США-Канада: экономика, политика, культура. – № 8, 2009. – С. 17 – 32.; Батюк В. И. Российско-американское партнёрство в

проблем міжнародної безпеки РАН О. Богатуров²¹. В їхніх численних роботах приділена увага проблемам постбіполярного світоустрою, американсько-російського партнерства, місцю РФ в зовнішній політиці США, концептуальним засадам американської політики різних адміністрацій. Для їхніх праць характерна критика домінування США в міжнародній системі, їхньої зовнішньої політики, поширення у світі американської системи цінностей, хоча вони не заперечують потреби у співпраці РФ і США.

Другу групу складає наукова література, присвячена політиці США щодо держав пострадянського простору.

Так, в докторській дисертації А. В. Дашкевича²², не лише розглядалися глобальні доктрини Дж. Г. У. Буша та Б. Клінтона, а й окрема увага була приділена політиці адміністрації Б.Клінтона щодо України. Автор робить висновок, що до вирішення питання денуклеаризації України її «стримували», а після відходу в минуле ядерної проблеми мало місце категоричне пов'язування позиції щодо України з характером, формами й темпами здійснення економічних і політико-правових реформ українськими владними структурами.

постбіполярной системе международных отношений / В. И. Батюк // США – Канада: экономика, политика, культура. – № 9. – 2010. – С. 3-18.

²¹ Богатуров А. Контрреволюция ценностей и международная безопасность / А. Богатуров // Лидерство и конкуренция в мировой системе: Россия и США. / Отв. ред. Богатуров А. Д., Шаклеина Т. А. – М.: УРСС, 2010. – С. 9-24; Богатуров А.Д. «Стратегия перемалывания» в международных отношениях и внешней политике США / А. Д. Богатуров. – М.: Едиториал Урсс, 2004. – 48 с.; Bogaturov A. Russia And The Usa: Equilibrium Of Distrust. International Trends. – Volume 7. – № 3 (21). September-December 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intertrends.ru/twenty-first/025.htm>; Богатуров А. Три поколения внешнеполитических доктрин России А. Богатуров. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/thirteen/005.htm>; Богатуров А. Лидерство и децентрализация в международной системе / А. Богатуров. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twelfth/001.htm>

²² Дашкевич А. В. Еволюція системи доктринального забезпечення зовнішньої політики США повоєнного періоду: автореф. дис ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Дашкевич Андрій Вікторович; Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 1998. – 32 с.

Окремий розділ в монографії доктора історичних наук І. Д. Дудко «Національні інтереси США у постбіполярному світі»²³ присвячений реалізації національних інтересів США на пострадянському просторі. Автор доходить висновку, що основними напрямками політики США на теренах СНД в 1990-х – на початку 2000-х рр. були: допомога молодим демократіям, полагодження регіональних конфліктів, проблеми безпеки і, зокрема, стримування розповсюдження ядерного озброєння. Росія була і залишається головним об'єктом уваги Сполучених Штатів на пострадянському просторі. При цьому І. Дудко вказувала на особливе місце Україні в системі зовнішньополітичних пріоритетів США, а розвиток всебічних американсько-українських відносин став невід'ємною складовою національних інтересів США у пострадянському регіоні. Йдеться про утвердження тенденцій стабільності в Східній Європі через сталий розвиток демократичної України; використання українського чинника в якості додаткової (до російської) сфери проникнення американських впливів на пострадянський простір і навіть протидії, завдяки Україні, російському експансіонізму на теренах СНД.

Історичні витоки політики США щодо України досліджені в монографії Є.Є. Камінського²⁴, де серед іншого вивчаються питання стратегії США щодо України в 1990-х рр. Проблема становлення відносин незалежної України з США досліджена в кандидатській дисертації В. А. Дубовика «Політика США по відношенню до незалежної України (1991-1994 рр.). Аналіз концепцій американської політології»²⁵.

²³ І. Д. Дудко. Національні інтереси США у постбіполярному світі / І. Д. Дудко. – К.: КНЕУ, 2003. – 208 с.

²⁴ Камінський Є. Є. Політика США щодо України: Витоки. Концептуальні основи. Практична еволюція / Є. Камінський, А. Дашкевич. – К.: Політична думка, 1998. – 547 с.

²⁵ Дубовик В. А. Політика США по відношенню до незалежної України (1991-1994 рр.). Аналіз концепцій американської політології: автореф. дис ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечнікова. – О., 1996. – 24 с.

Політика США щодо проблеми радянського ядерного арсеналу в 1990-ті рр. розглянута у працях В. М. Чумака та С. П. Галаки. В монографії В. Чумака «Ядерна стратегія США: від перевершення до нерозповсюдження» поряд з ретроспективним оглядом американської ядерної політики, розглядається позиція США щодо українського ядерного роззброєння²⁶, а монографія С. П. Галаки «Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах» є однією з небагатьох робіт, де розглядається не лише денуклеаризація України, а й Білорусі та Казахстану²⁷.

Політику першої адміністрації Б. Обами щодо РФ досліджувала у своїй кандидатській дисертації Т.О. Рибченко²⁸. За її висновком, Б.Обама фактично стимулював регіональне лідерство РФ, а нові незалежні держави були «переведені» до зони відповідальності Москви. РФ, в свою чергу, активно використовувала таке «вікно можливостей» для встановлення регіональної гегемонії на пострадянському просторі.

Політиці США на просторі СНД присвячена кандидатська дисертація російського дослідника Г. Мінасяна, в якій розкриті деякі аспекти пострадянської інтеграції в контексті американсько-російських відносин²⁹.

Для більшості дослідників з РФ, характерним є сприйняття американської позиції щодо інтеграції на пострадянському просторі як антиросійської. Так, М. Братерський вважає, що на пострадянському просторі США впроваджують «стратегію послаблення російського впливу» через

²⁶ Чумак В. М. Ядерна стратегія США: від перевершення до нерозповсюдження: Монографія. – К.: НІСД, 1999. – 304 с.

²⁷ Галака С. П. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах: Монографія. — К: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002, —278 с.

²⁸ Рибченко Т. О. Зовнішня політика адміністрації президента США Б.Обами щодо Російської Федерації: автореф. дис ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Тетяна Олександрівна Рибченко. – Київ: Б.в., 2011. – 21 с.

²⁹ Мінасян Г. С. Політика США на просторі СНГ : дисертація ... кандидата політичних наук : 23.00.04 / Мінасян Гаруш Саакович. – М, 2008. – 200 с.

«розсмикування пострадянських держав на різні блоки, проекти, коаліції»³⁰. Інший співробітник Інституту США і Канади – В. І. Кривохижа роз'яснює, що віце-президент США Дж. Байден, говорячи про невизнання зі сторони Сполучених Штатів особливих сфер впливу для якоїсь держави, мав на увазі інтеграційні ініціативи Росії³¹. Таким чином, акцент робиться на ніби-то протидії планам Москви зі сторони Вашингтона.

Ще однією помітною особливістю авторів з РФ є російськоцентричність їхніх робіт. При характеристиці прямих контактів США з новими незалежними державами російські автори часто намагаються врахувати російський фактор навіть там, де його немає або просто перебільшуючи його.

До третьої групи належать праці, присвячені проблемам інтеграції за участю пострадянських держав.

Наукове вивчення проблем інтеграції закладене європейськими та американськими вченими різних галузей науки (переважно політологи, соціологи). Авторами класичних теорій інтеграції є А. Етціоні (федералізм), Д. Мітрані (функціоналізм), неофункціоналізм (Е. Хаас, Ф. Шміттер), інтергаверменталізм (С. Хофман) та інші.

В теорії федералізму акцент зосереджений на об'єднанні держав у федерацію на основі єдності їх політичних, історичних та економічних інтересів. Рухомою силою об'єднувчих процесів є політичні інститути. Функціоналізм заснований на ідеї передання державних функцій наддержавним інституціям, які можуть краще задовольняти потреби народів (передусім економічні), аніж держави-нації. В неофункціоналізмі акцент зміщений з економічної на політичну складову, без якої неможливий довготривалий і ефективний процес інтеграції. Велика роль при цьому приділяється роботі наддержавних інституцій, яким держави-учасниці

³⁰ Братерский М.В. Политика США в отношении постсоветской интеграции ... Указ. соч. – С.10.

³¹ Кривохижа В. И. Проблемы и некоторые результаты курса «перезагрузки» в российско-американских отношениях // США – Канада: экономика, политика, культура. – № 4. – 2013. – С. 9.

об'єднання повинні поступово передати частку свого суверенітету. Інтергаверменталізм акцентує увагу на рішеннях урядів як основних направляючих процесів інтеграції. Саме інтереси національних урядів є визначальними для того, чи буде відбуватися інтеграція чи вона буде стримуватись (за умови розходження інтересів).

Ці та інші теорії інтеграції (теорія комунікації К. Дойча, інституціоналізм, теорія ліберального міжурядового підходу Е. Моравчика) в основному покликані пояснити європейські інтеграційні процеси. Використання різних теорій інтеграції в комплексі дає змогу краще зрозуміти сутність і природу регіональної інтеграції.

Ми виділяємо такі основні ознаки інтеграційних процесів на пострадянському просторі:

1. Об'єднавчі якості. Основою процесу будь-якої інтеграції є рух до об'єднання суб'єктів (в політичній, економічній, військовій чи інших сферах), що закладене в значенні самого терміну.
2. Інституційне та нормативно-правове оформлення об'єднавчих процесів. Інституційне оформлення відрізняє інтеграцію від співробітництва, в якому присутній лише другий елемент (нормативно-правова база). При цьому співробітництво завжди виступає передтечею і основою інтеграції. Інституціоналізація об'єднавчих процесів може відбуватися шляхом створення міжнародної організації, до якої увійдуть зацікавлені суб'єкти або наднаціональних органів.
3. Добровільність процесу - одна з основоположних ознак інтеграції. Науковці, що займаються проблемами інтеграції, керівництво Сполучених Штатах неодноразово наголошували, що інтеграція не може відбуватися там, де застосовується сила. Лише добровільний об'єднавчий процес можна вважати інтеграційним. Ця ознака ставить під питання кваліфікацію об'єднавчих процесів на пострадянському просторі, що відбувалися під егідою Росії, як інтеграційних. РФ використовувала засоби примусу у вигляді «зон нестабільності», «газових», «торговельних» війн, прихованих і

відкритих погроз задля втягування держав в об'єднавчі процеси або ж для недопущення їх інтеграції в західні структури. З іншого боку, серед пострадянських держав були такі, які добровільно йшли на інтеграцію в рамках пропонованих Росією структур. Звідси витікає наступна ознака.

4. Наявність спільних інтересів та зацікавленості учасників в інтеграції. Констатуємо той факт, що низка пострадянських держав мали прагнення і зацікавленість до об'єднання в певних сферах. Разом з тим, проблемою часто була асиметричність інтересів учасників інтеграційних об'єднань, що нівелювало об'єднаний ефект.

Найбільш ґрунтовно інтеграційні структури на пострадянському просторі досліджені в докторській дисертації з політології І.М. Мельничука «Інтеграційні проекти Російської Федерації на пострадянському просторі»³². В своїй роботі автор проаналізував не лише інтеграційну політику РФ та її проекти військово-політичного та економічного спрямування, а й альтернативні внутрішньорегіональні моделі військово-політичної інтеграції; дається характеристика регіону СНД як сфери конкуренції інтеграційних проектів.

Повністю погоджуємося з важливим висновком автора, що сучасні інтеграційні проекти РФ на території колишнього Радянського Союзу варто розглядати як форми та механізми реалізації, передусім, державних інтересів РФ з метою забезпечення російського домінування на євразійському просторі.

Хоча в дисертації немає окремого розділу, присвяченого політиці США щодо інтеграції на пострадянському просторі, І.М. Мельничук констатував значний вплив США на розвиток регіону і враховував політику цієї держави в дослідженні.

³² Мельничук І. М. Інтеграційні проекти Російської Федерації на пострадянському просторі: дис ... канд. політ. наук: 23.00.04 / І. М. Мельничук; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2015. – 519 с.

Автор оглядово простежив еволюцію американських інтересів і стратегії на просторі СНД. Ми не погоджуємося з деякими твердженнями І. М. Мельничука в цьому контексті. Так, автор стверджує, що концепція «залучення та розширення» першої адміністрації Б. Клінтона була, зокрема, курсом на послаблення впливу Росії та посилення американського проникнення на пострадянському просторі. Насправді, таке завдання США не ставилося і ніяк не відображене в офіційних виступах чи документах. За своєю суттю ця концепція переслідувала зовсім інші завдання – передусім побудови єдиного європейського простору, включення пострадянських держав в глобалізований світ як демократичних і ринкових держав. Росії при цьому відводилася першочергова роль.

Пострадянську інтеграцію в більш широкому контексті – інтеграції на євразійському просторі досліджував у докторській дисертації з політології О.А.Ірхін.³³ Автор вказує на те, що пострадянський простір займає центральне місце на євразійському континенті, а тому за нього йде конкурентна боротьба. При цьому найбільшими антагоністами в ній є США та Росія, які мають фундаментальні відмінності в геополітичних інтересах.

О. А. Ирхін висуває спірне твердження, що загальна геостратегічна мета США в Євразії – упередження створення силового центру, який міг би згодом кинути виклик Вашингтону. Похідні завдання припускають підтримку геополітичного плюралізму на континенті, що досягається шляхом побудови системи балансів, створенням і підтримкою проамериканських режимів в ключових країнах. В цих тезах відчувається вплив на позицію автора праць З. Бжезінського і навіть абсолютизація його ідей.

Інтеграційну активність РФ автор розподіляє на два етапи: 1991 – початок 2000-х рр., що характеризувався спробою зберегти старі зв'язки в межах проекту СНД, «прикритого» у військово-політичній сфері договором про

³³ Ирхін О. А. Моделі інтеграції євразійського простору та національні інтереси України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04 / О. А. Ирхін; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2012. – 36 с.

колективну безпеку; 2000-і рр. – і до теперішнього часу – коли висувалися різні інтеграційні проекти (ЄврАзЕС, ОДКБ, ЄПІ, Митний союз).

Значення та роль пострадянських інтеграційних структур ОДКБ, ШОС, ГУАМ, а також діяльність західних міжнародних інститутів (НАТО, ЄС і ОБСЄ) в системі безпеки євроатлантичного простору та нових незалежних держав розглянуто в докторській дисертації С. Г. Федуняка³⁴. Автор стверджував про існування декількох підсистем глобальної системи безпеки, зокрема євроатлантичної на чолі з США та євразійської на чолі з Росією, а також про можливість і зацікавлення сторін в створенні інтегрованої системи безпеки. З іншого боку, С. Федуняк відмічав наявність розбіжностей між Росією і США, які заважають формуванню такої системи. Зі свого боку зазначимо, що реальних можливостей такої інтеграції ані тоді, ані тим більше тепер не існує.

Важливі аспекти російської стратегії щодо пострадянської інтеграції відображені в кандидатській дисертації О. А. Волошина «Політика Росії щодо Співдружності Незалежних Держав»³⁵. О. Волошин доходить висновку, що на початковому етапі діяльності організації (фактично до 1995 р.), вона розглядалася «як інструмент вирішення численних проблем, пов'язаний з демонтажем Радянського Союзу», відігравала роль демпфера від краху наддержави, структури, що утримувала колишні республіки СРСР від серйозних конфліктів з РФ. Після початку домінування ідеї здобуття великодержавного статусу, Росія вибудовувала свою політику щодо СНД як інструменту гарантування регіонального лідерства Росії на пострадянському просторі. На цьому етапі характерними є суперечності між прагненням Росії не допустити участі пострадянських країн в проектах під егідою інших

³⁴ Федуняк С. Г. Політичний вимір системи безпеки євроатлантичного простору і нових незалежних держав: автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04 / С. Г. Федуняк; Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К.: 2006. – 36 с.

³⁵ Волошин О. А. Політика Росії щодо Співдружності Незалежних Держав: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Волошин Олег Анатолійович; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2012. – 20 с.

держав та небажанням нести фінансові та інші витрати, пов'язані із забезпеченням лояльності акторів, яких бачила у ролі сателітів, що призвело до кризи Співдружності у другій половині 1990-х років. Нарешті, в 2000-х роках Москва не відмовилася від консолідації пострадянських держав під своєю парасолькою, але не на платформі СНД, а в рамках інших об'єднань. За СНД закріпилася роль допоміжного інструменту російської політики на пострадянському просторі. Не будучи центром інтеграції, Співдружність все ж охоплювала більшу кількість пострадянських держав, ніж будь-яка інша регіональна організація на цьому просторі.

В роботах доктора історичних наук С. С. Трояна проаналізовані особливості процесів інтеграції на пострадянському просторі, роль в них Росії та місце України³⁶. Автор дійшов до висновку, з яким можна цілком погодитися, що найголовнішими характерними рисами інтеграційної складової на пострадянському просторі були: інтеграція на основі дезінтеграції, відцентрових процесів; різновекторність інтеграційних орієнтацій державних акторів пострадянського простору; нав'язування інтеграційних проектів на пострадянському просторі, на відміну від європейської інтеграції, до якої прагнуть долучитися; прагнення Росії відігравати роль як інтегруючого ядра, так і єдиного «центру сили» на теренах колишнього СРСР; боротьба або протиставлення різних проектів створення інтеграційних об'єднань, насамперед українських (ГУАМ, ОЧЕС) і російських (ЄврАзЕС, ЄЕП); неспроможність СНД (як і будь-якого іншого

³⁶ Троян С. С. Україна в контексті російської візії інтеграції // Україна–Європа–Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 63-67; Троян С. С. Українсько-російські відносини: інтеграційний вимір / С. Троян // Україна в сучасній системі дво- і багатосторонніх відносин (1991 – 2013 рр.): Монографія / Наукова редакція д.і.н., проф. С.С.Трояна. – К., 2014. – С. 26-37.

пострадянського інтеграційного проекту) відігравати консолідуючу роль в об'єднанні колишніх радянських республік та інші³⁷.

У тематиці вітчизняних досліджень все ж домінують проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України. Їх найбільш плідно досліджували О. В. Потехін, В. В. Копійка, Ф. В. Барановський, Г. М. Перепелиця, С. В. Толстов³⁸. Так, в роботах Г.М. Перепелиці послідовно обстоюється ідея вступу України до НАТО для можливості забезпечення національної безпеки після відмови від статусу ядерної держави³⁹. Перспективи співпраці України з Північноатлантичним альянсом на фоні «першої хвилі» (1999 р.) його розширення досліджував О. В. Потехін. Він, зокрема, наголошував, що Україна має готуватися до вступу до Альянсу, який дозволить «уникнути небезпечного статусу буферної держави між НАТО і Росією»⁴⁰.

³⁷ Троян С. С. Українсько-російські відносини в контексті інтеграційних процесів на пострадянському просторі С. С. Троян // Зовнішні справи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/ukrajinsko-rosiiski-vidnosini-v-konteksti-integraci>

³⁸ Толстов С. Феномен ГУАМ: опыт структуры регионального сотрудничества и перспективы в статусе международной организации // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – №3-4.; Толстов С. Проблеми та пріоритети України в умовах кризи європейської безпеки / С. Толстов // З.С., 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/problemi-ta-prioriteti-ukrajini-v-umovakh-krizi-jevropei/>

³⁹ Перепелиця Г. Безпека України і проблема інтеграції в євроатлантичній структурі: Україна і НАТО / Г. Перепелиця // Україна: безпековий вимір східного сусіда Словаччини. – Братислава, 2011. – (RC SFPA). – С. 27-53; Перепелиця Г. М. Україна та Росія: примус до реінтеграції / Г. М. Перепелиця // Щорічник «Зовнішня політика України 2011: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети», § 2 (Розділ III), К.: ВД Стилос, 2012. – С. 163-222; Перепелиця Г. М. Вступ до НАТО як результат євроатлантичного вибору України / Г. М. Перепелиця // Економічний часопис. — К.: Інститут трансформації суспільства. – 2001. – № 6.

⁴⁰ Potekhin O. The NATO-Ukraine Partnership: Problems, Achievements and Perspectives // Between Russia and the West: foreign and security policy of independent Ukraine. – New York: Peter Lang, 1999. – P. 162.

Західні науковці обмежувалися загальними оцінками російських інтеграційних проєктів. До найбільш докладних розвідок цього напрямку належать праці А. Коена та С. Чарапа у співробітництві з московським дослідником М. Троїцьким.

Директор російських і євразійських програм Міжнародного інституту стратегічних досліджень С. Чарап займається дослідженням проблемних питань відносин між США і Росією на пострадянському просторі та способів їх вирішення.⁴¹ С. Чарап разом з російським колегою М. Троїцьким, оцінює американсько-російські відносини на пострадянському як «гру з нульовою сумою», що спричинене невирішеністю проблеми інтеграції на цьому просторі.

Одним з найвідоміших дослідників-консерваторів сучасної Росії і її зовнішньої політики в США є експерт фонду «Спадщина» А. Коен. Він прямо називає політику Росії щодо своїх сусідів неоімперіалістичною, вказує на загрозу інтересам США зі сторони інтеграційних ініціатив Москви, активно критикує російський авторитаризм, традиційно виступає за жорстку політику щодо РФ, що відображено в численних рекомендаціях, які підготував автор⁴².

⁴¹ Троицкий М, Чарап С. Дилемма интеграции на постсоветском пространстве (как не зайти в тупик после Вильнюса) / М. Троицкий, С. Чарап // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Dilemma-integracii-na-postsovetskom-prostranstve-16177>; Charap, Samuel. «Beyond the Russian Reset // National Interest, no. 126 (July-August 2013): pp. 39-48; Charap, Samuel, Michael Troitskiy. «U.S.-Russia Relations in Post-Soviet Eurasia: Transcending the Zero-Sum Game». – Working Group Paper. – September 2011.

⁴² Blaisdell J., Cohen A., Roberts J. The Eurasian Union: Undermining Economic Freedom and Prosperity in the South Caucasus. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/11/the-eurasian-union-undermining-economic-freedom-and-prosperity-in-the-south-caucasus>; Cohen A. Russia's Eurasian Union Could Endanger the Neighborhood and U.S. Interests. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/06/russias-eurasian-union-could-endanger-the-neighborhood-and-us-interests>; Cohen A. How the U.S. Should Deal with Putin's Russia. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

Ще один аналітик консервативного спрямування, що досліджує проблеми пострадянського простору в Американському інституті підприємництва Л. Арон досліджував проблеми доктринального забезпечення зовнішньої політики РФ в 90-ті рр. ХХ ст., а також торкався проблеми інтеграції на пострадянському просторі, що була постійно присутня в зовнішньополітичних стратегічних документах РФ.⁴³ Л. Арон відмічав, що з 1993 р. замість інтеграції з Заходом Росія ставить за мету перетворитися на «регіональну суперсилу» за рахунок інтеграції з «ближнім зарубіжжям». При цьому в середовищі російської правлячої еліти були прихильники «імперіалістичного» і «постколоніального» варіантів інтеграції. Перший варіант передбачав втручання у внутрішні справи сусідів Росії, використання економічного та політичного тиску щодо цих держав, сприяння сепаратизму і дестабілізації внутрішньої ситуації в них задля їх реінтеграції. «Постколоніальний» варіант передбачав збереження політичного суверенітету та незалежності пострадянських держав, дотримання міжнародних норм і довгостроковий шлях інтеграції через знаходження слабкостей, проблем у партнерів і використання можливостей об'єднання, що можуть відкриватися⁴⁴.

Інші пострадянські держави за Л. Ароном поділилися на два табори - «проінтеграціоністів» та «антиінтеграціоністів». До перших належали ті держави, що мали високий економічний рівень залежності від Росії, проблеми територіальної цілісності, сепаратизму чи високий рівень русифікації. Його ядром були: Казахстан, Таджикистан, Білорусь, Киргизстан,

<http://www.heritage.org/research/reports/2012/03/how-the-us-should-deal-with-putins-russia>

⁴³ Aron L. The foreign policy doctrine of postcommunist Russia and its domestic context // *The New Russian foreign policy* / Ed. by Mandelbaum M. New York : Council on foreign relations. 1998. – 23-63 pp.; Aron L. A different Dance: From Tango to Minuet // *The National Interest*. – V. 39. Spring 1995. – [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.aei.org/article/foreign-and-defense-policy/regional/europe/a-different-dance/>

⁴⁴ Aron L. The foreign policy doctrine of postcommunist Russia and its domestic context... – P. 38-39

Вірменія. В іншому таборі були Азербайджан, Україна та Узбекистан. Грузія, на думку Л. Арона, прагнула бути в групі «антиінтеграціоністів», але не могла цього собі дозволити, через потребу зберегти державу⁴⁵.

Путінській Росії присвячена колективна праця, видана в Американському інституті підприємництва за редакцією Л. Арона «Путінська Росія: Як вона виникла, існує і як може закінчитися»⁴⁶, але в ній розглядається переважно внутрішня ситуація в РФ. В роботі зроблений акцент на вплив постімперського синдрому на сучасну Росію.

Американський ліберальний експерт Рональд Асмус відомий своїми працями з проблем розширення НАТО та пострадянської проблематики. В них аналітик значну увагу приділяв можливостям інтеграції демократичних пострадянських держав з західним світом. Зокрема, після Помаранчевої революції Р. Асмус покладав великі надії на Україну як державу, що може стати центром демократизації пострадянського простору і локомотивом інтеграції низки його країн з Заходом⁴⁷. Україна, на його думку, мала очолити «третю хвилю» демократизації і євроатлантичної інтеграції (після країн вишеградської і вільнюської групи), що мало «перекроїти карту Європи і Євразії»⁴⁸. «Повну» інтеграцію України до Заходу, що означало її членство в НАТО і ЄС. Р. Асмус вважав за можливим здійснити за 10 років. Серед інших держав, що мали отримати перспективи інтеграції до «великої Європи», Р. Асмус називав Південно-Кавказькі держави та Білорусь⁴⁹.

⁴⁵ Aron L. The foreign policy doctrine of postcommunist Russia and its domestic context... *Op.cit.* – P. 38.

⁴⁶ Putin's Russia: How it Rose, How it is Maintained, and How It Might End. Edited by Leon Aron. American Enterprise Intitute. Washington D.C. – 2015. – 173 p.

⁴⁷ Asmus R.D., Holbrooke R.C. Re-reinvenring NATO. Riga Papers. The German Marshall Fund of the United Sates. Washington DC. – 2006. – 21 p. – [Electronic resource]. – Access mode: http://trends.gmfus.org/doc/A4_Holbrooke_c.pdf

⁴⁸ Asmus R. Redrawing the map of Europe: A strategy for integrating Ukraine into the West // Ukraine after the Orange Revolution. Washington, 2005. – P. 89.

⁴⁹ *Ibid.* – P. 104.

Після грузинсько-російської війни серпня 2008 р. Р. Асмус одним з перших в США опублікував працю, що присвячена цим подіям – книгу «Маленька війна, що сколихнула світ»⁵⁰. Р. Асмус, який послідовно виступав за розширення Альянсу за рахунок країн колишнього соцтабору, слушно вбачав у цій війні і визнанні незалежності Абхазії та Південної Осетії спробу Росії встановити бар'єр для євроатлантичної інтеграції пострадянських держав⁵¹. Початок війни він пов'язував з «бажанням Грузії розірвати квазіколоніальні відносини з Москвою»⁵².

Загалом, американські науковці приділяли мало уваги вивченню особливостей функціонування російськоцентричних інтеграційних об'єднань на пострадянському прострі, обмежуючись загальними їх оцінками і констатацією найбільш відомих фактів з історії їх діяльності. Такий підхід пояснюється тим, що інтеграція була лише одним з методів впливу Росії на пострадянський простір. Інші методи – використання Москвою енергоресурсів чи сепаратистських рухів для задоволення зовнішньополітичних цілей – викликали набагато більший інтерес з боку дослідників аніж неефективні в своїй більшості російські інтеграційні проекти.

Про ставлення американських та британських науковців до проблем інтеграції на пострадянському просторі побічно згадується в кандидатській дисертації історика О. Тополева «Відносини Росії з державами пострадянського простору (1992-2008 рр.) в оцінках американських і британських дослідників»⁵³. За його висновками, вчені з США та Великої

⁵⁰ Asmus R. *A Little War that Shook the World. Georgia, Russia and the Future of the West.* – New York: Palgrave Macmillan. 2010. – 254 p.

⁵¹ Ibid. – P. 63-64.

⁵² Ibid. – P. 8,216.

⁵³ Тополев А. Ю. *Отношения России с государствами постсоветского пространства (1992-2008 гг.) в оценках американских и британских исследователей: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07.00.02 / Тополев Александр Юрьевич; [Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова]. – М., 2014. – 30 с.*

Британії вказували на бажання Росії в 1990-х рр. розвивати інтеграцію на теренах СНД, бажання забезпечити собі домінування в зоні «традиційних інтересів», але при цьому відмічали непослідовність політики РФ щодо інтеграції, відсутність зв'язку між риторикою і практичними кроками Москви.

В 2000-2008 рр. британські та американські вчені відмічали прагматизацію російської політики, присутність чи навіть домінування в ній економічного фактора, бажання розвивати інтеграційні процеси та закріпити домінуючі позиції на пострадянському просторі для отримання статусу «великої держави». Такі дії супроводжувалися посиленням жорсткості російської політики в питаннях відстоювання своїх інтересів на пострадянському просторі.

Констатація позицій західних дослідників щодо політики Росії на пострадянському просторі О. Тополєвим передана абсолютно вірно. Втім ми не можемо погодитися з оціночними моментами в дисертації, де автор відкидає усі тези про присутність імперського елементу в політиці РФ щодо своїх сусідів, виправдуючи дії Росії «захистом своїх національних інтересів» на пострадянському просторі.

Російські науковці, на відміну від своїх американських колег часто зосереджені на дослідженні прикладних аспектів функціонування інтеграційних об'єднань на пострадянському просторі, аналізі їх договірно-правової бази та інституційного оформлення. Тому часто зустрічаються монографії та статті, присвячені діяльності окремої організації, що практично не можливо знайти в американській науковій літературі.

Найбільш цінний, на наш погляд, огляд літератури з проблем пострадянської інтеграції здійснений А. Лібманом⁵⁴. Автор відмічає, що більшість праць, опублікованих в Росії на тему пострадянської інтеграції, є

⁵⁴ Либман А. М. Исследования региональной интеграции в СНГ и Центральной Азии: Обзор литературы / А. М. Либман. – Санкт-Петербург, 2012. – 64 с.

чисто описовими: вони всього лише перераховують регіональні інтеграційні угоди і розкривають їх цілі, або розглядають основні інтеграційні проекти, які здійснюються в регіоні, або наводять висловлювання політиків щодо інтеграції на пострадянському просторі. При цьому багато з цих праць переслідують лише одну шаблонну мету – показати необхідність пострадянської інтеграції. А Лібман у своїй роботі також проаналізував роботи західних дослідників. Він відмічає, що інтерес до пострадянського регіоналізму у них є незначним, адже ці вчені налаштовані на позитивний аналіз, і для них пострадянська інтеграція є «неіснуючою».

До четвертої групи належать дослідження політики Російської Федерації на пострадянському просторі, в тому числі в контексті американсько-російських відносин.

У монографії вітчизняних вчених А. М. Киридон та С. С. Трояна проаналізовано глобальні та регіональні причини війни в Грузії серпня 2008 р., серед яких – боротьба Росії за безумовне лідерство на теренах СНД.

Найбільшою мірою ця група представлена працями західних дослідників. Основний їх науковий інтерес прикутий до зовнішньої політики Росії, як домінуючої державі на пострадянському просторі, а також до американсько-російських відносин.

Традиційним для американської експертної спільноти є поділ на ліберальні та консервативні кола. Перші, як правило орієнтуються на Демократичну партію, а другі – на Республіканську. Ліберальні експерти як правило більш лояльно ставляться до політики Росії на пострадянському просторі, закликають вести діалог з Москвою і домовлятися з нею з проблемних питань. Аналітики-консерватори характеризуються вищим градусом критики зовнішньої політики Росії, виступають за рішучі методи протидії планам Росії з реінтеграції пострадянського простору, пропонують проводити політику США в регіоні СНД не зважаючи на інтереси Росії.

Провідним американським експертом з Росії, що тяжіє до лібералів, є М. Макфол, який довгий час працював в Стенфордському університеті, а в

2012-2014 рр. був послом США в РФ, неодноразово запрошувався на слухання Конгресу як експерт з Росії. М. Макфол досліджував проблеми демократичної трансформації в Росії та інших пострадянських державах, а тому одним з перших американських експертів почав критикувати внутрішню політику В. Путіна, направлену на посилення президентської влади⁵⁵. На його думку, просування демократії в світі силовими методами, якими користувався Дж. У. Буш, неможливе, а сам процес є нелегким і довготривалим, що засвідчили результати «кольорових революцій» на пострадянському просторі. Тим не менш підтримка демократичних процесів у світі відповідає інтересам США, адже це зміцнює міжнародну безпеку та сприяє розвитку глобальної економіки.

М. Макфол бачив зв'язок між посиленням авторитаризму в Росії в 2000-х рр. і погіршенням американсько-російських відносин, а зворотній процес, на думку експерта, міг би стати основою для інтеграції Росії до західних структур і основою стабільності в Євразії.

Серед інших дослідників-лібералів відмітимо Р. Легворда, який досліджував різні аспекти політики США та Росії на пострадянському просторі⁵⁶. Аналітик з Брукінзького інститут С. Пайфер, який у 1998-2000 рр. був послом США в Україні, присвятив багато праць українській проблематиці⁵⁷. Він закликав Вашингтон підтримувати інтеграцію України до ЄС та НАТО, незважаючи на негативну реакцію Москви, яка втратить

⁵⁵ McFaul M. *Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin*. – Cornell University Press, 2002. – 400 pp; James M. Goldgeier, Michael McFaul. *Power and Purpose: U.S. Policy Toward Russia After the Cold War*. – Brookings Institution Press, 2003. – 450 pp.; Макфол М. *Продвижение демократии в мире / пер. с англ. / М. Макфол*. – М.: Моск. школа полит. исследования, 2012. – 366 с.

⁵⁶ Legvord R. *Russian Foreign Policy During Periods of Great State Transformation // Russian Foreign Policy in the Twenty-first Century and the Shadow of the Past*. – New York: Columbia University Press, 2007. – P. 77-144; Legvold R. *Russia's Unformed Foreign Policy // Foreign Affairs*. – September-October. 2001. Vol. 80. № 5. – P. 62-75.

⁵⁷ Pifer S. *European Mediators and Ukraine's Orange Revolution // Problems of Post-Communism*. – Volume 54, Issue 6, 2007. – P. 28-42.

Україну в геополітичному плані у разі вступу хоча б до однієї з цих структур⁵⁸. Роботи Р. Легворда та С. Пайфера важливі для розуміння міжнародних процесів, які проходили на пострадянському просторі.

Американсько-російські відносини плідно досліджувала А. Стент, професор Джорджтаунського університета, яка була радником у справах Росії президента Б. Клінтона. Її можна назвати однією з тих, хто симпатизує Росії, але її робота «Чому Америка і Росія не чують один одного? Погляд Вашингтона на новітню історію російсько-американських відносин»⁵⁹ є досить зваженою. У ній автор намагалася прослідкувати проблеми, які не дозволяють РФ та США стати на шлях партнерства, і тому глибоко розглядала історію американсько-російських відносин з 1991 р. Особлива увага була приділена конкуренції на пострадянському просторі. У цьому контексті автор проаналізувала «кольорові революції», війну в Грузії у 2008 р., проблеми транспортування енергоресурсів, анексію Криму. А. Стент вважає, що безпосередні витоки «кримської кризи» лежать в рішучості Путіна після повернення в Кремль в 2012 р. створити Євразійський союз - об'єднання колишніх радянських держав, яке прив'язало б їх до Росії як в економічному, так і в політичному плані. Воно також мало стати «бастіоном проти вторгнення» НАТО та ЄС на терени СНД, а ключове місце в ньому було відведене Україні.

Відомим дослідником пострадянського простору є заступник директора Вашингтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень Д. Манкофф. Особливої уваги заслуговує його монографія «Російська зовнішня політика. Повернення великодержавної політики», де яка вміщує розділи, присвячені американсько-російським відносинам та політиці РФ

⁵⁸ Pifer S. Averting Crisis in Ukraine: Council Special Report No. 41. – New York: Council on Foreign Relations, 2009 – P.14.

⁵⁹ Стент А. Почему Америка и Россия не слышат друг друга? Взгляд Вашингтона на новейшую историю российско-американских отношений. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. – 464 с.

щодо пострадянського простору⁶⁰. Автор вказує, що пострадянський простір для Росії став ареалом суперництва з США і ЄС, з одного боку, та Китаєм, з іншого. Для утримання залежності держав СНД від Росії, за висновком Д.Манкоффа, Москва використовувала такі інструменти як ОДКБ та замороженні конфліктні зони. Ідею використання Росією заморожених конфліктів дослідник розвинув у статті «Як Путін отримав Крим і втратив Україну»⁶¹, де показав механізм використання Росією сепаратистських настроїв в пострадянських державах.

Сутність російської політики у сфері безпеки, її джерела, можливості, пріоритети та перспективи розглянуті в колективній монографії європейських (переважно скандинавських) авторів «Росія як велика держава. Виміри безпекової політики за часів Путіна»⁶².

Доктор Норвезького інституту міжнародних відносин І. Нойман підкреслює, що російська політика не лише передбачає недоторканість власних кордонів чи збереження територіальної цілісності, а й демонструє намагання бути визнаною іншими країнами у якості великої держави. При цьому мислення російського керівництва продовжує базуватися на старому уявленні пріоритету держави і суверенітету, в той час як інші великі європейські сили надають перевагу суспільним інтересам та розвитку інтеграції.

Співробітник Шведського агентства оборонних досліджень І. Ольдберг доходить висновку, що Росія використовує дуже прагматичні зовнішньополітичні підходи у відповідності до власних можливостей і загального балансу сили, що на практиці означає співробітництво з

⁶⁰ Mankoff J. Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics. – Lanham: Rowman & Littlefield, second edition 2011. – 359 pp.

⁶¹ Манкофф, Джефри. Как Путин получил Крым и потерял Украину // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Poslednee-territorialnoe-priobretenie-RossiiKak-Putin-poluchil-Krym-i-poteryal-Ukrainu-16611>

⁶² Russia as a Great Power. Dimensions of Security Under Putin. – London: Routledge, 2005. – 464 p.

Заходом у сфері безпеки, але стосовно своїх найближчих сусідів по СНД прояви неімперіалістичної політики.

Розділ шведського дослідника Б. Нігрена присвячений російській політиці на Кавказі, особливо у Грузії. Автор доходить висновку про зростання конфронтаційних тенденцій між політикою Росії і США щодо цієї держави у середині першого десятиліття XXI ст. і зазначає, що є всі складові для потенційної війни в Грузії у найближчому десятилітті.

Крім того, Б. Нігрэн є автором книги «Відродження великої Росії. Зовнішня політика Путіна щодо країн СНД»⁶³. Автор розглядав стратегію Росії щодо кожної з країн Співдружності, а також щодо регіональних інтеграційних об'єднань. Б. Нігрэн виділив три субкомплекси на пострадянському просторі – Європейський (Україна, Молдова, Білорусь), Кавказький (південнокавказькі держави) та Центральноазійський (п'ять держав Центральної Азії), щодо яких політика Росії має свої особливості.

В колективній праці європейських науковців «Зовнішня політика Росії: від Єльцина до Путіна»⁶⁴, що охоплює російську зовнішню політику 1991-2001 рр., здійснюється спроба порівняння зовнішньополітичних підходів російських президентів, розглядаються американсько-російські відносини, проблеми політики РФ щодо НАТО, пострадянських держав та інтеграційних утворень. Автори відзначають невідповідність претензій Росії на особливий статус у світі міжнародним реаліям початку XXI ст.

В середовищі науковців із США і країн Європи домінуючим є підхід, який визнає імперіалістичну (чи неоімперіалістичну) суть російської зовнішньої політики на пострадянському просторі. Більшість науковців підкреслюють наявність у Росії цілей реінтеграції колишніх республік СРСР, створення своєї впливу РФ на пострадянському просторі. При цьому Росії

⁶³ Nygren Bertil. The Rebuilding of Greater Russia Putin's foreign policy towards the CIS countries / Bertil Nygren. – London; New York: Routledge, 2008. – 351 p.

⁶⁴ Внешняя политика России: от Ельцина к Путину [Кройцбергер, Стефан; Грабовски, Сабине; Унзер, Ютта и др.]. – К.: Оптима, 2002. – 303 с.

закидали сприйняття американсько-російських відносин на теренах СНД як «гри з нульовою сумою».

Одним з найбільш авторитетних дослідників американсько-російської взаємодії на пострадянському просторі є директор Московського центру Карнегі Д. Тренін. Він має визнання не лише в Росії, а й в США, запрошувався як експерт на слухання до Конгресу. Однією з найбільш цінних його робіт в контексті нашого дослідження є монографія «Post-imperium. Євразійська історія»⁶⁵, у якій аналізується російська політика на пострадянському просторі. За висновками експерта, у 1990-х рр. і на початку 2000-х рр. Москва намагалася покінчити з імперським етапом за рахунок інтеграції до Заходу. Після провалу таких спроб Росія повернулася до можливості виступати як самостійна велика держава, що мало реалізуватися серед іншого через «м'яку гегемонію» в сусідніх країнах. Але і цей підхід виявився проблемним, адже Росія не змогла реформувати економіку країни, створити політичну систему, засновану на конкуренції та підвести ризик під втратою радянської імперії. До речі, в своїй роботі Д. Тренін згадує про проект створення буферної держави на території України – «Новоросії», щоправда не надавши йому тоді серйозного значення.

Американсько-російські відносини розглядаються у роботі Д. Треніна «Одиночне плавання»⁶⁶. Автором проаналізовано російський розворот від інтеграції з Заходом до великодержавної політики. За висновками науковця, пануюча сьогодні ідея - це Росія як самостійний центр сили, організований на власних засадах, що не належить ні Сходу, ні Заходу і діє виключно у власних інтересах. Такий поворот спричинив активізацію діяльності РФ на пострадянському просторі з метою закріпити тут свою сферу впливу. Ще однією монографією, що заслуговує на увагу є робота «Світ безумовний:

⁶⁵ Тренін Д. Post-imperium: евразийская история / Дмитрий Тренин. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОСС ПЭН), 2012. – 326 с.

⁶⁶ Тренін Д. Одиночное плавание / Д. Тренин – М.: Изд-во Р. Элинина, 2009. – 182 с.

Євроатлантика XXI ст. як спільнота безпеки»⁶⁷. У ній автор розглядає відносини у сфері безпеки на євроатлантичному просторі і місце в них Росії, піднімає питання «залишкового протистояння» між Росією і США, конкуренції Заходу та РФ на теренах СНД.

Написаний Д. Треніним розділ монографії «Центральна Азія: погляд з Вашингтона, Москви і Пекіна»⁶⁸ присвячений інтересам та політиці РФ в центральноазійському регіоні. Він, зокрема, аналізує ставлення Росії до американської присутності в регіоні і робить висновок про суперечливість між бажанням Росії позбутися талібів в Афганістані і побоюванням довгострокової присутності США в регіоні.

Розділ цієї ж монографії старшого наукового співробітника Інституту національних стратегічних досліджень при міністерстві оборони США Є. Румера присвячений американській стратегії в Центральній Азії. Він проаналізував американський поворот до Центральної Азії після терактів 11 вересня 2001 р. і зробив висновок, що, хоча США і посилили свій вплив в регіоні, Вашингтону не вдалося витіснити Росію з Центральної Азії.

В РФ регіон Центральної Азії в контексті американської та російської політики щодо нього досліджували: професор О. Малашенко⁶⁹, О. Богатуров⁷⁰, американсько-російська дослідниця М. Олкотт⁷¹. Вони

⁶⁷ Тренин Д. Мир безусловный: Евро-Атлантика XXI века как сообщество безопасности / Д. Тренин – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2013. – 247 с.

⁶⁸ Румер Е., Менон Раджан, Тренин Д.В., Чжао Хуашен. Центральная Азия: взгляд из Вашингтона, Москвы и Пекина. – М., 2008.

⁶⁹ Малашенко А. Центральная Азия: на что рассчитывает Россия? / А. Малашенко; Моск. Центр Карнеги. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. — 118 с.; Малашенко А. В. Постсоветские государства Юга и интересы России / А. В. Малашенко // «Pro et Contra». – 2000. – Т. 5. – №3. – С. 34-47.

⁷⁰ Богатуров А., Дундич А., Троицкий Е. Центральная Азия: «отложенный нейтралитет» и международные отношения в 2000х годах. Очерки текущей политики. – Выпуск 4. – М.: НОФМО, 2010. – 104 с.; Богатуров А. Отложенный нейтралитет? / А. Богатуров. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Otlozhennyi-neitralitet-14859>

вказували на зменшення геополітичного впливу Росії в цьому регіоні у зв'язку з розгортанням тут військової присутності США під час антитерористичної операції в Афганістані.

Політику РФ на теренах колишнього СРСР, проблеми демократичного розвитку Росії досліджує провідний співробітник Московського центру Карнегі Лілія Шевцова⁷². Зазвичай автор виступає опонентом офіційної політики Кремля і одним з найбільш послідовних його критиків в науковому середовищі РФ.

Значний внесок в дослідження американсько-російських відносин і американської політичної думки зробила Т. Шаклеїна. В її доробку монографія, присвячена аналізу глобальної стратегії США в постбіполярному світі, де висвітлена не лише позиція американської влади, а й діяльність аналітичних центрів, які серйозно впливають на процес формування зовнішньополітичних ідей США⁷³.

Порівняння зовнішньополітичних поглядів американської та російської еліти здійснено в монографії «Росія і США в новому світовому порядку», в якій охоплений період 1991-2002 рр. Т. Шаклеїна відмічає, що в 90-х роках в академічних колах США не стояло питання розвивати одно- чи багатополярний світ, а лише питання жорстко чи менш відкрито здійснювати глобальну гегемонію. В Росії стояло інше питання – діяти в старому наддержавному контексті чи новому російському на міжнародній арені. В першій половині 90-х років переважали ідеї відмови від статусу великої держави та «звуження» зовнішньої політики Росії, а в другій половині

⁷¹ Олкотт М. Б. Второй шанс Центральной Азии / Марта Брилл Олкотт ; Моск. Центр Карнеги; Фонд Карнеги за Междунар. Мир. – М.-Вашингтон, 2005. – 487 с.

⁷² Шевцова Л. Одинокая держава: Почему Россия не стала Западом и почему России трудно с Западом / Л. Шевцова; Моск. Центр Карнеги. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 272 с.; Шевцова Л. Мы: жизнь в эпоху безвременья / Л. Шевцова; Моск. Центр Карнеги. – М.: Политическая энциклопедия, 2014. – 315 с.

⁷³ Шаклеина Т. А. Современные американские концепции мирового лидерства / Т. А. Шаклеина. – М.: ИСКРАН, 1999. – 54 с.

90-х рр. XX ст. переважає тенденція до схвалення великодержавної політики РФ.

Певний інтерес для нашого дослідження становила кандидатська дисертація політологічного характеру А. Тареліна «Підходи політико-академічної спільноти США до відносин з Росією на початку XXI ст.»⁷⁴. Автор виділив п'ять основних підходів представників політико-академічної спільноти США до американсько-російських відносин: партнерство, залучення, вибіркове співробітництво, ігнорування інтересів і стримування. За висновками А. Тареліна, в Республіканській партії переважали більш жорсткі підходи до Росії: ігнорування російських інтересів і стримування, хоча і було багато прихильників вибіркового співробітництва. В Демократичній партії існувала сильна підтримка підходів вибіркового співробітництва і залучення, але в деякі періоди були і вияви курсу на ігнорування російських інтересів.

Отже, у наукових працях вітчизняних, американських, європейських і російських вчених досить добре розкрито окремі аспекти політики Сполучених Штатів на пострадянському просторі, в той час як позиція США щодо інтеграційних процесів РФ не була предметом комплексного узагальнюючого дослідження.

⁷⁴ Тарелин А.А. Подходы политико-академического сообщества США к отношениям с Россией в начале XXI в.: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук: 23.00.04 / Тарелин Андрей Андреевич; [Институт США и Канады РАН]. – М., 2012. – 32 с.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельну базу дослідження складає широке коло документів й матеріалів, які можна об'єднати у шість груп.

До **першої групи джерел** відносяться офіційні документи та інші джерела виконавчої влади США, у яких викладається офіційна позиція адміністрації з проблем зовнішньої політики, включаючи країни пострадянського простору.

По-перше, це Стратегія національної безпеки США – доповідь, у якій викладаються важливі для національної безпеки інтереси, цілі і завдання внутрішньої та зовнішньої політики Сполучених Штатів. Ці документи видаються з 1987 р., містять найважливіші елементи зовнішньополітичної стратегії США як в глобальному вимірі, так і щодо ключових для американської безпеки регіонів або держав.

В роботі були використані Стратегії адміністрації Дж. Г. У. Буша за 1991 та 1993 рр., сім Стратегій адміністрацій Б. Клінтона в 1994-2001 рр., дві доповіді адміністрацій Дж. У. Буша за 2002 і 2006 р., та дві – адміністрацій Б. Обама (2010 і 2015 р.). Ці документи дозволили виявити загальні принципи та пріоритети зовнішньої політики США, з'ясувати місце пострадянських держав в політиці американських адміністрацій, а також простежити її напрямки та завдання на цих теренах.

Положення стратегії національної безпеки конкретизуються в різноманітних стратегічних планах і оглядах, що розробляються у міністерствах і відомствах США. Зокрема, до них належить Стратегічний план Державного департаменту та Агентства США з міжнародного розвитку на 2007-2012 рр., що дозволив проаналізувати американську позицію щодо політики Росії на пострадянському просторі в контексті впровадження

Вашингтоном «трансформаційної дипломатії»⁷⁵. Документ міністерства оборони США «Оборонна стратегія на період 90-х років: регіональна оборонна стратегія» дозволив побачити пріоритети США в сфері безпеки на пострадянському просторі на початку 90-х років. XX ст.⁷⁶

Для реалізації мети дослідження важливе джерельне значення мали виступи, заяви, інтерв'ю президентів та державних секретарів США, які доступні на офіційних сайтах президента та Держдепартаменту (та їх архівних копіях), та опубліковані в багатотомному виданні «Публічні папери президентів США»⁷⁷

Вони дають змогу ознайомитися як зі стратегічними планами адміністрацій в сфері зовнішньої політики, так і побачити реакцію перших осіб США на важливі поточні міжнародні події. Так, лейтмотив зовнішньої політики другої адміністрації Дж. У. Буша – підтримка демократичних рухів в країнах з авторитарними режимами, прозвучав під час його інавгураційної промови 20 січня 2005 р.⁷⁸, а промова К. Райс в Фонді Маршала 18 вересня 2008 р. стала публічним роз'ясненням змін американської політики щодо Росії після її вторгнення в Грузію.⁷⁹

Цінними джерелами для дослідження стали також офіційні матеріали інших представників виконавчої влади, що відповідали за зовнішню політику Білого дому – віце-президентів, радників президента, заступників

⁷⁵ Department of State and USAID Strategic Plan. Fiscal Years 2007-2012. Transformational Diplomacy. – 65 p. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.state.gov/documents/organization/82819.pdf>

⁷⁶ Defense Strategy for the 1990s: The Regional Defense Strategy. 1993, January. – 24 p. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.informationclearinghouse.info/pdf/naarpr_Defense.pdf

⁷⁷ Public Papers of the Presidents of the United States. William Clinton. 1993. Book 1. Jan. 20 to July 31, 1993. – Washington: U. S. Government Printing Office, 1993. – 1255 p., etc.

⁷⁸ Bush, George. Second Inaugural Address, 2005. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.bartleby.com/124/pres67.html>

⁷⁹ Secretary Rice Addresses U.S.-Russia Relations At The German Marshall Fund. September 18, 2008. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2008/09/109954.htm>

держсекретаря. Так заступник держсекретаря з європейських і євразійських справ у 2005-2009 рр. Деніел Фрайд з огляду на свою посаду більш докладно коментував події в Грузії в серпні 2008 р., аніж перші особи в США.

До першої групи ми також віднесли специфічне джерело – конфіденційне листування американських дипломатів, яке було опубліковане на сайті Wikileaks. Після їх публікації тодішній держсекретар Хіларі Клінтон у своєму виступі 29 листопада 2010 р. фактично підтвердила справжність документів, зазначивши, що вони були нелегально скопійовані з комп'ютерів Державного департаменту⁸⁰. Ще одним підтвердженням справжності документів є судовий вирок американському військовому Бреді Меннінгу, який був засуджений на 35 років за передачу великих об'ємів секретної інформації сайту Wikileaks. Крім того, робота з документами показує повну відповідність дат, імен посадовців різного рангу, іншого фактологічного матеріалу реальності.

Основна цінність документів Wikileaks полягає у можливості дослідження реальної політики США, тих дій, які б довгі роки могли бути недоступними для вивчення, адже перебували б під грифом «секретно». Більше того, телеграми дають можливість побачити, що ховається за офіційними дипломатичними заявами не лише посадовців Сполучених Штатів, а й їх російських та європейських колег. Дипломатичне листування з сайту Wikileaks стало цінним джерелом для дослідження дипломатичної боротьби навколо приєднання України та Грузії до Плану дій щодо членства в НАТО у 2008 р.

Другу групу джерел формують документи законодавчої влади США. Основні важелі впливу Конгресу на зовнішню політику – це контроль за фінансуванням зовнішньої політики («влада гаманця») та повноваження

⁸⁰ Clinton, Hilary. Remarks to the Press on Release of Purportedly Confidential Documents by Wikileaks [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2010/11/152078.htm>

щодо оголошення війни. Конгрес також приймає рішення про санкції проти держав, з політикою яких він не згоден.

Важливим джерелом є матеріали слухань в комітетах Конгресу США з важливих зовнішньополітичних питань. Для проведення слухань викликаються представники виконавчої влади, які дають роз'яснення з приводу політики уряду. Таким чином, проблемні питання зовнішньої політики набувають додаткової публічності, показують рівень підтримки рішень уряду в суспільстві. В обговоренні беруть участь не лише представники виконавчої влади та конгресмени, а й експерти, в тому числі іноземні. Таким чином, парламентарі мають безпосередній офіційний зв'язок з експертними колами і дослухаються до їх порад. Для висвітлення ставлення американських парламентарів до проблеми демократії в Росії та її впливу на зовнішню політику використовувалися матеріали відповідних сенатських слухань 2005 р.⁸¹, темою обговорень на слуханнях була діяльність Шанхайської організації співробітництва⁸².

Закони і законопроекти дають змогу ознайомитися з бюджетними асигнуваннями на зовнішню політику, її пріоритетами, методами та ін. Використання цих джерел дозволило, зокрема, прослідкувати розвиток проекту «стратегії шовкового шляху» в 1990-х роках, який був схвалений як частина бюджетного «Закону про загальні асигнування» на 2000-й податковий рік⁸³.

Третю групу джерел складають офіційні документи та інші матеріали виконавчої та законодавчої влади Росії.

⁸¹ Democracy In Retreat In Russia. Hearing Before the Committee On Foreign Relations United States Senate. 110th Congress, 1st Session. – Washington: GPO, 2007. – 88 p.

⁸² The Shanghai Cooperation Organization: is it Undermining U.S. Interests In Central Asia? Hearing Before the Commission on Security and Cooperation in Europe. 109th Congress. 2nd Session. September 26, 2006. – Washington, 2008. – 52 p.

⁸³ Public Law 106–113. NOV. 29, 1999 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-106publ113/pdf/PLAW-106publ113.pdf>

Основні стратегічні документи РФ, які затверджуються президентом - це: Концепція зовнішньої політики РФ, що є системою поглядів на базові принципи, пріоритетні напрямки, цілі та завдання зовнішньополітичної діяльності Російської Федерації»; Воєнна доктрина - система офіційно прийнятих в державі поглядів на підготовку до збройного захисту та збройний захист Російської Федерації; Концепція, а згодом стратегія національної безпеки – базовий документ з планування розвитку системи забезпечення національної безпеки Російської Федерації, в якому викладаються порядок дій та заходи щодо забезпечення національної безпеки.

Використання цих документів у роботі допомогло простежити напрями, принципи та довгострокові цілі зовнішньої політики Росії, з'ясувати інтереси РФ на світовій арені та пострадянському просторі. За кожного російського президента документи оновлювались, що дало змогу простежити еволюцію російської стратегії на теренах СНД.

Поряд з документами стратегічного характеру для вивчення зовнішньополітичних кроків Росії важливим джерелом є щорічні Послання президента до Федеральних зборів. У них російський президент, як найвища посадова особа, яка здійснює керівництво зовнішньою політикою, звертається до міжнародної проблематики, визначаючи її основні завдання, пріоритети, вектори на наступний рік. Однією з провідних зовнішньополітичних тем в них є пострадянська інтеграція. Так, в посланні від 16 лютого 1995 р. Б. Єльцин стверджував про існування загрози для пострадянської інтеграції з боку «зовнішніх сил»⁸⁴.

Важливим джерелом вивчення зовнішньої політики РФ є президентські укази – підзаконні правові акти, які серед іншого можуть стосуватися й проблем зовнішньої політики. Так, указом президента РФ від 14 вересня 1995

⁸⁴ Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ: «О действенности государственной власти в России». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intelros.org/lib/elzin/1995.htm>

р. був затверджений «Стратегічний курс Росії з державами-учасницями Співдружності Незалежних держав», де окреслювалися основні цілі, завдання російської політики на пострадянському просторі, а також основні сфери взаємодії між державами СНД⁸⁵.

Для дослідження зовнішньої політики Росії принципове значення мають програмні статті президентів РФ (в тому числі і передвиборчі), де викладається їхнє стратегічне бачення найбільш важливих проблем. Зокрема, 3 жовтня 2011 р. на сторінках газети «Известия» В. Путін окреслив перспективи створення нового інтеграційного утворення - Євразійського економічного союзу.

Важливими джерелами вивчення російської політики є інтерв'ю, прес-конференції, виступи президента, прем'єр-міністра, міністра закордонних справ РФ, які є необхідними для з'ясування особливостей її інтеграційної політики, відносин з США та державами СНД, та будь-яких інших позицій Москви стосовно поточних міжнародних проблем.

При використанні російських офіційних джерел ми враховували той факт, що вони дуже часто не відображають реалій зовнішньополітичної діяльності Росії, а і в багатьох моментах скоріше є дипломатичним прикриттям для дій Москви (щоправда цей висновок справджується і для інших держав). Тому необхідно порівнювати зміст документів з реальними діями РФ.

До **четвертої групи джерел** віднесено законодавчі акти України, що стосуються її зовнішньополітичного курсу та напрямків регіональної інтеграції. Зокрема, в Україні законодавчо регулювався євроатлантичний курс України – в Законі України «Про основи національної безпеки України»

⁸⁵ Стратегический курс России с государствами – участниками Содружества Независимых Государств [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.mid.ru/ns-osndoc.nsf/%200e9272befa34209743256c630042d1aa/4e3d23b880479224c325707a00310fad>

від 19 червня 2003 року ставилося за мету набути членство в ЄС і НАТО⁸⁶, а Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року закріпив принцип позаблоковості⁸⁷.

В п'яту групу джерел ми об'єднали міжнародні документи, такі як міжнародні договори (угоди, меморандуми, акти та ін.), установчі документи міжнародних організацій, спільні заяви голів держав, міністрів закордонних справ, виступи, заяви генеральних секретарів міжнародних організацій.

Так, статут Організації договору колективної безпеки дав змогу ознайомитися з принципами функціонування, структурою та цілями організації⁸⁸, а виступи генерального секретаря ОДКБ Миколи Бордюжі дозволили розкрити проблеми діяльності організації.

Угода про формування Єдиного економічного простору 2003 р. дає уявлення про цей інтеграційний проект та причини відмови України від участі в ньому в подальшому⁸⁹.

До **шостої групи джерел** віднесено праці історичних діячів США, України, Росії, включаючи мемуари.

Мемуари є особливим видом джерел, який з одного боку дозволяє дізнатися механізми та подробиці взаємовідносин політиків, простежити процес прийняття конкретних рішень, побачити суб'єктивну картину процесів, які неможливо віднайти в сухій мові документів. З іншого боку, суб'єктивізм мемуарів обов'язково потрібно враховувати при опрацюванні

⁸⁶ Закон України «Про основи національної безпеки України». 19.06.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15/ed20030619>

⁸⁷ Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». 1.07.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/ed20100701>

⁸⁸ Устав Организации договора о коллективной безопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dkb.gov.ru/b/azg.htm>

⁸⁹ Соглашение о формировании Единого экономического пространства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2003/09/52478.shtml>

цього виду джерел, мотиви написання таких текстів, значення оцінок, які автор надає в свої спогадах.

Цінним джерелом для дослідження американської підтримки вступу України та Грузії в НАТО стали мемуари державного секретаря США Кондолізи Райс (2005-2009 рр.) «Немає честі вище»⁹⁰, де вона докладно описала боротьбу за надання Плану дій щодо членства в НАТО Україні та Грузії на Бухаретському саміті в квітні 2008 р.

Мемуари міністра закордонних справ Росії Ігора Іванова (1998-2004 рр.) «Нова російська дипломатія. Десять років зовнішньої політики країни» дають уявлення про російські підходи до пострадянської інтеграції на межі ХХ-ХХІ ст.⁹¹

Праця міністра закордонних справ Росії (1996-1998 рр.) Є. Прімакова «Світ без Росії» містить його міркування з приводу основних проблем американсько-російських відносин.⁹²

Мемуари міністра закордонних справ України А. Зленка (1991-1994; 2000-2003 рр.) дають змогу ознайомитися з нелегким ходом переговорів з США та РФ з приводу денуклеаризації нашої держави⁹³.

Таким чином, окреслена джерельна база є достатньою для досягнення мети і вирішення поставлених у дослідженні завдань.

Отже, аналіз стану розробки проблем дослідження свідчить про її недостатнє висвітлення у вітчизняній історичній науці. В сучасній історичній науці відсутні спеціальні чи узагальнюючі праці щодо впливу США на інтеграційні процеси на пострадянському просторі, хоча окремі аспекти цієї

⁹⁰ Rice C. No higher honor: a memoir of my years in Washington. New York : Crown Publishers, 2011. – 766 p.

⁹¹ Иванов И. С. Новая российская дипломатия. Десять лет внешней политики страны / И. С. Иванов. – М.: Олма-Пресс, 2002. — 384 с.

⁹² Примаков Е. Мир без России? К чему ведет политическая близорукость / Е. Примаков. – М.: ИИК «Российская газета», 2009. — 239 с.

⁹³ Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. М. Зленко. – Харків: Фоліо, 2003.

проблеми знайшли висвітлення в науковій літературі переважно політологічного, а також історичного характеру.

Аналіз та систематизація джерельної бази дослідження дозволили виділити шість груп джерел: 1. офіційні документи і інші джерела виконавчої влади США, які висвітлюють стратегію і поточну зовнішню та оборонну політику різних адміністрацій; 2. джерела законодавчої влади США; 3. офіційні документи та інші джерела виконавчої та законодавчої влади Росії; 4. законодавчі акти України, що стосуються її зовнішньополітичного курсу та напрямків регіональної інтеграції; 5. міжнародні документи; 6. праці державних і політичних діячів США, Росії, України, включаючи мемуари.

Окреслена джерельна база дослідження є достатньо репрезентативною для створення комплексної праці про позицію США щодо інтеграційних проектів РФ на пострадянському просторі.

Розділ II. Держави пострадянського простору в політиці США у 1990-ті рр.

2.1. Еволюція стратегії США щодо нових незалежних держав за адміністрацій Дж. Г. У. Буша і Б. Клінтона

Президентство Дж. Г. У. Буша проходило на тлі докорінних змін у світі. Унаслідок закінчення «холодної війни», розпаду соціалістичної системи та краху СРСР біполярна система міжнародних відносин перестала існувати, а США стали єдиним глобальним полюсом міжнародної системи. Адміністрація Дж. Г. У. Буша оцінювала міжнародний порядок початку 1990-х рр. як перехідний, такий що знаходиться в стані трансформації, адже крах соцтабору не означав автоматичної появи нового світоустрою, а лише відкривав шлях до нього. На перехідному етапі міжнародні відносини характеризувалися Вашингтоном як складні, нестійкі та менш передбачувані⁹⁴. У цих умовах адміністрація Дж. Буша проголошувала завдання побудувати нову міжнародну систему у відповідності з американськими цінностями й ідеалами⁹⁵.

Кардинальні трансформації світового порядку початку 1990-х років ставили перед США проблему вибору: «очолити світ у цих найбільш історичних перетвореннях, або... як на початку цього (XX ст. – Авт.) століття, замкнутися, відмовитися від провідної ролі і прийняти будь-які наслідки»⁹⁶. Адміністрація Дж. Г. У. Буша обирала перший варіант, будучи впевненою, що світ потребує лідерства, яке може забезпечити лише Америка⁹⁷.

⁹⁴ The National Security Strategy of the United States of America. – Washington: The White House, 1991. – P. 1-2. [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1991.pdf>.

⁹⁵ Ibid. – P.6

⁹⁶ The National Security Strategy of the United States of America. – Washington: The White House, 1993. – P. i. [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1993.pdf>.

⁹⁷ Ibid. – P.i.

На початку 1990-х рр. встановлення американського глобального лідерства сприймалося в США з великим натхненням як результат їхньої перемоги у «холодній війні». Сполучені Штати «залишаються єдиною державою з воістину глобальною силою... у кожному вимірі – політичному, економічному та військовому», – зазначалося в Стратегії національної безпеки 1991 р.⁹⁸ Американський політолог Френсіс Фукуяма у 1992 р. опублікував працю «Кінець історії і остання людина»⁹⁹, де проголосив тріумф західної демократії і капіталізму, які залишилися безальтернативним шляхом світового розвитку після краху комунізму.

Безпрецедентне глобальне лідерство США (саме такий термін в більшості випадків зустрічаємо в американських джерелах) також визначалося альтернативним терміном «гегемонія». У США цей термін використовували лише деякі політологи, серед них З.Бжезинський, Р.Кейган. При цьому вони намагалися відійти від його негативного відтінку і переконували, що американська гегемонія, яка супроводжувалася поширенням демократії та ринкових відносин, мала позитивний вплив на світ та була бажаною (концепція «добррозичливої гегемонії» - *benevolent hegemony*)¹⁰⁰. У російських наукових дослідженнях термін «американська гегемонія» навпаки є більш поширеним порівняно з лідерством, і використовується з негативним забарвленням¹⁰¹.

Розпад Радянського Союзу був для США таким же несподіваним як і для всього світу. Ще на початку серпня 1991 р. Вашингтон вбачав можливість реформування Радянського Союзу як єдиної держави із забезпеченням

⁹⁸ The National Security Strategy ... 1991. – Op. cit. – P.8

⁹⁹ Fukuyama, Francis. The End of History and the Last Man. – New York : Free Press, 1992. – 418 p.

¹⁰⁰ Kagan R. The Benevolent Empire // Foreign Policy. — № 111 (Summer 1998). – P. 24-35. [Electronic resource]. – Access mode: <http://carnegieendowment.org/1998/06/01/benevolent-empire>

¹⁰¹ Напр. Становление и развитие гегемонии США: имперское доминирование и глобализация в XX в. / В. В. Шишков // Век глобализации. – 2014. – № 1. – С. 133-146.

можливості національного самовизначення для його народів (але не повного відокремлення), становлення мультипартійної демократії, ринкової економіки¹⁰². В останні місяці існування СРСР Дж. Буш намагався підтримувати ідеї та проект М. Горбачова щодо оновленого союзу, в США ще обговорювали можливість надання СРСР допомоги в сумі 60 млрд дол.¹⁰³, а 1 серпня 1991 р. президент США виступив у Верховній Раді УРСР з промовою, у якій закликав підтримати реформування в СРСР, дати шанс новому союзному договору, а не піддаватися націоналістичним настроям¹⁰⁴.

Спроба державного перевороту в СРСР в серпні 1991 р. (серпневий путч) показала слабкість підтримки М. Горбачова в державі і призвела до краху центральної влади, що підштовхнуло республіки СРСР до проголошення незалежності (до серпневого путчу лише Литва та Грузія оголосили про свою незалежність).

Враховуючи нову реальність на теренах Радянського Союзу, 2 вересня 1991 р. США визнали незалежність трьох балтійських держав. Як зазначив держсекретар Дж. Бейкер 4 вересня 1991 р., для США ці держави завжди були «особливою і окремою справою», і Вашингтон ніколи не визнавав їх включення до складу СРСР¹⁰⁵.

Дж. Бейкер також оголосив п'ять принципів, якими США будуть керуватися щодо новопроголошених республік: самовизначення відповідно до демократичних принципів, визнання існуючих кордонів, підтримка

¹⁰² The National Security Strategy ... 1991. Op. cit. – P. 5.

¹⁰³ Камінський Є. Є. Політика США щодо України: Витоки. Концептуальні основи. Практична еволюція. – К.: Політична думка, 1998. – С.374.

¹⁰⁴ Bush, George H. W. Chicken Kiev speech, 1 August 1991. – [Electronic resource]. – Access mode: https://en.wikisource.org/wiki/Chicken_Kiev_speech. – Title from the screen.

¹⁰⁵ State Department News Briefing. September 4, 1991. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.c-span.org/video/?21026-1/state-department-news-briefing>

демократії і верховенства закону, забезпечення прав людини і прав національних меншин, і повага до міжнародного права і зобов'язань¹⁰⁶.

Якщо до листопада 1991 р. в адміністрації Дж. Буша ще існувало два підхода щодо майбутнього СРСР – його реформування (за що виступав Дж. Бейкер), або визнання незалежності республік (за що виступав міністр оборони Д. Чейні), то після зустрічі Дж. Буша з американськими українцями 26 листопада, вже остаточно утвердився другий підхід. Президент запевнив представників української діаспори, що США визнають Україну в разі позитивного голосування на референдумі про незалежність¹⁰⁷.

25 грудня 1991 р. в день відставки М. Горбачова з поста президента СРСР США визнали Росію спадкоємцем Радянського Союзу та незалежність більшості пострадянських держав, а згодом встановили з ними дипломатичні відносини. Отже, Стратегія національної безпеки США, оприлюднена у серпні 1991 р., що розглядала відносини з СРСР як з єдиною державою, яку можливо реформувати, втратила свою актуальність впродовж декількох місяців.

Стратегія національної безпеки США, оприлюднена у січні 1993 р., що підвела підсумки діяльності республіканської адміністрації Буша, містила три основні завдання політики США щодо пострадянських держав: підтримка стабільності, економічних і політичних реформ у нових незалежних державах; забезпечення належного контролю за ядерним арсеналом СРСР, недопущення розповсюдження радянської зброї масового знищення; імплементація домовленостей зі скорочення ядерних арсеналів, досягнутих між США і СРСР в рамках Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991 р¹⁰⁸.

У рамках першого завдання пропонувалося підтримувати реформи у цих країнах через американську урядову допомогу, а також через неурядові

¹⁰⁶ State Department News Briefing. September 4, 1991... Op.cit.

¹⁰⁷ The Limited Partnership: Building a Russian-US Security Community / edited by J. Goodby and B. Morel. – SIRPI. – Oxford University Press, 1993. – p. 44-45.

¹⁰⁸ The National Security Strategy 1993... Op.cit. – P. 6-7.

організації. Допомога мала включати як макроекономічну підтримку для покращення довгострокових перспектив, так і технічну, гуманітарну та медичну допомогу з метою сприяння досягненню короткострокової стабільності, запровадження програм обміну в різних сферах та імпліmentaцію «Закону про підтримку свободи» (Freedom Support Act) 1992 р.¹⁰⁹. Кінцевою метою такої допомоги мала бути трансформація економік нових незалежних держав (ННД) у ринкові та їх інтеграція у світовий ринок.

За «Законом про підтримку свободи» з 1992 по 2012 р. 12 держав колишнього Радянського Союзу отримали допомогу на суму 15 млрд дол., що пішла на розвиток громадянського суспільства, незалежних ЗМІ, удосконалення системи забезпечення прав людини, створення підприємницьких фондів, надання медичної допомоги тощо¹¹⁰.

Другий напрямок зовнішньої політики США щодо нових незалежних держав пострадянського простору – забезпечення належного контролю за ядерною зброєю колишнього СРСР. Розповсюдження зброї масового знищення у Стратегії 1993 р. проголошувалося однією з головних загроз безпеці США¹¹¹.

Ядерний арсенал СРСР опинився на території чотирьох нових держав (Росія, Україна, Білорусь, Казахстан), що викликало значне занепокоєння Вашингтона. Постало питання не лише про реалізацію Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1), підписаного з СРСР 31 липня 1991 р., а й про те, як нові ядерні держави та Росія, що переживала економічні труднощі, будуть розпоряджатися ядерними арсеналами і чи не відбудеться подальше розповсюдження ядерних

¹⁰⁹ The National Security Strategy ... 1993. – Op. cit. – P.6-7.

¹¹⁰ Выступление Филиппа Гордона, помощника государственного секретаря, Бюро по делам стран Европы и Евразии, и Дэниела Розенблюма, координатора помощи США странам Европы и Евразии 27 сентября 2012 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ipdigital.usembassy.gov/st/russian/texttrans/2012/09/20120927136744.html>

¹¹¹ The National Security Strategy ... 1993. – Op. cit. – P. 16.

технологій. Домовлятися з великою кількістю держав було набагато важче ніж з однією, так само як і забезпечити нерозповсюдження ядерних матеріалів і технологій в треті руки. Існували перестороги стосовно можливої роботи вчених-ядерників на держави, що бажають мати ядерну зброю. Всерйоз розглядалася можливість появи в Центральній Азії ісламського «великого Туркестану» з ядерною зброєю, ядерного протистояння між новоствореними державами через їхні протиріччя.

З одного боку, у Стратегії нацбезпеки 1993 р. констатовалося зникнення загрози ядерної конфронтації з Радянським Союзом, а з іншого, відмічалось, що небезпека застосування ядерної, хімічної чи біологічної зброї з боку інших можливих агресорів зростала. У дезінтеграції СРСР вбачалася загроза розповсюдження технологій подвійного використання. У зв'язку з цим планувалося посилити співробітництво з новими незалежними державами з питань контролю над експортом таких технологій¹¹².

Можливість зменшення ядерної загрози вбачалася передусім в централізації контролю над ядерною зброєю на пострадянському просторі. Згідно зі Стратегією національної безпеки США 1993 р., «у колишньому Радянському Союзі ми (США, - авт.) будемо продовжувати заохочувати і підтримувати централізований контроль над ядерною зброєю... Ми будемо встановлювати нові відносини з Україною, Білоруссю і Казахстаном, які погодились дотримуватися договору про нерозповсюдження як без'ядерні держави»¹¹³. Йшлося про Лісабонський протокол до договору СНО-1, підписаний між США, Росією, Україною, Казахстаном і Білоруссю у травні 1992 р., згідно з яким останні три підписанта зобов'язалися в максимально стислі терміни позбутися ядерної зброї та приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) 1968 р. як держави, що не мають такої зброї. Після підписання Лісабонського протоколу американська сторона

¹¹² The National Security Strategy ...1993. – P. 16.

¹¹³ Ibid. – P.19

очікувала негайної ратифікації договору СНО-1 у Верховній Раді України за прикладом Казахстану та Білорусі.

За інформацією тогочасного міністра закордонних справ України Анатолія Зленка, у США вважали, що відмова українського парламенту ратифікувати договір СНО-1 і неприєднання України до ДНЯЗ викличе ланцюгову реакцію провалу відповідних документів у Росії і, згодом, у США¹¹⁴. Тому Вашингтон усіляко заохочував ратифікацію Україною договору СНО-1, обіцяючи економічну, фінансову, військово-експертну допомогу і водночас погрожуючи припинити усі види допомоги у випадку відмови ратифікувати договір¹¹⁵.

В Україні ж хотіли отримати гарантії безпеки перед його ратифікацією. Залишалися також питання щодо надання компенсації за вивезені боєзаряди, термінів скорочення та ліквідації ядерних озброєнь, а тому процес ратифікації договору СНО-1 розтягнувся і завершився вже за президентства Б. Клінтона в листопаді 1993 р.

Важливе значення для реалізації Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь мало впровадження програми Нанна-Лугара, розробленої у листопаді 1991 р., і покладеної в основу закону «Про зменшення радянської ядерної загрози», що був прийнятий у грудні того ж року. У 1993 р. доопрацьована з урахуванням нових умов (поява нових незалежних держав) програма була оформлена у законі «Про спільне зменшення загрози».

Програма Нанна-Лугара передбачала надання суттєвої фінансової допомоги пострадянським державам для організації процесу знищення запасів ядерної, хімічної і біологічної зброї, конверсії військового виробництва. В умовах економічної кризи Росія та інші пострадянські держави не могли самостійно забезпечити фінансування таких робіт, що

¹¹⁴ Зленко А.М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. М. Зленко. – Харків: Фоліо, 2003. – С. 351.

¹¹⁵ Там само.

могло призвести не лише до екологічної катастрофи через несвоєчасну ліквідацію і невідповідні умови зберігання зброї масового знищення, а й до передачі її третім державам чи неурядовим акторам, чого найбільше боялися в США. Сполучені Штати також змогли отримати об'єктивну інформацію про стан російських ядерних об'єктів в ході їх інспекцій, що передбачалися програмою. Вона діяла до літа 2013 р., коли Росія відмовилася продовжити її реалізацію. За 20 років дії програми Нанна Лугара на її виконання було витрачено 8,79 млрд долл¹¹⁶.

Завдяки цій програмі станом на 2012 р. було ліквідовано 7610 ядерних боєголовок, 902 міжконтинентальні балістичні ракети (МБР), 191 мобільна і 498 шахтних пускових установок МБР, 155 бомбардувальників, 906 ядерних ракет "повітря-земля", 684 балістичні ракети підводних човнів, 33 атомні підводні човни, 194 ядерних випробувальних тунелів¹¹⁷.

Додаткове уявлення про стратегію США на пострадянському просторі дає «Інструкція з оборонного планування» – документ для внутрішнього використання від 18 лютого 1992 р. Уривки з нього були оприлюднені газетою «Нью-Йорк Таймс» 8 березня 1992 р¹¹⁸. Документ розроблявся неоконсерваторами: заступником міністра оборони США з військово-політичних питань Полом Вулфовіцем і його помічником Льюїсом Ліббі на запит міністра оборони Річарда Чейні, який брав активну участь у нагляді за

¹¹⁶ Чебан А. История Программы Нанна-Лугара в России: уроки и перспективы / А. Чебан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pircenter.org/media/content/files/11/13613465680.pdf>

¹¹⁷ The Nunn-Lugar Scorecard . – [Electronic resource]. – Access mode: <http://web.archive.org/web/20121016225430/http://www.lugar.senate.gov/nunnlugar/scorecard.html>

¹¹⁸ Tyler P. U.S. Strategy Plan Calls for Ensuring No Rivals Develop. The New York Times. March 8, 1992. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nytimes.com/1992/03/08/world/us-strategy-plan-calls-for-insuring-no-rivals-develop.html>

процесом написання документа¹¹⁹. Положення «Інструкції» отримали назву «доктрина Вулфовіца».

Першим і основним положенням «Інструкції з оборонного планування» було недопущення появи нового глобального суперника США, яким раніше був СРСР. «Наша основна мета – запобігти появі нового суперника як на пострадянському просторі, так і в будь-якому іншому місці земної кулі, який представлятиме загрозу, схожу з тією, що представляв для нашої країни СРСР... Ми повинні намагатися запобігти появі ворожих регіональних держав, які за допомогою своїх ресурсів можуть бути здатні отримати глобальний контроль у міжнародних відносинах», – зазначалося в «Інструкції»¹²⁰. Крім того, виходячи з її тексту, у Вашингтоні існували стурбованість щодо можливого росту націоналістичних настроїв у Росії та її спроб приєднати до себе нові незалежні республіки¹²¹.

Пізніше в 1990-х роках схожі ідеї висував З. Бжезінський, який обстоював концепцію «геополітичного плюралізму» в Євразії. «У короткостроковій перспективі Сполучені Штати повинні закріпити й увічнити геополітичний плюралізм, що склався на карті Євразії. Ця стратегія заохотить політичні маневри і дипломатичні дії, запобігаючи появі ворожої коаліції, яка може кинути виклик лідерству Америки, не кажучи вже про віддалену можливість для будь-якої одної держави спробувати зробити це», – йдеться в статті З. Бжезінського «Геостратегія для Євразії» 1997 р.¹²²

В «Інструкції» піднімалося й питання військової загрози з боку Росії. Реальна відсутність ядерної загрози з боку Росії вбачалася лише за умови

¹¹⁹ «Prevent the Reemergence of a New Rival». The Making of the Cheney Regional Defense Strategy, 1991-1992. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/nukevault/ebb245/>

¹²⁰ Defense planning Guidance, FY 1994-1999 (draft), 1992. – P.3. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/nukevault/ebb245/doc03_full.pdf

¹²¹ Ibid. – P.4

¹²² Brzezinski, Zbignev. A Geostrategy for Eurasia // Foreign Affairs, September/October 1997. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/1997-09-01/geostrategy-eurasia>

фундаментальної переорієнтації Росії: закріплення інститутів демократії, прихильного ставлення до Заходу; дотримання існуючих угод щодо скорочення збройних сил; забезпечення відсутності загрози Заходу від російської ядерної зброї та сусідам Росії – від її звичайної¹²³. Виходячи з цього, основним предметом стурбованості США стосовно пострадянського простору визначалася «здатність Росії та інших республік демілітаризувати свої суспільства, конвертувати їх військову промисловість на виробництво цивільної продукції, усунути або, у випадку Росії, радикально скоротити свій ядерний потенціал...»¹²⁴.

Варто наголосити на тому, що «Інструкція» все ж була робочою версією документа. Вона не відображає офіційної позиції Вашингтона, хоча дає інформацію про наявну в урядових колах дискусію стосовно майбутнього Росії.

В документі «Оборонна стратегія на період 90-х років: регіональна оборонна стратегія», що був остаточним варіантом «доктрини Вулфовіца» акцент робився на необхідності забезпечення мирного співіснування між Росією, Україною та іншими ННД¹²⁵. Як зазначалося в документі, розвиток демократії у цих державах мав супроводжуватися скороченням збройних сил і налагодженням оборонного співробітництва із Заходом, що мало бути показником відсутності їхньої агресивності по відношенню до західних країн. При цьому в США обережно оцінювали можливості трансформації нових незалежних держав, вказуючи на нестабільність в них демократії, можливість їх повернення до закритих, авторитарних режимів¹²⁶.

¹²³ Defense planning Guidance... Op. cit. – P.11

¹²⁴ Ibid. – P.5

¹²⁵ Defense Strategy for the 1990s: The Regional Defense Strategy. January 1993. – P.19. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.informationclearinghouse.info/pdf/naarpr_Defense.pdf

¹²⁶ Ibid. – P.12.

42-й президент США Білл Клінтон прийшов на посаду в час, коли однополярність у світі стала ще більш вираженою, аніж на момент розпаду СРСР, а позиції США як світового лідера зміцнилися.

Концептуальні засади зовнішньої політики адміністрації Б. Клінтона було викладено у виступі президента 27 вересня 1993 р. на 48-й сесії Генеральної асамблеї ООН. Його промова була сповнена переконанням невідворотності глобалізації, яка набирала оберти в 1990-х роках після падіння «залізної завіси». У своєму виступі Б. Клінтон зробив акцент на взаємопов'язаності держав сучасного світу і наявності спільних проблем, які необхідно долати, а також відзначив унікальність позиції Сполучених Штатів у глобальних справах. Найважливішою метою США президент назвав розширення і зміцнення світової спільноти ринковоорієнтованих демократій¹²⁷. Окрема увага, за словами Б. Клінтона, мала приділятися державам колишнього СРСР, де ринок та демократія перебували в стані зародження. Особливе ставлення до проблеми демократизації витікало з упевненості, що демократії рідко воюють між собою, є більш надійними партнерами в торгівлі, дипломатії і управлінні глобальними справами. Крім того, у його виступі в ГА ООН прозвучали три інші пріоритетні напрями зовнішньополітичної стратегії США: нерозповсюдження зброї масового знищення, врегулювання міжнародних конфліктів та забезпечення стабільного розвитку світу.

Більш докладно концептуальні підходи першої адміністрації Б. Клінтона викладені у виступі радника з національної безпеки Ентоні Лейка в Університеті Джона Гопкінса у вересні 1993 р. «Від стримування до розширення»¹²⁸.

¹²⁷ Clinton, William. Remarks to the 48th Session of the United Nations General Assembly in New York City. September 27, 1993. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=47119>

¹²⁸ Lake, Anthony. From Containment to Enlargement. Johns Hopkins University. September 21, 1993. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://fas.org/news/usa/1993/usa-930921.htm>

Він виділив чотири основні компоненти стратегії «розширення», що мала прийти на заміну «стримуванню СРСР»: зміцнення спільноти ринкових демократій; допомога у розвитку і консолідації нових демократій і ринкових економік; протидія агресії і підтримка лібералізації держав, ворожих до демократії і ринку; реалізація гуманітарного порядку денного не лише через надання допомоги, а й сприяння вкоріненню демократії та ринкової економіки в регіонах з гуманітарними проблемами¹²⁹.

В адміністрації президента окрім «стратегії розширення» формувалася і «стратегія залучення», яку просував держсекретар У. Крістофер. Не дивлячись на близькість поглядів Е. Лейка та У. Крістофера, стратегія «розширення» першого була з глобалістським, моралістським та інтервенціоністським ухилом, а стратегія другого базувалася на «активному залученні» з наголосом на ключових регіонах (Росії, Західній Європі, Східній Азії та Близькому Сході)¹³⁰.

Стратегія залучення, що була направлена на формування нової міжнародної системи після завершення «холодної війни», включала в себе адаптацію альянсів, заохочення переорієнтації інших держав, у тому числі колишніх супротивників; підтримку демократизації, відкриті ринки, вільну торгівлю та сталий розвиток, запобігання конфліктам; протидію потенційним регіональним агресорам і новим загрозам, керівництво операціями з підтримки миру і стабільності¹³¹.

Б. Клінтон за час свого президентства оприлюднив сім Стратегій національної безпеки США, перші три з яких мали назву «Залучення і розширення» (поєднуючи підходи Е. Лейка та У. Крістофера). Наступні

¹²⁹ Lake, Anthony. From Containment to Enlargement... Op. cit.

¹³⁰ Цит. за: Городня Н.Д. Східна Азія в зовнішній політиці США (1989-2013 рр.) / Н.Д. Городня. – К., 2014. – С. 96.

¹³¹ A National Security Strategy For A Global Age. – Washington: The White House, 2000. – P.8. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/2000.pdf>

чотири, не дивлячись на різні назви, були послідовним продовженням єдиної стратегії на міжнародній арені і були схожими за основними параметрами.

Сполучені Штати велике значення приділяли процесам глобалізації та інтеграції. Так, у стратегіях національної безпеки часів президентства Б. Клінтона йдеться про підтримку європейської інтеграції, про участь президента США у самітах АТЕС, утворення НАФТА, але жодного разу не згадується інтеграція в рамках СНД. Як слушно вказує американський професор Н. Макфарлейн, до регіональної інтеграції на пострадянському просторі Вашингтон не проявляв інтересу, не підтримував російські зусилля з налагодження інтеграційних процесів в рамках СНД та створення колективної структури безпеки (базованої на Ташкентському договорі 1992 р.), так само як і не просував варіанти альтернативної інтеграції¹³².

Базовими завданнями американської зовнішньої політики, що визначалися в першій Стратегії національної безпеки Б. Клінтона 1994 р. були: підвищення безпеки США, забезпечення їхнього внутрішнього процвітання та просування демократії за кордоном¹³³.

У рамках першого завдання значна увага приділялася Росії, яка проводила скорочення ядерного арсеналу згідно з договором СНО-1 та наприкінці президентства Дж. Буша-старшого 3 січня 1993 р. уклала з США Договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-2), який все ж не був імпліментований.

США співпрацювали з Україною, Білоруссю та Казахстаном з метою їх денуклеаризації. З Білоруссю та Казахстаном це питання було вирішено швидко і безпроблемно. 4 лютого 1993 р. Верховна Рада Білорусі ратифікувала Лісабонський протокол і прийняла рішення про приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. Казахстан

¹³² MacFarlane, Neil. The United States and Regionalism in Central Asia // *International Affairs*. – 2004. – Vol. 80, No. 3. – P. 451.

¹³³ National Security Strategy of the United States 1994. – Washington: The White House, 1994. – P.5. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1994.pdf>

ратифікував Лісабонський протокол 2 липня 1992 р., і 13 грудня 1993 р. ратифікував ДНЯЗ.

Наявність ядерної зброї у Казахстану була основною проблемою, якою США на той час переймалися у Центральній Азії. Цей регіон у Вашингтоні сприймався як далекий і неперіоритетний, а в історіографії щодо Центральної Азії закріпилося словосполучення «задній двір Росії».

Ситуація з денуклеаризацією України виявилася для США більш складною порівняно з білоруським та казахстанським варіантом. Україна ратифікувала СНО-1 та Лісабонський протокол до нього 18 листопада 1993 р., але несподіванкою для Вашингтона стало внесення тринадцяти застережень до Договору і протоколу до нього, що стосувалися надання гарантій безпеки для України, фінансових компенсацій, термінів приєднання до ДНЯЗ, темпів скорочення ядерного арсеналу та ін¹³⁴. Застереження українського парламенту призвели до продовження переговорів з даного питання між Україною, Росією та США, що завершилися оприлюдненням тристоронньої заяви 14 січня 1994 р. У ній США і Росія заявили про готовність надати гарантії безпеки Україні після вступу в силу договору СНО-1 та приєднання України до ДНЯЗ як держави, що не володіє ядерною зброєю. Україна зобов'язувалася знищити всю ядерну зброю протягом семи років, а найсучасніші твердопаливні ракети РС-22 деактивувати протягом десяти місяців¹³⁵.

Верховна Рада 3 лютого 1994 р. погодилася зняти застереження до ратифікації договору СНО-1 та Лісабонського протоколу. 16 листопада 1994 р. Україна приєдналася до ДНЯЗ. 5 грудня 1994 р. відбувся обмін

¹³⁴ Постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між СРСР і США про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3624-12>

¹³⁵ Тристороння заява Президентів України, США та Росії 14 січня 1994 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_300

ратифікаційними грамотами за договором СНО-1 і був підписаний «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» (Будапештський меморандум). Основна вада Будапештського меморандуму полягала в тому, що він не мав характеру міжнародного договору і не потребував ратифікації у парламентах держав-гарантів – тобто не був юридично зобов'язуючим.

Україна, Білорусь та Казахстан виконали свої міжнародні зобов'язання, що стосувалися денуклеаризації. Передача ядерної зброї з території цих країн завершилася у 1996 р.

Для врегулювання міжнародних конфліктів на пострадянському просторі дипломатичними методами у серпні 1993 р. був призначений спеціальний координатор від США з врегулювання конфліктів у СНД Дж. Коллінз, а в держдепартаменті був сформований відповідний підрозділ¹³⁶.

За адміністрації Б. Клінтона Вашингтон відводив Росії роль основного миротворця на теренах СНД, погоджуючись на діяльність російських військ в сусідніх державах. Про це свідчить те, що США не перешкождали РФ у питаннях миротворчості на теренах СНД на теренах Грузії та Молдови. При цьому президент Б. Клінтон підкреслював, що такі дії можуть бути лише за згоди держав, що потребують допомоги, і у повній відповідності до міжнародного права¹³⁷. Ця ремарка була реакцією Воєнну доктрину РФ 1993 р., що містила положення про можливість застосування військ задля захисту російськомовного населення та заяви Б. Єльцина про необхідність надання Росії особливих повноважень для здійснення миротворчої діяльності в СНД. Позиція Вашингтона щодо врегулювання конфліктів на теренах СНД в першій половині 1990-х рр. свідчила про те, що США не були проти ролі

¹³⁶ Казанцев А. А. Политика США в постсоветской Центральной Азии: характер и перспективы / А. А. Казанцев // Вестник МГИМО-университета. – 2012. – №4. – С. 156-157.

¹³⁷ Clinton, William. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union January 25, 1994 // Public Papers of the Presidents of the United States. – 1994. – Book 1. – P. 132.

Росії як регулятора відносин на теренах СНД, який би підтримував стабільність на цьому просторі, не виявляючи імперських амбіцій при цьому.

Наступним пріоритетом зовнішньої політики США, відображеним в усіх Стратегіях національної безпеки часів президентства, Б. Клінтона було створення «єдиної невідомої демократичної Європи»¹³⁸. Зв'язати «стару» та «нову» Європу пропонувалося через співпрацю в рамках європейських міжнародних організацій – НАТО, ОБСЄ, ЄС, Ради Європи та інших.

При цьому найбільше можливостей для інтеграції з Заходом відкривалося перед Росією. Держсекретар У. Крістофер в червні 1994 р. зазначав, що інтеграція Росії в західні інституції принесе користь перш за все їй самій через розширення торгівлі, зростання інвестицій і переваг військового госпівробітництва з НАТО. Але умовою такої інтеграції ставилося виконання зобов'язань з проведення збалансованої економічної політики, підтримки демократії та поваги прав інших країн¹³⁹. Якщо перші два пункти були універсальними для будь-якої країни ННД, то останній стосувався конкретно Росії, до якої в Вашингтоні ставилася з недовірою, підозрюючи у можливості відродження імперської зовнішньої політики. Ще у січні 1993 р. новопризначений держсекретар У. Крістофер, враховуючи імперське минуле Москви і спостерігаючи прояви реваншизму в російському політикумі, заявив, що «Росія повинна уникнути будь-яких спроб відтворити СРСР»¹⁴⁰.

У січні 1994 р. під час свого першого офіційного візиту до Москви Б. Клінтон представив своє бачення майбутнього Росії, яка перебувала у пошуці нової національної ідеї і мала подолати своє імперське минуле. У

¹³⁸ A National Security Strategy for A New Century 1998. – Washington: The White House, 1998. – P.40.

¹³⁹ Statement by Secretary of State Warren Christopher before the Senate Foreign Relations Committee. June 30, 1994. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dossec/1994/9406/940630dossec.html>

¹⁴⁰ Цит. за: Brzezinski, Zbignev. A Plan for Europe: How to Expand NATO // Foreign Affairs. – January/February 1995 Issue. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/poland/1995-01-01/plan-europe-how-expand-nato>

декількох виступах він стверджував, що Москва має змінити критерії своєї величі з «учорашніх», які базувалися на імперських засадах та силі, на сучасні, де мірилом є могутність економіки і стабільність демократії, а також здатність бути частиною глобального світу. За його словами, у Росії був шанс показати, що велика держава може розвивати патріотизм без експансіонізму; що велика держава може розвивати національну гордість без національної упередженості, а російська велич у майбутньому буде залежати від того чи зможе «великий сусід бути хорошим сусідом»¹⁴¹.

Створення стабільної системи безпеки в Європі адміністрація Б. Клінтона вбачала у розширенні НАТО та активній співпраці з країнами, які не бажають вступати в альянс. Для налагодження військового співробітництва з колишніми країнами соцтабору США ініціювали програму «Партнерство заради миру», схвалену НАТО у січні 1994 року. До партнерства приєдналися усі 15 колишніх пострадянських республік.

В американському владному та експертному середовищі в 90-х роках ХХ ст. домінували ідеї посилення ролі НАТО в сфері безпеки. Впливові американські експерти Р. Асмус, Р. Блеквіл та Ф. Лерабі висловилися за збереження НАТО як основної організації в сфері безпеки в Європі та розширення альянсу за рахунок нових членів. Хоч визнавалося, що із завершенням «холодної війни» існували проблеми з визначенням призначення та цілей НАТО, ставилося питання, чи є у Заходу інша організація у сфері безпеки для здійснення координації превентивної та кризової дипломатії, а також можливих військових дій окрім НАТО і чи можна винайти кращу організацію?¹⁴² Відповідь експертів була негативною, адже члени НАТО мали спільні життєво важливі інтереси навіть після зникнення радянської загрози і завершення «холодної війни». За аналізом

¹⁴¹ Clinton, William. Remarks in a Town Meeting With Russian Citizens in Moscow. January 14, 1994 // Public Papers Of The Presidents of The United States. 1994. – Book 1. – P. 62.

¹⁴² Asmus Ronald D., Robert D. Blackwill, and F. Stephen Larrabee. Can NATO Survive? // The Washington Quarterly. – Vol. 19, No. 2, Spring 1996. – P. 83.

Р. Асмуса, Р. Блеквіла та Ф. Лерабі це передусім боротьба проти появи нового гегемона в Європі; запобігання поверненню суперництва чи навіть військового протистояння та конфлікту в Європі; припинення або принаймні уповільнення розповсюдження зброї масового знищення і ракетних систем її доставки; забезпечення доступу до нафти Перської затоки за розумними цінами; заохочення відкритої міжнародної торгівлі і фінансової системи¹⁴³.

Експерти доводили, що нова спільність демократичних держав у Європі мала формуватися на основі НАТО, що (як і наведені вище завдання) перегукувалося зі стратегічними цілями адміністрації Б. Клінтона.

Важливим пріоритетом політики США на пострадянському просторі була його демократизація. Згідно зі Стратегією нацбезпеки 1994 р., «останній імператив нової стратегії полягає в підтримці розвитку демократії та індивідуальних свобод, що почався в Росії, країнах колишнього Радянського Союзу та колишніх комуністичних державах Європи»¹⁴⁴. У документі підкреслювалося, що особлива увага до нових незалежних держав обумовлювалася міркуваннями безпеки – бажанням перетворити регіон колишньої загрози у простір з важливими дипломатичними і економічними партнерами, а також потребою продовження скорочення ядерної зброї та дотримання міжнародних угод з нерозповсюдження¹⁴⁵.

В інтересах США було ефективно просування ринкових реформ на пострадянському просторі. Стратегія національної безпеки США 1995 р. відмічала успіхи України та Росії у цьому напрямку (зокрема у сфері приватизації), але вказувала на необхідність подальшого реформування для відновлення економіки і забезпечення соціального захисту¹⁴⁶. При цьому у

¹⁴³ Asmus R. D... Can NATO Survive?.. Op. cit. – P.80.

¹⁴⁴ National Security Strategy of the United States 1994 ... Op. cit. – P.23.

¹⁴⁵ Ibid ... – P.19.

¹⁴⁶ A National Security Strategy Of Engagement And Enlargement 1995. – Washington: The White House, 1995. – P.27. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1995.pdf>

Вашингтоні помічали, що трансформації пострадянських держав у бік демократії та ринку не буде швидким, як можна було б сподіватися¹⁴⁷.

За свідченням держсекретаря У. Крістофера, США практикували підхід до нових незалежних держав як до цілого регіону, держави якого були єдиним імперським простором і залишалися взаємозалежними в питанні подальшого реформування¹⁴⁸. У першій половині 1990-х рр. для зовнішньої політики США на пострадянському просторі була характерною першочергова орієнтація на Росію як локомотив трансформації регіону. Така позиція сформувалася внаслідок геополітичної ваги самої РФ, історично налагоджених комунікацій між Москвою та Вашингтоном (у той час як інші ННД були новачками в дипломатії). Крім того, у Вашингтоні вважали, що саме Росія здатна бути успішним прикладом для інших держав СНД у справі демократизації та ринкових реформ.

Велику роль у зближенні США і РФ відіграло співпадіння їх позицій з питання денуклеаризації України, Білорусі та Казахстану. А от позиція України, яка була неочікувано непоступливою в питанні ядерного роззброєння, викликала негативну реакцію Вашингтона. Важливе значення мали особистісні фактори – дружні відносини Б. Єльцина та Б. Клінтона, значний вплив на американського президента заступника держсекретаря Струба Телбота, який також приділяв першочергову увагу Росії.

Окрім Росії, в офіційних стратегічних документах США за президентства Б. Клінтона як правило виокремлювали Україну, яка мала особливе значення не лише як держава, що після розпаду СРСР отримала контроль над третім за потужністю у світі ядерним арсеналом, а й з огляду на її геополітичне значення.

¹⁴⁷ National Security Strategy of the United States 1996. – Washington: The White House, 1996. – P.1. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1996.pdf>

¹⁴⁸ Christopher W. U.S. Policy toward the New Independent States: A Pragmatic Strategy Grounded in America's Fundamental Interests. March 29, 1995 // Indiana Journal of Global Legal Studies. – 1995. – Vol. 2. – Iss. 2. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.repository.law.indiana.edu/ijgls/vol2/iss2/1>

У виступах представників Державного департаменту фігурувала теза про Україну як ключову державу Європи. Держсекретар У. Крістофера в березні 1995 р. зазначив: «Деякі держави колишнього Радянського Союзу потребують особливої уваги через їх здатність впливати на майбутнє регіону. Україна є в цьому плані критично важливою. З її розмірами та розташуванням між Росією і Центральною Європою, вона є стрижнем європейської безпеки»¹⁴⁹. Заступник держсекретаря С. Телбот у жовтні 1996 р. назвав Україну «ключовою європейською країною», розвиток якої впливає на усі країни Європи і навіть трансатлантичне співтовариство, і тому США приділяє цій державі так багато уваги¹⁵⁰.

Держсекретар У. Крістофер зазначав, що незалежна, без'ядерна і реформована Україна є життєво важливою для успіху реформ в інших ННД¹⁵¹. Крім того, він вказував, що «критичною метою для нового атлантичного співтовариства є інтеграція України з Європою»¹⁵².

Політолог З. Бжезінський вказував, що «забезпечення незалежності України є вирішальним і основним виявом пострадянського плюралізму»¹⁵³.

У США існували підстави для занепокоєння стосовно можливих зазіхань РФ на територіальну цілісність України. 21 травня 1992 р. Верховна Рада РФ прийняла Постанову № 2809-1 «Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році», згідно з якою Постанова Президії Верховної Ради РРФСР від 5 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» визнавалася такою, що не мала юридичної сили з моменту

¹⁴⁹ Christopher W. U.S. Policy toward the New Independent States ... Op. cit.

¹⁵⁰ Talbott S. Ukraine at Five: A Progress Report on U.S. Policy. October 11, 1996. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://1997-2001.state.gov/www/regions/nis/10-11tal.html>

¹⁵¹ Christopher W. U.S. Policy toward the New Independent States ... Op.cit.

¹⁵² Talbott S. Ukraine at Five: A Progress Report on U.S. Policy ... Op.cit.

¹⁵³ Brzezinski, Zbignev. A Plan for Europe: How to Expand NATO // Foreign Affairs. - January/February 1995 Issue. [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/poland/1995-01-01/plan-europe-how-expand-nato>

її прийняття, оскільки була «прийнята із порушенням Конституції (Основного Закону) РРФСР та законодавчої процедури»¹⁵⁴. У липні 1993 р. була прийнята постанова Верховної Ради РФ «Про статус міста Севастополя», в якій «підтверджувався російський федеральний статус міста Севастополя»¹⁵⁵, що фактично ставило під сумнів територіальну цілісність України. Щоправда президент та міністр закордонних справ РФ розкритикували цю постанову, не підтримавши націоналістичні настрої Верховної Ради. Посол США в Україні Р. Попадюк заявив, що Севастополь є невід'ємною частиною України, а рішення російського парламенту було несвоєчасним¹⁵⁶.

Політика першої адміністрації Б. Клінтона щодо Росії була відносно м'якою, що стало приводом для її критики з боку республіканців упродовж президентської кампанії 1996 р. Кандидат від республіканців Боб Доул критикував «романтичну» політику Б. Клінтона щодо Росії, який прогледів «націоналістичний поворот» її зовнішньої політики¹⁵⁷. Передвиборча програма Республіканської партії 1996 р. відзначала пасивність адміністрації Клінтона щодо «економічного шантажу Росії проти країн колишнього СРСР», зростання націоналізму і недемократичних сил в РФ¹⁵⁸. Ця критика

¹⁵⁴ О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году: Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 21 мая 1992 года № 2809-1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/o1954.htm>.

¹⁵⁵ Постановление ВС РФ от 09.07.1993 N 5359-1 «О статусе города Севастополя» [Electronic resource]. – Access mode: <http://russia.bestpravo.ru/fed2008i/data185/tex185963.htm>. - Title from the screen.

¹⁵⁶ Felgenhauer, Tyler. Ukraine, Russia, and the Black Sea Fleet Accords. – 1999. – P.10. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a360381.pdf>

¹⁵⁷ Remarks prepared for delivery by Bob Dole, Republican candidate for President of the United States, Philadelphia World Affairs Council, June 25, 1996. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://fas.org/spp/starwars/elect96/bd960627.htm>

¹⁵⁸ Republican Party Platform of 1996. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=25848>

серед іншого вплинула на призначення у 1997 р. держсекретарем Мадлен Олбрайт, відомої як прихильниці більш жорстких підходів до реалізації зовнішньої політики на міжнародній арені.

Згідно із першою Стратегією національної безпеки другої адміністрації Б. Клінтона (1997 р.), перед США на пострадянському просторі стояли чотири основні завдання:

1. Зниження загрози ядерної війни і розповсюдження ядерної зброї і матеріалів, а також інших видів зброї масового знищення;
2. Допомога ННД у продовженні переходу до демократичної, ринкової економіки, інтегрованої в спільноту демократій з вільною торгівлею;
3. Включення Росії, України та інших ННД в нову систему європейської безпеки після холодної війни;
4. Співпраця з усіма новими незалежними державами у припиненні етнічних і регіональних конфліктів і зміцненні їх незалежності¹⁵⁹.

Набір завдань нової стратегії свідчить про послідовність американської стратегії на пострадянському просторі за часів президентства Б. Клінтона. Водночас спостерігалася поява нових акцентів у стратегії США на пострадянському просторі, що виявилось в особливій увазі до прикаспійських держав Кавказу та Центральної Азії.

Інтерес до енергоресурсів Каспію як додаткових до близькосхідних західні компанії почали проявляти ще з початку 1990-х рр., а кульмінацією їх успіху в регіоні можна вважати підписання «контракту століття» з Азербайджаном у 1994 р. про розробку трьох нафтових родовищ. Згодом проблемою розробки і транспортування енергоресурсів Каспію починають перейматися урядові кола в США.

У Стратегії національної безпеки 1997 р. вказувалося на значний нереалізований транспортний потенціал цього регіону. Зазначалося, що стабільний і процвітаючий Кавказ та Центральна Азія сприятимуть

¹⁵⁹ A National Security Strategy for a New Century 1997. – Washington: The White House, 1997. – P. 26. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1997.pdf>

стабільності та безпеці від Середземномор'я до Китаю, швидкому розвитку видобутку і транспортування до міжнародних ринків великих запасів каспійської нафти і газу з істотною комерційною участю американських компаній¹⁶⁰. У зв'язку з цим вказувалося на необхідність сприяння урегулюванню локальних конфліктів у країнах Кавказу та Центральної Азії.

У Стратегії нацбезпеки 1998 р. йшлося про урядове заохочення інвестицій американських компаній в енергоресурси на просторі СНД і їх експорт на світові ринки, що мало сприяти диверсифікації світових поставок енергоресурсів¹⁶¹.

У 1999 р. США включили центральноазійські держави в зону відповідальності Центрального командування (U.S. Central Command), відділивши таким чином цей регіон від інших держав СНД в аспекті американської політики безпеки. Інші пострадянські держави залишилися в зоні відповідальності Європейського командування (U.S. European Command).

Також у другій половині 1990-х рр. США взяли курс на підтримку ряду інтеграційних проектів у регіоні, які в Росії прийнято називати «альтернативною інтеграцією» (функціонування батальйону «Центразбат», об'єднання ГУАМ – Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова).

Стратегія національної безпеки 1998 р. акцентувала увагу на тому, що «незалежність, суверенітет і територіальна цілісність пострадянських країн особливо важлива для американських інтересів. Так само, як і їх політичні та економічні реформи»¹⁶². Ця теза була традиційною в американських зовнішньополітичних документах і виступах високопосадовців і повинна була слугувати сигналом для Росії, яка мала проблематичні відносини із сусідами.

¹⁶⁰ A National Security Strategy for a New Century 1997... Op.cit. – P. 27.

¹⁶¹ A National Security Strategy for a New Century 1998. – Washington: The White House, 1998. – P. 40. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1998.pdf>

¹⁶² Ibid. – P.27

За другої адміністрації Б. Клінтона не втратила актуальності підтримка Сполученими Штатами співпраці ННД з європейськими політичними, економічними та безпековими організаціями, передусім з НАТО. Задля поглиблення співпраці з Москвою у 1997 році була створена постійна рада Росія-НАТО, а з Києвом – підписано Хартію про особливе партнерство¹⁶³.

Отже, розпад СРСР в 1991 р. означав появу нової геополітичної ситуації на теренах колишньої наддержави. США підтримали незалежність нових держав, а також реформування їх політичних систем й економік, що мало сприяти їх інтеграції у глобальний світ. Найбільше президенти Дж. Г.У. Буш та У. Клінтон переймалися проблемою централізації та скорочення ядерного арсеналу колишнього СРСР, адже це питання було важливим пріоритетом американської політики в галузі національної безпеки.

Внутрішні інтеграційні процеси в 1990-х рр. на пострадянському просторі не знайшли відображення в стратегічних документах США, що свідчить про незацікавленість Вашингтона в їх підтримці.

2.2. Інтеграційні проекти на пострадянському просторі у 1990-ті рр. і позиція США

Після розпаду Радянського Союзу Росія взяла на себе лідерство в інтеграції пострадянського простору. Зовнішньополітичні концепції Росії до 1993 р. не були окреслені у конкретних зовнішньополітичних документах, а були продовженням «нового політичного мислення» М. Горбачова. Німецький дослідник Ханнес Адомайт зазначав, що програма дій президента РФ Б. Єльцина та міністра закордонних справ А. Козирєва передбачала перш за все ліквідацію імперіалістичних структур Радянського Союзу, ліквідацію колишньої регіональної воєнної переваги у Європі, відхід від принципу «небезпечного» ядерно-стратегічного паритету з США і створення «стратегічного партнерства» з Вашингтоном, а також співпрацю з провідними світовими міжнародними організаціями та структурами (НАТО,

¹⁶³ A National Security Strategy for a New Century 1998 ... Op.cit. – P.13.

МВФ, «Велика сімка»). За твердженням Х. Адомайта, А. Козирєв не поспішав з оформленням концептуальних підходів зовнішньої політики в єдиному документі, адже вважав такий крок поверненням до радянського минулого, коли такими документами були доповіді Генерального секретаря на з'їздах КПРС¹⁶⁴.

У першій половині 1990-х рр. помітною була кореляція російських інтересів з інтересами західних країн. Цей напрямок зовнішньої політики був пов'язаний з потребою Росії у фінансовій та економічній допомозі з боку Заходу, що була необхідна в умовах переходу до ринкової економіки. Водночас Росія намагалася відійти від тягаря радянського минулого, у тому числі і від атрибутів наддержави. Ще в 1992 р. А. Козирєв наголошував, що Москва відмовляється від глобальної зовнішньої політики, а її інтереси зосереджуються на сусідніх з Росією країнах та в СНД¹⁶⁵.

У Концепції зовнішньої політики РФ 1993 р. метою зовнішньої політики РФ визначено формування поясу безпеки і добросусідства по периметру кордонів Росії, стабілізацію ситуації у геополітичному просторі навколо Росії¹⁶⁶. Основна увага в цьому контексті була присвячена налагодженню ефективного функціонування СНД, діяльність якої, за задумом авторів концепції, мала б охопити якомога більше галузей міждержавних відносин.

У цьому документі містилося застереження, що Росія не намагається перетворитися на новий «центр»: «Було б помилкою вважати, що за цим ховається претензія на роль нового «центру» Співдружності, або що російський інтерес настільки великий, що його реалізація може бути оплачена будь-якою ціною... Росія разом з тим не буде оплачувати розвиток відносин односторонніми поступками на шкоду своїм державним інтересам,

¹⁶⁴ Внешняя политика России: от Ельцина к Путину... – С. 15-16.

¹⁶⁵ Ковальчук А. Постсоветское пространство в российских внешнеполитических концепциях / А. Ковальчук. – М.: Издательство «Аспект Пресс», 2015. – С.38.

¹⁶⁶ Концепция внешней политики РФ // Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002. Хрестоматия в 4-х томах. – Т.4. – М., 2002. – С. 24.

утиском прав вихідців із Росії»¹⁶⁷. Отже, Росія бажала зберегти домінуючі позиції і вплив на пострадянському просторі, але при цьому офіційно намагалася відійти від імперського іміджу.

Посилену увагу до пострадянського простору зі сторони Росії помітили західні дослідники і побачили в цьому зародження нової російської зовнішньої політики. Політолог З. Бжезінський вважав, що російський акцент на політиці щодо «ближнього зарубіжжя», що прийшов на зміну пріоритету «партнерства з Заходом», мав основною метою створення на теренах колишнього СРСР певної структури, де б Москва була центром прийняття рішень¹⁶⁸. Американський вчений С. Ларрабі виокремлював три основні елементи «нової російської політики»: більш незалежна і менш прозахідна зовнішня політика; країни колишнього СРСР мають бути визнані зоною особливих інтересів Росії; РФ буде захищати російську меншину закордоном, в.т.ч. силовими методами. С. Ларрабі назвав це російською «доктриною Монро для ближнього зарубіжжя», що мала на меті визнання з боку Заходу території колишнього СРСР як особливої сфери впливу Росії¹⁶⁹, а американський історик Р. Пайпс «оновленою доктриною Брежнева», в якій будь-яка країна колишнього СРСР розглядається як така, що попала в сферу її безпекових інтересів¹⁷⁰.

Унікальне місце в пострадянській інтеграції займає Співдружність незалежних держав, яка була найбільш масштабним майданчиком різнопланових об'єднувачих проєктів.

Створення СНД було погоджене Біловезькою угодою Росії, України та Білорусі 8 грудня 1991 р., але можливість реального її функціонування та

¹⁶⁷ Концепция внешней политики Российской Федерации 1993 г. ... – С. 26.

¹⁶⁸ Бжезінский З. Великая шахматная доска / З. Бжезінский. – М.: Междунар. отношения, 1998. – С. 128.

¹⁶⁹ Larrabee S. East European security after the Cold war. – Santa Monica, CA: Rand, 1993. – P.162-163

¹⁷⁰ Pipes R. Is Russia Still an Enemy? // Foreign Affairs. – 1997 (September/October). – [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/1997-09-01/russia-still-enemy>

остаточного формату учасників залишалася під питанням. На порядку денному також стояло питання приєднання інших колишніх радянських республік до Співдружності, що мало бути вирішене на зустрічі лідерів цих держав в Алма-Аті 21 грудня 1991 р.

Сполучені Штати на той час були зацікавлені в становленні СНД як нового формату відносин колишніх республік СРСР. Це мало забезпечити стабільність пострадянського простору і уберегти його від хаосу етнічного протистояння¹⁷¹. Як видно з мемуарів Дж. Бейкера, США вбачали можливість етнічного та релігійного протистояння в Росії, передусім між мусульманами та християнами; протистояння Росії і України щодо статусу Криму і Донбасу; розповсюдження ісламського радикалізму в Центральній Азії. Такі сценарії видавалися цілком імовірними, адже в останні роки існування СРСР етнічні конфлікти вже мали прояви в Закавказзі, Молдові, Центральній Азії. До того ж ситуація ускладнювалася наявністю ядерної зброї на території чотирьох пострадянських держав.

США вдалося серйозно посприяти успіху проведення саміту в Алма-Аті. Лідери нових незалежних держав враховували позицію Вашингтона, адже прагнули заручитися підтримкою найпотужнішої держави в перехідний період. Так, Дж. Бейкер стверджує, що в нього була інформація про небажання України брати участь в саміті в Алма-Аті, що викликало у нього занепокоєння¹⁷². Крім того, Дж. Бейкер відмічав, що Н. Назарбаєв був ображений, що доля СРСР була вирішена в Біловезькій пуші без його участі. Тому держсекретар США перебував у постійному контакті з лідерами України, Росії, Білорусі та Казахстану з метою забезпечити успіх проведення саміту в Алма-Аті. 21 грудня 1991 р. була підписана Алма-Атинська декларація, за якою кількість учасників СНД розширилася до 11 колишніх

¹⁷¹ Baker J. The politics of diplomacy: revolution, war, and peace, 1989-1992. – New York: Putnam, 1995. – 582 p.

¹⁷² Ibid.

республік СРСР. На той час не приєдналися до СНД Балтійські країни і Грузія.

Незважаючи на підтримку зусиль з формування СНД, Дж. Бейкер відчував, що цей формат не може існувати довго, але може «служувати механізмом врегулювання суперечностей між республіками до того як вони утвердять і розвинуть свою незалежність»¹⁷³

Згодом, американський політолог П. Гобл назвав СНД найбільшим фіговим листком світу, маючи на увазі її формальний і декларативний характер¹⁷⁴. Британські дослідники Р. Саква та М. Веббер вказували на конфліктну двоякість суті СНД: з одного боку Співдружність – це трансформаційний механізм до незалежності, а з іншого – це структура, в рамках якої мали розвиватися об'єднані процеси¹⁷⁵. За оцінками російського дослідника Д. Треніна, СНД виявилася зручним у психологічному плані перехідним механізмом від імперії до окремих держав¹⁷⁶.

Росія намагалася використати Співдружність як інструмент інтеграції, особливо в першій половині 1990-х років. У рамках СНД було укладено велику кількість договорів, які охоплювали різноманітні сфери співробітництва держав-учасниць, запропоновані ініціативи створення економічного союзу, валютної інтеграції, спільного оборонного простору, налагодження політичної співпраці через створення Міжпарламентської асамблеї тощо.

Просування Росією інтеграції в рамках Співдружності в 1990-х рр. було обумовлене економічними та військово-стратегічними чинниками, а саме

¹⁷³ Baker J. The politics of diplomacy: revolution, war, and peace... Op. cit. – P. 583.

¹⁷⁴ Goble P. Forget the Soviet Union // Foreign Policy. –1992, Spring. –No. 86. – P. 56.

¹⁷⁵ Sakwa R., Webber M. The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival//Europe-Asia Studies, Vol. 51. – No. 3 (May, 1999). – 379 p.

¹⁷⁶ Тренин Д. Россия в СНГ: поле интересов, а не сфера влияния / Тренин Д. // Pro et Contra . – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://carnegieendowment.org/files/ProEtContra_5-6_82-97.pdf

потребою мінімізувати збитки від розпаду єдиного народногосподарського комплексу та єдиного оборонного простору СРСР.

Можна виділити кілька етапів політики Росії щодо інтеграції в рамках СНД у 1990-х роках. Перший з них – 1991-1995 рр. – характеризується намаганням Росії проводити інтеграцію на всьому просторі Співдружності. Не дивлячи на те, що у Концепції зовнішньої політики 1993 р. йшлося про різношвидкісну інтеграцію (коли кожна держава може самостійно визначатися з приєднанням до інтеграційних проектів та форматом участі в них), Росія намагалася реалізувати проекти з якомога більшою кількістю учасників. Наприклад, Договір про створення Економічного союзу СНД (1993 р.), який передбачав поетапне створення зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку товарів, валютний союз, підписали 11 держав.

Паралельно Росія у цей період докладала неабияких зусиль для розширення самої Співдружності за рахунок Грузії, Азербайджану (увійшли у 1993 р.) і Молдови (увійшла у 1994 р.) і вдавалася до тиску на ці держави через підтримку сепаратистських рухів. Американський історик Р. Пайпс назвав війну в Абхазії (1992-1993 рр.) коли Москва підбурила абхазів до повстання, «класичним прикладом використання Москвою військової сили в імперських цілях»¹⁷⁷. Р. Пайпс відмічав, що як тільки Тбілісі погодився на умови Москви - приєднатися до СНД, розмістити російський військовий контингент у Грузії та миротворців у Абхазії, то бунт абхазів припинився¹⁷⁸.

Прикладом невдалих спроб інтеграції першого періоду були Об'єднані збройні сили СНД, які в реальності були частиною збройних сил колишнього СРСР, дислокованих в Росії, адже держави СНД вже почали створювати власні армії. Об'єднані збройні сили формально проіснували з 1992 до 1993 р., але, як стверджував їх командувач Є. Шапошніков у 1993 р.:

¹⁷⁷ Pipes R. Is Russia Still an Enemy? // Foreign Affairs. – 1997, September/October. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/1997-09-01/russia-still-enemy>

¹⁷⁸ Ibid.

«Об'єднані збройні сили СНД (реальні) не були і не будуть створені»¹⁷⁹. Це підтверджує і той факт, що не дивлячись на існування «об'єднаних» сил СНД, 15 травня 1992 р. шість держав (Вірменія, Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан та Узбекистан) уклали Договір про колективну безпеку (ДКБ).

У 1992 р. в Таджикистані почалася громадянська війна, а ситуація в Афганістані була вкрай нестабільною, що підштовхнуло держави Центральної Азії до інтеграції з РФ у сфері безпеки. Вірменія у складних умовах конфлікту з Азербайджаном і тривалого історичного протистояння з Туреччиною бачила можливість захиститися лише за підтримки Росії. Термін дії ДКБ складав п'ять років з подальшою пролонгацією. Відповідно до Договору, держави-учасниці забезпечували свою безпеку на колективній основі: «якщо одна з держав-учасників піддається агресії з боку якоїсь держави або групи держав, то це розглядатиметься як агресія проти всіх держав-учасників»¹⁸⁰.

24 вересня 1993 р. до ДКБ приєднався Азербайджан, 9 грудня 1993 р. - Грузія, 3 січня 1994 р. - Білорусь. 15 квітня 1994 р., після ратифікації парламентами всіх держав-учасниць, Договір набув чинності. У тому ж році він був зареєстрований в ООН. 2 квітня 1999 р. шість держав підписали Протокол про продовження дії ДКБ, ще три - Узбекистан, Азербайджан і Грузія відмовилися підписати його і вийшли з ДКБ.

За оцінкою російських науковців А. Гушера і А. Денисова, ДКБ з самого початку був аморфною і малоефективною угодою, що пояснюється відсутністю єдиного розуміння загроз національній безпеці і єдиної мети, до якої міг би прагнути військовий союз, а також відірваністю прийнятих документів і рішень від реалій тих років¹⁸¹. Деякі учасники ДКБ

¹⁷⁹ Sakwa R., Webber M. The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival // Europe-Asia Studies. – 1999. – Vol. 51, No. 3. – P. 384.

¹⁸⁰ Договір о коллективной безопасности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dkb.gov.ru/start/>

¹⁸¹ Гушер А., Денисов А. Об отношениях России с государствами-участниками СНГ / А. Гушер, А. Денисов // Вестник аналитики. – 2000. – № 1. – С.148.

переслідували не стільки цілі колективної оборони і безпеки, скільки сподівалися вирішити власні проблеми (Грузія, Азербайджан), а тому проголошені плани формування системи колективної безпеки не реалізовувались.

На відміну від Росії, яка просувала інтеграцію у сфері безпеки в межах пострадянського простору, США виступали за налагодження співробітництва ННД з НАТО. Спершу консультації держав СНД з НАТО відбувались в рамках Ради Північно-Атлантичного співробітництва (з 1997 р. функціонує як Рада Євро-Атлантичного партнерства), згодом з'явилися і двосторонні органи, такі як Спільна постійна Рада Росія-НАТО чи Комісія Україна-НАТО.

У січні 1994 р. стартувала ініційована Вашингтоном програма «Партнерство заради миру» (ПЗМ). Її особливістю було те, що вона передбачала можливість індивідуального співробітництва її учасників з НАТО на двосторонній основі. За словами міністра оборони США Вільяма Перрі ця програма була призначена для того, «щоб закласти основу для нової системи європейської безпеки з центром в НАТО»¹⁸².

Росія також приєдналася до ПЗМ, хоча питання її участі в цій програмі було доволі дискусійним, адже з одного боку, США бажали тримати Росію під контролем в рамках такого співробітництва, а з іншого – існували побоювання, щодо можливого деструктивного характеру участі РФ у програмі. Так, Генрі Кіссінджер висловлював побоювання, що за допомогою ПЗМ Росія зможе перетворити НАТО в «щось аморфне і багатостороннє»¹⁸³.

Другий період політики Росії щодо пострадянської інтеграції охоплює 1995-1999 рр., коли відбувалася криза «політики стратегічного партнерства» Росії із Заходом, яка була обумовлена розчаруванням Кремля її результатами,

¹⁸² Borawski, John. Partnership for Peace and beyond // International Affairs. – 1995. – Vol. 71, No. 2. – P. 235.

¹⁸³ Поздняк В. Глобальное партнерство как реальность и вызов для НАТО // Wider Europe Review. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://review.w-europe.org/15/3.html#_ftn8

а точніше їх відсутністю. РФ не вдалося стати повноправним партнером США та західноєвропейських держав, які звинувачувалися Кремлем в ігноруванні думки Росії з важливих міжнародних проблем (розширення НАТО чи ситуація в Югославії). На тлі тривалої економічної кризи фінансова допомога з боку Заходу вважалася недостатньою. Усе це породжувало реваншистські настрої в суспільстві, відповідно, зростання рейтингу опозиції, особливо комуністів. Б. Єльцин змушений був реагувати на таку ситуацію, що призвело до посилення критики дій Заходу і активізацію спроб посилення Росії на пострадянському просторі.

У російських зовнішньополітичних документах з'явилася і поступово закріпилася теза про боротьбу із «зовнішнім ворогом», який посягає на її сферу впливу – держави СНД. Так, у своєму другому Посланні від 16 лютого 1995 року Б. Єльцин розглядав держави СНД як «історичні рубежі» Росії, на які йде наступ ззовні: «Вони (зовнішні сили) не відмовляються від спокуси потіснити її з історичних рубежів, принизити міжнародну роль нашої країни. Відомі спроби стримати природне прагнення країн СНД до інтеграції на новій основі, перешкодити відновленню взаємовигідних економічних та інших зв'язків»¹⁸⁴.

У 1995 р. указом президента РФ був затверджений «Стратегічний курс Росії з державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав», що свідчило про бажання виділити і активізувати цей напрям зовнішньої політики. Територія СНД оголошувалася зоною «життєво важливих інтересів» Росії. Головною метою російської політики щодо СНД визначалося створення «інтегрованого економічного і політичного об'єднання держав»¹⁸⁵. У 1996 р. Б. Єльцин назвав СНД сферою «законних

¹⁸⁴ Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ: «О действительности государственной власти в России». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intelros.org/lib/elzin/1995.htm>

¹⁸⁵ Стратегический курс России с государствами – участниками Содружества Независимых Государств. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.mid.ru//ns->

російських інтересів», реалізації яких намагаються протидіяти деякі держави¹⁸⁶. Твердження про «історичні рубежі», «сферу законних інтересів» вже не співпадали з попередніми завіряннями Москви про відсутність гегемоністичного спрямування російської зовнішньої політики.

Вашингтон був не проти інтеграції в рамках СНД, але лише у випадку дотримання принципу добровільності такого руху. Спікер Держдепартаменту Ніколас Бьорнс у лютому 1996 р. зазначав, що якщо країни СНД обирають розвиток інтеграції на добровільній основі, то США не будуть мати заперечень проти цього. За його словами, США будуть проти будь-якого недобровільного варіанту об'єднання з погрозами силою. Він також зазначив, що не треба плутати ідею інтеграції в СНД з гаслами відродження Радянського Союзу, які просував лідер Компартії Росії Геннадій Зюганов напередодні президентських виборів 1996 р. у РФ¹⁸⁷.

У січні 1996 р. прозахідний ліберал А. Козирєв був замінений на посаді міністра закордонних справ на Є. Прімакова. Останній зробив ставку на багатовекторну політику і ввів в офіційний обіг тезу про боротьбу Росії за багатополарність світу, що була закріплена в Концепції національної безпеки РФ 1997 р. Згідно з документом, національні інтереси Російської Федерації в міжнародній сфері вимагали проведення активного зовнішньополітичного курсу, спрямованого на зміцнення позицій Росії як великої держави – одного

osndoc.nsf/%200e9272befa34209743256c630042d1aa/4e3d23b880479224c325707a00310fad

¹⁸⁶ Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ: «Россия за которую мы в ответе». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rossii_borisa_elcina_federal_nomu_sobraniju_rf_rossija_za_kotoruju_my_v_otvete_1996_god.html

¹⁸⁷ U.S. Department of State Daily Press Briefing. Thursday, February 15, 1996. – [Electronic resource]. – Access mode: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/daily_briefings/1996/9602/960215db.html

з впливових центрів багатополярного світу, що формується», – сказано у документі¹⁸⁸.

США в цей час традиційно відстоювали позицію того, щоб таке «зміцнення Росії» не відбувалося за рахунок тиску Москви на інші держави СНД з метою їх об'єднання. Заступник держсекретаря С. Телбот, виступаючи в Стенфордському університеті у вересні 1997 р., зазначав, що життєздатність СНД залежить від того чи буде вона реально еволюціонувати в напрямку, який вказаний у самій назві – до співдружності справді незалежних держав. «Якщо вона (Співдружність) піде іншим шляхом – якщо її найбільший член намагається перетворити «співдружність» на евфемізм для панування над своїми сусідами – то СНД заслуговує на приєднання до ще одного набору ініціалів, СРСР, на звалищі історії», – підкреслив він¹⁸⁹. С. Телбот відмітив, що інтеграція має бути «правильною», тобто відповідати реальному значенню цього поняття. Воно означає, що відкритість міжнародних інституцій для РФ залежить від відносин з сусідами і від того, як вона бачить інтеграцію всередині СНД¹⁹⁰.

В США існувала недовіра щодо справжніх цілей Росії щодо інтеграції в рамках СНД. В 1998 р. на слуханнях в Конгресі радник держсекретаря з нових незалежних держав С. Сестанович відмічав, що в Росії є сили, які визнають незалежність своїх сусідів, але є і ті, які хочуть відновити Радянський Союз будь-якою ціною¹⁹¹. На інших слуханнях в тому ж році С. Сестанович вказував, що деякі, а можливо, і більшість держав СНД

¹⁸⁸ Концепция национальной безопасности РФ 1997 г. // Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002. Хрестоматия в 4-х томах. – Т.4. – М., 2002. – С. 55.

¹⁸⁹ Talbott S. The End of the Beginning: The Emergence of a New Russia. Address at Stanford University. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://1997-2001.state.gov/www/regions/nis/970919talbott.html>

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Sestanovich S. U.S. Policy Toward Russia. Statement before the Subcommittee on European Affairs of the Senate Foreign Relations Committee. May 20, 1998. – [Electronic resource]. – Access mode: http://1997-2001.state.gov/www/policy_remarks/1998/980520_sestan_russia.html

вважають, що Росія хоче домінувати над ними, але адміністрація У. Клінтона категорично відкидала ідею російської сфери впливу¹⁹².

У 1999 р. на слуханнях в Конгресі відомий експерт М. Макфол висловив переконання, що в російському політичному дискурсі не було розбіжностей з приводу того, що в рамках СНД мала проходити економічна, політична, військова інтеграція, а фактично будуватися російська сфера впливу¹⁹³.

Наприкінці 1990-х рр. в Москві визнали кризу СНД. Останню спробу відродження Співдружності за президентства Б. Єльцина зробив відомий олігарх і політик Б. Березовський, призначений у 1998 р. на посаду виконавчого секретаря СНД. Він зробив низку гучних заяв, пообіцявши відкрити нову епоху в історії СНД. Але його несподіване звільнення з цієї посади у березні 1999 р. остаточно поставило крапку на єльцинському реформуванні Співдружності. У посланні Б. Єльцина до Федеральних зборів 1999 р. констатовалося, що ні економічно, ні політично СНД поки не стала тим механізмом, який надійно забезпечував би умови для взаємовигідного співробітництва¹⁹⁴.

У другій половині 1990-х років російське керівництво спробувало реалізувати тезу про різношвидкісну інтеграцію. У 1995 р. на тлі невдач більш широкої економічної інтеграції у рамках СНД було створено Митний союз трьох країн – Росії, Білорусі, Казахстану, тобто обмеженого кола учасників на відміну від попередніх інтеграційних проектів, які прагнули охопити якомога ширше їхнє коло. У наступному році до нього приєднався Киргизстан, а у 1999 р. – Таджикистан. Російська ініціатива частково була

¹⁹² Sestanovich S. U.S. Policy Toward Russia. Statement before the House International Relations Committee. July 16, 1998. – [Electronic resource]. – Access mode: http://1997-2001.state.gov/www/policy_remarks/1998/980716_sestanovich_russia.html

¹⁹³ Russia's Foreign Policy Objectives: What are They? Hearing before the Committee on International Relations House Of Representatives. 106th Congress, 1st Session. – Washington, 2000. – P. 37.

¹⁹⁴ Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ: «Россия на рубеже эпох». – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.intelros.org/lib/elzin/1999.htm>

обумовлена передвиборчими перегонами в Росії. Б. Єльцин таким чином намагався показати, що він хоча б частково здатен відновити колишній СРСР.

За висновками білоруського науковця В. Бондаренка, перший Митний союз (МС) використовувався російськими нафтобаронами та чиновниками, а також білоруськими експортерами для того, щоб безмитно вивозити через Білорусь нафту з РФ до Європи¹⁹⁵. Крім того, поширеним явищем був реекспорт товарів з третіх країн через Білорусь чи Киргизстан, який в 1998 р. вступив до Світової організації торгівлі (СОТ) і став вікном для завезення китайських товарів до Митного союзу. Іншою проблемою Митного союзу була відсутність наднаціональних органів, рішення яких були б обов'язковими для всіх учасників. У такому форматі він виявився не вигідним в першу чергу Росії. Тому в квітні 2000 р. Росія відновила митний контроль за імпортом товарів з третіх країн на своєму кордоні з Білорусією, а в січні 2001 р. був введений митний кордон з Казахстаном, що стало виявом політики прагматизації відносин в рамках СНД, про яку йтиметься в наступному розділі.

Таким чином, спроби економічної інтеграції між державами СНД в 1990-х рр. провалилися, адже більшість пострадянських держав обрали економічний націоналізм та інтеграцію до глобальних економічних структур.

Прихід на президентське крісло В. Путіна у 2000 р. ознаменувався масштабним оновленням зовнішньополітичних стратегій Росії. У програмній статті «Росія на межі тисячоліть», опублікованій 30 грудня 1999 р., В. Путін проголосив необхідність побудови сильної держави: «міцна держава для росіянина не аномалія...а, навпаки, джерело і гарант порядку»¹⁹⁶. У цілому в статті домінують державницькі підходи, обґрунтовується необхідність

¹⁹⁵ В. Бондаренко. Россия-Беларусь: уроки строительства Союзного государства // Вестник аналітики. – №2. – 2011. – С. 88.

¹⁹⁶ Путин В. Россия на рубеже тысячелетий // Новая газета. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html

стабільності і порядку на противагу революційній ситуації 90-х років. В. Путін обґрунтовував потребу Росії йти власним шляхом, вказуючи на відсутність вкорінених ліберальних і демократичних цінностей та неможливість оновлення «простим перенесенням на російський ґрунт абстрактних моделей і схем, узятих із зарубіжних підручників»¹⁹⁷. Ця програмна стаття задала тон усьому президентству В. Путіна, адже ідея створення міцної держави і сильної виконавчої влади домінувала у його внутрішній політиці і визначала зовнішню.

У другій половині 1990-х рр. США не втручалися у процес інтеграції в рамках СНД, натомість почали підтримувати альтернативну інтеграцію на пострадянському просторі, що, зокрема було пов'язано з планами США щодо забезпечення їх енергетичної безпеки.

У 90-ті роки ХХ ст. після розпаду СРСР і відкриття значних покладів вуглеводневої сировини на Каспійському морі широке поширення набули ідеї створення Євро-Азійського транспортного коридору (ЄАТК), що мав об'єднати Євразію (від Китаю через держави Центральної Азії та Південного Кавказу до Європи). Одним з перших відповідні проекти почав фінансувати Євросоюз (програми TACIS - TRACEKA і INOGATE), значну зацікавленість у просуванні проекту ЄАТК проявили також Японія і США.

У Сполучених Штатах проект підтримки євро-азійського транспортного коридору був оформлений у «Стратегію шовкового шляху», який вперше був внесений до парламенту як законопроект в 1997 р (Silk Road Strategy Act), але тоді не був підтриманий конгресменами. У 1999 р. «Стратегія шовкового шляху», яка стосувалася країн Центральної Азії та Кавказу, була прийнята як частина бюджетного «Закону про загальні асигнування» на 2000 податковий рік¹⁹⁸.

¹⁹⁷ Путин В. Россия на рубеже тысячелетий... Указ. соч.

¹⁹⁸ Public Law 106–113. NOV. 29, 1999. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-106publ113/pdf/PLAW-106publ113.pdf>

«Стратегія шовкового шляху» передбачала низку напрямків надання допомоги державам Центральної Азії і Кавказу на розвиток інфраструктури, економіки, гуманітарні цілі, прикордонний контроль. Крім того, кошти виділялися на «утвердження демократії, толерантності та розвиток громадянського суспільства»¹⁹⁹, що свідчило про бажання США не тільки формувати умови для розвитку інфраструктури в країнах, які охоплювала програма, але й сприяти розвитку демократичних процесів, що забезпечило б дружність цих країн до Заходу.

Про важливість проекту ЄАТК для Вашингтона свідчить не тільки факт його затвердження Конгресом, а й подальші фінансові вливання в нього. США забезпечували дипломатичну підтримку та лобювання проекту на міжнародному рівні. За коментарем президента Б. Клінтона, користь нафтопроводу Баку-Супса, який став одним з елементів транспортного коридору, виходила за межі сектора енергетики: «Ця лінія буде наріжним каменем коридору Схід-Захід, який сприятиме економічному співробітництву і зростанню кожної країни Кавказу та Центральної Азії»²⁰⁰.

Неабияка зацікавленість США, найбільшого споживача нафти у світі, в побудові «нового шовкового шляху» пояснювалася переважно бажанням забезпечити прямий (в обхід Росії) доступ каспійської нафти на світовий ринок як додаткового ресурсу до нафти з країн Близького Сходу. Для цього США хотіли забезпечити стабілізацію ситуації в неспокійному Чорноморсько-Каспійському регіоні, і паралельно забезпечити лояльність правлячих режимів у цих країнах.

З просуванням проекту «нового шовкового шляху» тісно пов'язана і підтримка США об'єднання (з 1997 р.), а незабаром і організації ГУАМ (ГУУАМ) (Грузія, Україна, Узбекистан (1999-2005), Азербайджан, Молдова). Передумовами для створення цього об'єднання були розбіжності серед країн

¹⁹⁹ Public Law 106–113. NOV. 29, 1999... Op.cit.

²⁰⁰ Гегешидзе А. Еще раз о Великом шелковом пути / А. Гегешидзе // Центральная Азия и Кавказ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ca-c.org/journal/cac-04-1999/st_24_gegeshid.shtml

СНД щодо варіантів інтеграції, які виявилися ще на початку 1990-х років - частина пострадянський країн з побоюванням ставилася до інтеграційних ініціатив, де домінувала Росія. Наприклад, Україна не підписала статут СНД, відмовилася підписати Договір про колективну безпеку 1992 р. Як писав відомий політолог Збігнєв Бжезинський, «... для перешкодження спробам Росії використовувати СНД як інструмент політичної інтеграції до середини 90-х років неофіційно сформувався неформально очолюваний Україною блок, що включає Узбекистан, Туркменистан, Азербайджан і іноді Казахстан, Грузію і Молдову»²⁰¹. Про наявність опозиції до російськоцентричної інтеграції серед пострадянських держав писала американський історик М. Б. Олкотт. За її словами, керівники України, Грузії, Азербайджана, Туркменістана і Узбекистана чітко притримувались позиції недопущення передачі частини суверенітету багатосторонній організації, в якій би домінувала Росія²⁰².

Країни, що входили до ГУАМ сподівалися на зближення із Заходом, входження в перспективі до євроатлантичних та глобальних структур, а російські варіанти інтеграції часто розглядали як перешкоду до бажаного результату. Об'єднувало ГУАМ і те, що в більшості його країн були збройні конфлікти та сепаратистські виступи. Це зближувало держави ГУАМ в питанні необхідності врегулювання таких ситуацій.

Про створення ГУАМ як політико-консультативного механізму було заявлено у жовтні 1997 р. У загальній формі цілі і завдання ГУАМ були визначені в 1998 р., коли сторони акцентували увагу на потребі розвитку транскавказького транспортного коридору як потенційно важливого напрямку регіональної інтеграції, а також фактора економічного і

²⁰¹ Бжезинский З. Великая шахматная доска... Указ. соч. – С. 138.

²⁰² Олкотт М. Б. Второй шанс Центральной Азии / М. Б. Олкотт. – Москва; Вашингтон, 2005. – С. 72.

політичного зміцнення суверенітету країн-учасників²⁰³. Як зазначав американський політолог П. Гобл, США спочатку розглядали ГУАМ як унікальний коридор для будівництва трубопроводів з Каспію до Європи, а також як можливість «плюралізувати» пострадянський простір, зменшивши домінування Росії. За його словами, американські інтереси визначали процес створення організації настільки, що багато хто в Москві розглядав ГУАМ як американський інструмент, спрямований проти Росії²⁰⁴. При цьому слід відзначити той факт, що на перших порах зустрічі ГУАМ відбувалися в рамках великих форумів західних країн, а його друкований орган видавався у Вашингтоні, що давало привід Росії критикувати об'єднання за його несаможиттєвість.

У Вашингтонській заяві президентів п'яти країн (у 1999 р до ГУАМ приєднався Узбекистан) від 24 квітня 1999 р. було окреслено широке коло принципів і напрямів діяльності об'єднання в основному у сфері безпеки (з мирного врегулювання конфліктів, боротьбу з тероризмом). Сторони погодилися розвивати свою взаємодію в рамках Ради Євро-Атлантичного Партнерства та Програми НАТО «Партнерство заради миру». Окремим пунктом було позначено намір розширювати співпрацю «у розвитку транспортного коридору Європа-Кавказ-Азія за підсумками Міжнародної Конференції з відновлення Історичного шовкового шляху, що відбулася в Баку 7 - 8 вересня 1998 р.»²⁰⁵

Отже, в першій половині 1990-х рр. Москва з одного боку намагалася налагодити співпрацю з Заходом, а з іншого розвивати внутрішні

²⁰³ Толстов С. Феномен ГУАМ: опыт структуры регионального сотрудничества и перспективы в статусе международной организации / С. Толстов // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – №3-4. – С. 38.

²⁰⁴ Гобл П. Соединенные Штаты и ГУАМ: от тактического взаимодействия к партнерству П. Гобл // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – №3-4. – С.178.

²⁰⁵ Заявление Президентом Азербайджанской Республики, Грузии, Республики Молдова, Украины и Республики Узбекистан. 24.04.1999. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/888_005

інтеграційні процеси в рамках Співдружності Незалежних Держав з якомога більшою кількістю учасників. У другій половині 1990-х рр. Москва зробила ставку на різнорівневу інтеграцію на теренах СНД, але як і на попередньому етапі створити ефективні інтеграційні структури на пострадянському просторі їй не вдалося.

США не були зацікавлені у підтримці інтеграційних ініціатив Росії, що стосувалися винятково пострадянського простору. Водночас у Вашингтоні заявляли, що США не проти інтеграції між державами пострадянського простору в рамках СНД, якщо вона базуватиметься на принципах добровільності.

Таким чином, спільною рисою американського та російського зовнішньополітичного планування в 1991 – на початку 1993 рр. був його тактичний, а не стратегічний характер, що пояснюється неочікуваними кардинальними змінами в системі тогочасних міжнародних відносин.

У першій половині 1990-х рр. відбулося зближення ідеологічних позицій РФ та США щодо глобальної ситуації в цілому та на пострадянському просторі зокрема. Кремль слідував у фарватері американської політики демократизації та ринкових перетворень, намагався демонструвати відсутність імперських амбіцій на пострадянському просторі. Важливим фактором американсько-російського зближення було майже ідентичне бачення перспектив вирішення проблеми ядерного арсеналу колишнього СРСР.

В адміністрації Дж. Г.У. Буша існували сумніви щодо реальної можливості трансформації пострадянських держав і особливо Росії, де були сильними реваншистські настрої та існували впливові сили, які не бажали визнавати нову пострадянську геополітичну реальність. Звідси поява концепції «геополітичного плюралізму», що мала запобігти відновленню імперіалістичної Росії і посилення її за рахунок сусідніх держав.

Адміністрації Дж. Г. У. Буша та Б. Клінтона мали подібні погляди щодо перспектив трансформації пострадянського простору, зокрема щодо потреби

вирішення проблеми колишнього радянського ядерного арсеналу, а також необхідності демократичної та ринкової трансформації нових незалежних держав. США ставили за мету сприяти налагодженню співпраці держав СНД з провідними глобальними та євроатлантичними організаціями з перспективою приєднання ННД до них, що мало на меті сприяти утворенню простору безпеки і добросусідства у Європі. При цьому для періоду президентства Дж. Буша характерна переважна орієнтація на співпрацю з РФ, в той час як за Б. Клінтона Вашингтон почав виділяти Україну як важливого актора на пострадянському просторі, що мав потенціал впливати на демократичну трансформацію сусідніх держав. З другої половини 1990-х рр. влада США почала приділяти увагу «відкриттю» Кавказу та Центральної Азії як регіонів, що можуть забезпечити додаткове постачання енергоносіїв на світові ринки. У цьому контексті США почали підтримку альтернативної інтеграції на пострадянському просторі (у вигляді об'єднання ГУАМ).

В 1990-х рр. Росія намагалася розвивати внутрішню інтеграцію на теренах СНД, яка мала стримати центробіжні тенденції на пострадянському просторі. Проте брак зацікавленості сторін, відсутність досвіду, об'єктивних передумов інтеграції, призводили до того, що російські проекти реінтеграції пострадянського простору в 90-х роках ХХ ст. виявилися нереалізованими. Вони не вкладалися в американське бачення єдиної Європи, а їх переважно декларативний характер не викликав зацікавлення Вашингтона.

Російська зовнішньополітична стратегія другої половини 1990-х рр. відображала розчарування Москви у співпраці з США і характеризувалася появою конфронтаційної риторики щодо Заходу. Росія заявила свої «права» на пострадянський простір і почала розглядати його як сферу суперництва із Заходом.

Розділ III. Проблеми інтеграції пострадянських держав у політиці адміністрацій Дж. У. Буша (2001-2009 рр.)

3.1. Особливості політики США на пострадянському просторі за першої адміністрації Дж. У. Буша (2001-2005 рр.)

Початок 2000-х рр. характеризувався прагматизацією зовнішньої політики Росії, що виявилось у збільшенні акценту на двосторонні відносини з пострадянськими державами та переведення їх на ринкові рейки²⁰⁶. Як показано в монографії Н. Городньої, акцент на двосторонні контакти був характерний для усіх держав, що найбільше постраждали від Азійської економічної кризи 1997-1998 рр.²⁰⁷.

У рамках двосторонніх відносин було легше вирішувати проблемні питання, аніж в рамках багатосторонніх механізмів. Побудова ринкових відносин означала припинення субсидування економік сусідніх держав, яке часто було малоефективним і не приносило тих політичних дивідендів, які прагнула отримати Росія.

Голова Ради безпеки РФ Сергій Іванов під час виступу в Мюнхені в лютому 2001 р. підкреслив, що перетворення СНД у повноцінне інтеграційне об'єднання в найближчій перспективі неможливе. За його словами, керівництво Росії прагне забезпечувати інтереси національної безпеки головним чином через розвиток двосторонніх відносин з країнами СНД. Тим, хто готовий до тісної співпраці, заявив С. Іванов, РФ буде йти назустріч, з

²⁰⁶ Мошес А. Россия и новая «промежуточная» Европа / А. Мошес // Pro et Contra. – 2010. – Июль—октябрь. – С.135; Ковальчук А. Постсоветское пространство в российских внешнеполитических концепциях / А. Ковальчук. – М.: Аспект Пресс, 2015. – С.68; Nygren, Bertil. The Rebuilding of Greater Russia Putin's foreign policy towards the CIS countries. – London; New York: Routledge, 2008. – P. 226.

²⁰⁷ Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989-2013 рр.) / Н. Д. Городня. – К., 2014. – С. 293-294.

іншими ж буде будувати відносини на прийнятих у світовій практиці нормах, рекомендованих СОТ²⁰⁸.

У контексті «прагматизації» російської політики привертає увагу концепція «ліберальної імперії» директора Російського акціонерного товариства «Єдина енергетична система» Анатолія Чубайса, яку він озвучив у 2003 р.²⁰⁹ Він стверджував, що Росія є унікальним лідером в економіці і за рівнем життя населення серед держав СНД і має закріпити цю позицію через побудову «ліберальної імперії». Це мало відбуватися через розвиток російської культури в сусідніх державах та підтримку експансії російського бізнесу в сусідні країни. Для А. Чубайса «ліберальний імперіалізм» означав, що російська держава має законними методами робити все задля підтримки базових цінностей свободи і демократії не тільки в Росії, але й у всіх державах-сусідах. Вона не повинна була прагнути вступити в НАТО чи ЄС, а завдяки побудові «ліберальної імперії» «замкнути кільце великих демократій» (США, ЄС, Японії)²¹⁰.

Ідеї А. Чубайса представляли найбільш м'який варіант російської експансії, до того ж на демократичних засадах. Такі підходи справді використовувалися в реальній російській зовнішній політиці, але були лише одним з інструментів збільшення російського впливу на пострадянському просторі, але ніяк не основним і єдиним методом. Росія не цуралася використовувати методи економічного примусу. Як зазначав у 2006 р. американський експерт С. Ларрабі, з приходом на президентське крісло В. Путін почав докладати систематичних зусиль з відновлення впливу Росії у Східній Європі та на її периферії. При цьому російський президент віддавав пріоритет економічним інструментам, передусім експорту енергоносіїв, для

²⁰⁸ Шишков Ю. Россия и СНГ: неудавшийся брак по рас чету / Ю. Шишков // Pro et Contra. – 2001. – №1-2. – С.105.

²⁰⁹ Чубайс А. Россия как либеральная империя. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/geopolitics/nasledie/empire/russia/>

²¹⁰ Чубайс А. Россия как либеральная империя... – Указ. соч.

розширення впливу Москви²¹¹. С. Ларрабі, підкреслював, що на відміну від своїх радянських попередників, В. Путін не застосовував військову силу, обмежуючись «енергетичною зброєю», проте вже війна в Грузії 2008 р., показала, що Москва може піти на військове втручання в разі потреби.

На початку XXI ст. СНД втратила своє значення як основний формат інтеграційних процесів на пострадянському просторі, не зважаючи на збереження в Москві риторики про необхідність існування та зміцнення цієї структури. У Концепції зовнішньої політики 2000 р. хоч і зазначалася необхідність інтеграції в рамках СНД, але з огляду на попередній досвід, акцент робився на різнорівневій інтеграції з державами-учасницями Співдружності²¹². У посланнях до Федеральних зборів першої половини 2000-х років В. Путін неодноразово підкреслював необхідність інтеграції на теренах СНД, але увагу приділяв не власне Співдружності, а інтеграційним організаціям на цьому просторі – Євразійському економічному співтовариству (ЄврАзЕС) та Організації договору колективної безпеки (ОДКБ), Єдиному економічному простору.

Москва робила ставку на розвиток менш масштабних, аніж у рамках усієї Співдружності, інтеграційних проектів, які видавалися більш життєздатними. Однією з перших таких організацій було Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС), яке можна вважати першим кроком до євразійської економічної інтеграції. Договір про його заснування був підписаний у жовтні 2000 р., і вступив в силу 30 травня 2001 р. Членами ЄврАзЕС стали РФ, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, а в 2002-2003 рр. в якості наглядачів до організації приєдналися Україна, Молдова та Вірменія. Як зазначав генсек ЄврАзЕС Григорій Рапота: «В ЄврАзЕС

²¹¹ S. Larrabee. Danger and Opportunity in Eastern Europe // Foreign Affairs. – 2006. – November-December. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2006-11-01/danger-and-opportunity-eastern-europe>

²¹² Концепция внешней политики Российской Федерации 2000 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.mid.ru/Bl.nsf/arh/19DCF61BEFED61134325699C003B5FA3>

входить 5 держав, усі вони члени СНД. Але справа в тому, що перед ними поставлені ті завдання, які в рамках СНД важко вирішити, - це економічна інтеграція»²¹³. Ці слова Г. Рапоти слугують підтвердженням відмови від СНД як центрального формату економічної інтеграції на пострадянському просторі.

Амбіційним проектом економічної інтеграції цього періоду на пострадянському просторі був Єдиний економічний простір Росії, Казахстану, Білорусі та України (ЄЕП), ідея створення якого виникла у 2002 р. У січні 2003 р. Л. Кучма зазначав, що такий простір «допоможе нам відчувати себе в безпеці в бурхливому морі глобалізації», а президент Білорусі О. Лукашенко прогнозував, що такий простір призведе до ліквідації інших економічних та напів-економічних формацій, як в ЄврАзЕС або ГУУАМ²¹⁴.

У 2003 р. на Ялтинському самміті голів держав СНД було досягнуто домовленість про створення ЄЕП. В Угоді про формування ЄЕП зазначалося: «Під Єдиним економічним простором сторони розуміють економічний простір, що об'єднує митні території сторін, на якому функціонують механізми регулювання економік, засновані на єдиних принципах, що забезпечують вільний рух товарів, послуг, капіталу і робочої сили і проводиться єдина зовнішньоторговельна і узгоджена... податкова, грошово-кредитна і валютно-фінансова політика»²¹⁵.

Здійснення координації та управління формуванням і функціонуванням ЄЕП на міждержавному рівні мало забезпечуватися Радою голів держав, з одним голосом від кожної держави, а рішення прийматися консенсусом.

²¹³ Цит. За: Станевский С. Об СНГ без иллюзий // Вестник аналитики. – 2003. – №4. – С. 25.

²¹⁴ Nygren B. The Rebuilding of Greater Russia... Op. cit. – P. 38

²¹⁵ Соглашение о формировании Единого экономического пространства. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2003/09/52478.shtml>

Угода передбачала створення єдиного регулюючого органу: «Органи ЄЕП створюються на основі поєднання міждержавних елементів і принципу передачі частини повноважень сторін єдиному регулюючому органу з поступовим підвищенням значущості останнього»²¹⁶. У єдиному регулюючому органі ЄЕП рішення з усіх питань мали б прийматися зваженим голосуванням, тобто кількість голосів кожної зі сторін визначалася її економічним потенціалом. Такий принцип голосування надавав би Росії переважний вплив при прийнятті рішень в такому органі.

Фінський дослідник А. Мошес зазначав, що українські бізнес-імперії вважали не вигідним вступ у ЄЕП, а віддавали перевагу СОТ²¹⁷. Таку позицію можна пояснити конкуренцією між російським та українським великим бізнесом (особливо в галузі металургії, хімічного виробництва), які боролися за одні й ті самі ринки збуту. Крім того, в Україні був сильним вплив олігархату на владу, що давало останнім можливість ефективно лобіювати потрібні рішення. В разі створення ЄЕП і посилення впливу Росії на прийняття рішень в зовнішньоекономічних питаннях, вплив олігархів на процес прийняття таких рішень був би значно нижчим.

Шведський вчений Бертіл Нігрен вказує на те, що Україна вже у серпні 2003 р. не хотіла координувати свій вступ до СОТ з Росією, яка на цьому наполягала, бажаючи одномоментного вступу до організації трьох країн ЄЕП. У 2004 р. серйозних зрушень у процесі побудови ЄЕП не відбулося, а у 2005 р. В. Путін, розуміючи настрої нового керівництва України після «помаранчевої революції», фактично поставив розвиток двосторонніх відносин у залежність від прогресу у створенні ЄЕП²¹⁸. Україна, будучи другою після РФ ключовою державою в проекті, зайняла позицію того, що

²¹⁶ Соглашение о формировании Единого экономического пространства... Указ. соч.

²¹⁷ Мошес А. Россия и новая «промежуточная» Европа / А. Мошес // Pro et Contra. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: carnegieendowment.org/files/ProetContra_50_128-144.pdf

²¹⁸ Nygren B. The Rebuilding of Greater Russia... – P. 40.

ЄЕП не може співіснувати з напрямком євроінтеграції, а тому ЄЕП так і не почав функціонувати.

Інтеграційною структурою в галузі безпеки на теренах СНД, за задумом РФ, мала стати Організація договору колективної безпеки, яка була створена у 2002 р. з учасників Ташкентського договору (ДКБ) 1992 р.

У 2001 р. на тлі глобальної боротьби з міжнародним тероризмом у цих держав, окреслилася спільна загроза (актуальна, щоправда, не для усіх учасників) – тероризм. Тоді було утворено Антитерористичний центр СНД в Бішкеку, а у 2002 році за ініціативи Росії ДКБ був перетворений в Організацію Договору про колективну безпеку. Головними цілями ОДКБ, згідно з її Статутом, є «зміцнення миру і регіональної безпеки, захист на колективній основі незалежності, територіальної цілісності держав-членів»²¹⁹.

Серед основних напрямків діяльності цієї організації – боротьба з міжнародним тероризмом і екстремізом, незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і зброї, з організованою транснаціональною злочинністю, нелегальною міграцією та іншими загрозами²²⁰.

Деякі західні дослідники вказують на те, що утворення ОДКБ було наслідком посилення американської присутності в Центральній Азії, а сама організація мала слугувати інструментом забезпечення російської військової присутності як противагу посилення ролі США в регіоні²²¹.

Після терактів 11 вересня 2001 р. у США Москва дала згоду на розміщення американських військових баз в Центральній Азії. 24 вересня 2001 р. В. Путін запропонував конкретну допомогу США у здійсненні операції в Афганістані, зокрема пообіцяв «узгодити позиції з

²¹⁹ Устав Организации договора о коллективной безопасности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dkb.gov.ru/b/azg.htm>

²²⁰ Там же.

²²¹ Buszynski L. Russia's New Role in Central Asia // Asian Survey. – Vol. 45. – 2005. – No. 4. – P. 546-565.

центральноазійськими державами щодо можливості надання ними своїх аеродромів для операції»²²².

Щоправда, американський професор А. Стент стверджує, що у Росії фактично не було вибору – допускати чи не допускати американців у Центральну Азію, – адже лідери центральноазійських держав рішуче виступали за розміщення американських військових баз.²²³ Це рішення для Росії було нелегким, адже наявність американських баз в Центральній Азії означала посилення там впливу Вашингтона і руйнацію монополії на домінування в регіоні, проте в результаті нелегких дискусій у владних колах, рішення про надання допомоги США було прийняте і його пункти виконані.

У 2001 р. для забезпечення потреб операції в Афганістані США створили військові бази в Узбекистані («Карші-Ханабад») і Киргизстані (база «Гансі» в бішкекському аеропорту «Манас»). Туркменістан, Таджикистан та Казахстан відкрили свій повітряний простір для прольотів авіації США та міжнародних коаліційних сил з гуманітарними місіями в Афганістан та надали ряд інших можливостей, але військові бази США на території цих держав не були створені.

Російський науковець А. Малашенко зазначав, що членство в ОДКБ ставало для держав центральноазійського регіону свого роду козирем у спілкуванні із зовнішніми гравцями, насамперед з США. Так, коли президент Узбекистану Іслам Карімов зазнав різкої критики Вашингтона за жорстоке придушення заворушень у Андижані в 2005 р., він демонстративно приєднався до ОДКБ і висунув вимогу виведення американської бази з

²²² Заявление Президента России. 24 сентября 2001 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archive.kremlin.ru/appears/2001/09/24/0002_type63374type82634_28639.shtml.

²²³ Стент А. Почему Америка и Россия не слышат друг друга? Взгляд Вашингтона на новейшую историю российско-американских отношений / А. Стент. – М., 2015. – С. 95.

території своєї країни²²⁴. Крім того, завдяки членству в організації держави мають змогу закупати озброєння за внутрішньоросійськими цінами.

ОДКБ дозволяє Росії зберігати свої військові об'єкти за кордоном. Це космодром «Байконур» у Казахстані, авіабаза «Кант» в Киргизстані, бази у Таджикистані та Вірменії.

Як вказують західні експерти, ОДКБ намагалася копіювати формат НАТО, відігравати аналогічну роль у системі глобальної безпеки²²⁵, а також встановити зв'язки з альянсом. Перша така заява прозвучала у листопаді 2003 р., коли міністри закордонних справ держав ОДКБ закликали НАТО до співпраці в Афганістані²²⁶.

У червні 2004 р. в ОДКБ був прийняті «Основні напрями діалогу і взаємовідносин ОДКБ з НАТО». Серед пропонованих напрямів були: регіональна і міжнародна безпека, протидія тероризму, нерозповсюдження ОМУ, миротворчість тощо. За цим документом, генсек ОДКБ мав провести консультації зі своїм колегою з НАТО стосовно означених напрямів²²⁷.

Представники НАТО на пропозиції співпраці практичними кроками не реагували, наголошуючи на тому, що співпрацю з державами-членами ОДКБ будуть розвивати на двосторонньому рівні²²⁸.

²²⁴ Малащенко А. Интересы и шансы России в Центральной Азии / А. Малащенко // Pro et Contra . – №1-2. – 2013. – С. 30.

²²⁵ Nichol J. Central Asia's Security: Implications for U.S. Interests. CRS Report for Congress. – Washington, D.C.: Congressional Research Service, March 11, 2010. – P. 18.

²²⁶ Заявление министров иностранных дел государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности г.Бишкек, 19 ноября 2003 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/integracionnyestructury-prostranstva-sng/-/asset_publisher/r17Fzr0mbE6x/content/id/496258

²²⁷ Решение Совета коллективной безопасности ОДКБ об основных направлениях диалога и взаимоотношений Организации Договора о коллективной безопасности с Организацией Североатлантического договора (Астана, 18 июня 2004 года). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_k61

²²⁸ NATO: Alliance Praises Efforts of CSTO States, but Cool to Offer of Cooperation. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rferl.mobi/a/1105202.html>

При тому, що ОДКБ та ЄврАзЕС діяли в різних площинах, російські високопосадовці робили наголос на необхідності взаємодії між ними. Так, генсек ОДКБ М. Бордюжа зазначав: «Важливою ланкою у налагоджуванні практичного співробітництва в Євразійському регіоні може стати тандем «ОДКБ-ЄврАзЕС» - двох організацій, близьких одна одній як по складу їх учасників, так і по ряду функцій»²²⁹.

Інтеграція пострадянського простору була одним з найбільш важливих елементів здобуття Росією статусу «великої держави», чого прагнув Кремль ще з часів президентства Б. Єльцина.

На думку Д. Треніна, В. Путін намагався вводити стратегію поступового відновлення міжнародної ролі і вплив Росії. Головною метою цієї стратегії була реорганізація пострадянського простору і формування на ньому свого роду центру сили на чолі з РФ. Для її реалізації довгостроковими завданнями Москви мали стати: втілення у життя домовленостей про створення Єдиного економічного простору провідних держав СНД, митного і валютного союзу між ними, системи колективної безпеки, здійснення ними спільної зовнішньої та оборонної політики. Усе це мало базуватися на політичній лояльності Москві держав СНД²³⁰.

Бажання Росії отримати статус «великої держави» було дестабілізуючим фактором у її відносинах з іншими державами. Можна виділити два виміри цієї проблеми. Перший з них – регіональний, що включав політику Росії щодо держав пострадянського простору, які розглядалися як російська «сфера впливу». Спротив держав СНД такій політиці, як правило, призводив до «каральної» реакції Росії у вигляді економічного і енергетичного тиску, використання сепаратистських настроїв частини населення і аж до прямого російського військового втручання.

²²⁹ Бордюжа Н. Организация договора о коллективной безопасности» / Н. Бордюжа // Международная жизнь. – 2005. – №2. – С. 81.

²³⁰ Тренин Д. Новые приоритеты в российской внешней политике «проект СНГ» / Д. Тренин // Россия: ближайшее десятилетие. Сборник статей к десятилетию Московского центра Каргнеги. – М., 2004. – С. 102.

Інший вимір – глобальний, де Росія прагнула ствердити статус «великої держави» через підтримку багатоплярності міжнародної системи, нарощування військової потуги, посилення контролю за енергоресурсами та «сферою впливу» на пострадянському просторі, що суперечило інтересам західних держав і передусім США.

З одного боку, Росія виступала проти одноосібного домінування США в умовах одно полярності, а з іншого боку, США були саме тим суб'єктом міжнародних відносин, який міг підтвердити статус Росії як «великої держави», а тому Москва неодноразово намагалася налагодити відносини з Вашингтоном.

Російський дослідник М. Косолапов підкреслював, що після того як РФ і США опинилися у постбіполярній, єдиній міжнародно-політичній системі, вони все частіше стикалися між собою з питань лідерства в ній. США наполягали на своєму безумовному глобальному лідерстві, істотно посиливши цей підхід після 2001 року, а Росія виступала з ідеєю багатоплярності²³¹.

Після терористичних атак на США 11 вересня 2001 р. сформувалися основні принципи зовнішньої політики Дж. У. Буша, які були викладені у Стратегії національної безпеки США 2002 р. і увійшли в історію під назвою «доктрина Буша». Основними її компонентами були: 1. превентивне використання сили, обґрунтоване непередбачуваністю терористів і антидемократичних режимів, що їх підтримують; 2. принцип унілатералізму – можливості і легітимності односторонніх дій без союзників і дозволів резолюцій ООН у випадках загрози інтересам США; 3. просування демократії за допомогою примусової зміни правлячих режимів.

«Доктрина» виходила з того, що тип політичного режиму напряму визначає зовнішню політику держави. Цей компонент, в основному,

²³¹ Косолапов Н. А. Пороговый уровень и вероятность конфликта США с Россией / Н. А. Косолапов // Международные процессы. – 2008. – Т. 6. – № 3 (18) . – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/eighteenth/003.htm>

стосувався держав, які Дж. У. Буш в своєму посланні до Конгресу в січні 2002 р. відніс до «вісі зла» (Ірак, Іран, Північна Корея), хоча згодом цей список розширився.

Деякі американські дослідники визначають ще один компонент доктрини – американську гегемонію, тобто стан, коли в світі немає універсальних норм для всіх держав. США в інтересах своєї безпеки, розповсюдження лібералізму і збереження стабільності можуть поводитися так, як інші не повинні і не можуть. Основна опора цьому – недосяжна для інших військова перевага США²³².

Зовнішньополітичний порядок денний адміністрації Дж. У. Буша та його «доктрина» означали перенесення основної уваги США на Афганістан та Близький Схід, у той час як пострадянський простір відходив у їхній системі зовнішньополітичних пріоритетів на другий план. З приходом Дж. У. Буша в Білий дім у структурі Державного департаменту було ліквідовано офіс спеціального радника держсекретаря з нових незалежних держав. За політику щодо 12 держав СНД тепер відповідали співробітники Бюро з європейських і євразійських справ та Бюро з південно- та центральноазійських справ.

Відносини США з пострадянськими державами у кінці 2001- 2004 рр. розглядалися, перш за все, через призму можливостей антитерористичної співпраці (особливо США цікавила Росія та держави Центральної Азії). У контексті боротьби з тероризмом у Стратегії національної безпеки 2002 р. найбільш часто згадувалася Росія: «Росія, яка будує своє демократичне майбутнє і виступає нашим партнером у війні з терором, переживає період обнадійливих змін»²³³. При цьому констатувалося, що Росія потенційно може вважатися великою державою, але вона переживає перехідний період і є слабкою, що обмежує можливості співробітництва з нею. Водночас

²³² Jervis, Robert. Understanding the Bush Doctrine // Political Science Quarterly. – 2003. – Vol. 118. – No. 3. – P.376.

²³³ The National Security Strategy of the United States of America. – Washington: The White House, 2002. – P.4. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>

підкреслювалося, що США, як і раніше, підтримуватимуть незалежність і стабільність держав колишнього Радянського Союзу, оскільки переконані, що «процвітаюче та стабільне оточення сприятиме зміцненню настроїв Росії на інтеграцію до євроатлантичного співтовариства»²³⁴. Теза про підтримку незалежності пострадянських держав, а отже і їх вільного геополітичного вибору, постійно присутня в стратегічних документах США, демонструвала невизнання Сполученими Штатами будь-яких особливих прав Росії на теренах СНД.

У зв'язку з оголошеною Вашингтоном війною проти міжнародного тероризму в 2001 р. з'явився також новий зміст взаємин США-ГУУАМ. Про це свідчать спільні заяви США і ГУУАМ у 2001-2003 рр. На початку першого десятиліття ХХІ ст. американські посадові особи, починаючи від помічника держсекретаря, регулярно відвідували заходи ГУ(У)АМ. Важливо те, що США підтримували структуру не тільки морально, а й фінансово. 23 грудня 2002 р. у Вашингтоні було прийнято «Рамкову програму ГУУАМ-США зі сприяння торгівлі та транспортуванню, забезпеченню прикордонного та митного контролю, боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю та розповсюдженням наркотиків», яка передбачала створення Віртуального центру ГУУАМ-США для боротьби з тероризмом і незаконними збройними формуваннями, створення єдиного інформаційного простору з обміну даними антитерористичної спрямованості²³⁵. У рамках цієї програми передбачалося фінансування розвитку інфраструктури безпеки в державах ГУАМ, до них було направлено високопоставлених представників американських силових відомств. У 2003 р. на реалізацію цієї програми уряд

²³⁴ The National Security Strategy of the United States of America 2002. – Washington: The White House, 2002. – P. 30.

²³⁵ О рамочной программе ГУАМ-США по содействию торговле и транспортировке, обеспечению пограничного и таможенного контроля, борьбе с терроризмом, организованной преступностью и распространением наркотиков. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://guam-organization.org/node/315>

США виділив близько \$ 1 млн.²³⁶ В наступні роки США продовжували надавати фінансову підтримку Віртуальному центру.

Важливим аспектом стратегії США на пострадянському просторі було сприяння залученню цих держав до глобального ринку. У Стратегії національної безпеки 2002 р. проголошувався намір Вашингтона сприяти вступу Росії та інших країн СНД до Світової організації торгівлі, що мало сприяти розбудові в них відкритої ринкової економіки.

Підвищення цін на нафту та нестабільність на Близькому Сході на початку XXI ст. сприяли зростанню зацікавленості США у включенні ресурсів Каспію у світовий ринок. «Ми будемо зміцнювати власну енергетичну безпеку і процвітання глобальної економіки, взаємодіючи з нашими союзниками, торговими партнерами та енерговиробниками в інтересах розширення джерел та видів енергоресурсів, що поставляються на світовий ринок, особливо в Західній півкулі, Африці, Центральній Азії та Каспійському регіоні», – йшлося у Стратегії національної безпеки 2002 р.²³⁷ Фактично адміністрація Дж. У. Буша продовжувала втілення ідей кінця 90-х років XX ст. зі створення нового «шовкового шляху», який зокрема мав забезпечити прямий (в обхід Росії) доступ каспійської нафти на світовий ринок.

Отже, в 2001-2004 рр. адміністрація Дж. Буша розглядала відносини з пострадянськими державами переважно через призму глобальної війни з тероризмом. Вашингтон прагнув залучити держави СНД до боротьби з міжнародним тероризмом, що відобразилося в діяльності підтримуваного США об'єднання ГУУАМ, а також у американсько-російських відносинах.

Новий російський президент В. Путін, який отримав посаду в 2000 р. розпочав новий етап інтеграційних процесів на пострадянському просторі, зробивши ставку на нові організації з обмеженою кількістю учасників,

²³⁶ Совместное заявление ГУУАМ-США, г. Ялта. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://guam-organization.org/node/309>

²³⁷ The National Security Strategy of the United States of America 2002...Op. cit. – P. 24.

першою з яких стало ЄврАзЕС, яка поклала початок євразійській економічній інтеграції. У сфері військово-політичної інтеграції Росія в цей час ініціювала створення ОДКБ, яка серед іншого ставила за мету боротьбу з тероризмом. Цей факт не став підставою для налагодження зв'язків цієї організації з НАТО, адже на Заході віддавали перевагу двостороннім контактам з її членами. За першої адміністрації Дж. У. Буша США майже не критикували зовнішньополітичні дії Росії, включаючи її нові інтеграційні проекти.

3.2. Зміни в політиці США щодо держав пострадянського простору за другої адміністрації Дж. У. Буша (2005-2009 рр.)

Революції в Грузії та Україні в 2003-2004 рр. були важлими чинниками кардинальної трансформації пострадянського простору. Для цих держав вони були спробою подолати пострадянський синдром та закріпити західну зовнішньополітичну орієнтацію, для Росії – провалом політики «м'якої сили» та свідченням переоцінки свого підходу щодо держав СНД, а для Заходу – приводом посилити увагу до пострадянського простору.

Відомий американський експерт, а згодом посол США в Росії Майкл Майкфол в часи Помаранчевої революції писав, що «суверенітет держави» автократії часто використовують для збереження існуючого режиму, а тому варто говорити ще й про «суверенітет народу», що є більш прогресивним поняттям. «В Україні зовнішні гравці, які допомогли народу бути почутим, не порушували суверенітету українського народу; вони захищали його», - писав М. Макфол²³⁸. Фактично США зробили пріоритетним «суверенітет народу», підтримавши революцію 2004 р.

²³⁸ McFaul M. 'Meddling' In Ukraine // The Washington Post. – 2004. – December 21. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A15131-2004Dec20.html>

«Кольорові революції» мали вплив на формування нових американських зовнішньополітичних концептуальних підходів за другої адміністрації Дж. У. Буша.

У своїй інавгураційній промові 20 січня 2005 р. Дж. Буш означив новий головний зовнішньополітичний пріоритет США – просування свободи. Слово «свобода» (freedom) прозвучало в ній 27 раз, у той час як в інавгураційній промові 2001 р. – лише 5 раз²³⁹.

«Доктрина Буша», яка реалізовувалася за першої адміністрації Дж. У. Буша і з самого початку була сприйнята в світі неоднозначно, у початковому вигляді не змогла протриматися в якості основи зовнішньої політики США довгий час. У 2005 р. відомий американський аналітик Френсіс Фукуяма зазначав, що «доктрина не дожила до другого терміну Буша»²⁴⁰. Невдачі практичної реалізації «доктрини» в Іраку – несприйняття операції з боку ряду європейських союзників, відсутність доказів розробки зброї масового знищення режимом С. Хусейна, проблеми з демократизацією Іраку – змушували Білий дім переглядати свої зовнішньополітичні концептуальні засади. США необхідно було інше виправдання іракської кампанії, яким стала боротьба з диктаторським режимом.

На перший план у зовнішньополітичній стратегії США тепер вийшла боротьба з антидемократичними режимами. При цьому перевага віддавалася не методам примусу, а підтримці демократично зорієнтованих сил у різних державах. Стратегія Сполучених Штатів тепер була спрямована на пошук і підтримку «паростків демократичних рухів та інститутів у кожній нації і культурі з кінцевою метою покінчити з тиранією в нашому світі»²⁴¹. Цей пункт свідчить про переосмислення підходів до використання силових

²³⁹ Bush G. Second Inaugural Address, 2005. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.bartleby.com/124/pres67.html>

²⁴⁰ Fukuyama, Francis. The Bush doctrine, before and after // Financial Times. – October 11, 2005. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/bcc00b56-39f2-11da-806e-00000e2511c8.html>

²⁴¹ Bush, George. Second Inaugural Address, 2005. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.bartleby.com/124/pres67.html>

методів зовнішньої політики, на яких робився акцент за попередньої адміністрації. Ставка була зроблена на підтримку демократичних рухів усередині авторитарних держав: «Сьогодні Америка знову звертається до народів у світі. Усі, хто живе в тиранії і втратили надію, можуть знати: Сполучені Штати не ігноруватимуть ваше пригнічення і не вибачать ваших гнобителів. Коли ви стоїте за свою свободу, ми будемо стояти з вами»²⁴². Таку стратегію США розпочали реалізовувати ще за першої адміністрації Дж. Буша-молодшого – йшлося про підтримку «кольорових революцій» та режимів, що були встановлені в результаті їх перемоги. Це означало підвищення уваги з боку США до низки пострадянських країн. Вашингтон заявив про підтримку демократичних прагнень Грузії та України та вітав революцію в Киргизстані.

Революція в Україні 2004 р та дії Росії у той час сприяли зникненню в США ілюзій стосовно можливості демократичної трансформації Росії та її зовнішньої політики. Фактично на межі 2004-2005 рр. почався новий етап у ставленні Білого дому до проблеми демократії в Росії. На відміну від попередніх років, США на цьому етапі позбавилися від ілюзій щодо реального стану справ з демократією в Росії і вже публічно критикували Москву. Перед Вашингтоном постало питання «цінності чи інтереси?». Як зазначав помічник держсекретаря з європейських та євразійських справ Девід Крамер, занепокоєння стосовно проблем з демократією балансують з російським потенціалом партнера США в Європі та Азії, у вирішенні цілого ряду проблем в Ірані, на Близькому Сході, стосовно Північної Кореї²⁴³.

За ступенем критики ситуації з демократією в РФ Конгрес був попереду Білого дому. На початку 2005 р. під час слухань під назвою «Відступ демократії в Росії» в Комітеті із зовнішніх справ Сенату зазначалося, що американсько-російські відносини не можуть розвиватися в позитивному

²⁴² Bush, George. Second Inaugural Address, 2005... Op. cit.

²⁴³ Kramer, David. After the G-8: The Future Orbit of U.S.-Russian Relations. Remarks at the Heritage Foundation. July 21, 2006. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/69323.htm>.

напрямі, коли порушуються основоположні свободи в Росії. У своєму виступі сенатор Р. Лугар провів прямий зв'язок між внутрішньою ситуацією з демократією в Росії та її зовнішньою політикою²⁴⁴. Прикладом цього були спроби впливати на підсумки виборів в Україні у 2004 р., підтримка сепаратистських рухів в Грузії, президента Білорусі О. Лукашенка і авторитарних урядів Центральної Азії.

Джексон Брюс, президент Інституту перехідних демократій, у своєму виступі також вказував на прямий зв'язок між посиленням авторитаризму в Росії та її зовнішньою політикою. Він почав зі слів радянського дисидента Андрія Сахарова: «Країна, яка не шанує права своїх громадян, не поважатиме права своїх сусідів». Д. Брюс зазначав, що ідея перетворення Росії на «велику державу» означала як консолідацію влади усередині країни, так і антидемократичні дії за кордоном задля блокування впливу НАТО та ЄС в сусідніх з РФ державах²⁴⁵.

На цих же слуханнях експерт Андерс Аслунд вказував, що ніяких ілюзій стосовно спільних цінностей для США і Росії не може бути. В. Путін не вірить у свободу і демократію, що він показав на практиці на відміну від своїх заяв. Наслідки цих відмінностей у цінностях найбільш очевидні в нових незалежних державах Євразії. У той час як Путін підтримує авторитарні режими, США, на його думку, повинні стояти на стороні демократії.

У лютому 2005 р. на спільній прес-конференції з В. Путіним у Братиславі публічні слова Дж. Буша ще не відповідали тому рівню критики демократії в РФ, який вже лунав у Конгресі. Тоді президент США зазначив, що для демократій спільним є верховенство закону і захист меншин, свобода друку і життєздатна опозиція, а потім дуже обережно і «в дружній спосіб» висловив

²⁴⁴ Democracy In Retreat In Russia. Hearing Before the Committee On Foreign Relations United States Senate. 110th Congress, 1st Session. – Washington, 2007. – P. 2.

²⁴⁵ Ibid. – P.50.

занепокоєння стосовно ситуації в Росії²⁴⁶. Як пізніше пояснював Девід Крамер, найефективнішим способом впливу на Росію Білий дім вважав розмови президентів у форматі тет-а-тет²⁴⁷.

Напередодні саміту «Великої вісімки» в Петербурзі у червні 2006 р. критика Білим домом ситуації з демократією в Росії стала відкритою. Резонансним став виступ віце-президента Діка Чейні 4 травня 2006 р. у Вільнюсі. «У багатьох областях громадянського суспільства – від релігії і ЗМІ до груп інтересів і політичних партій – уряд несправедливо і неправильно обмежив права людини. Інші дії російського уряду були контрпродуктивними... Ніяким законним інтересам не відповідає, коли нафта і газ стають інструментами залякування і шантажу, так само як і маніпуляції з постачанням і спроби монополізувати транспортування. Ніхто не може виправдати дії, що підривають територіальну цілісність сусіда чи заважають демократичним рухам», – сказав тоді віце-президент²⁴⁸. Отже, посадовець США такого рівня вперше гостро розкритикував політику Кремля, натякнувши на її імперський характер. В Росії цю промову сприйняли болісно і вкрай негативно.

У Стратегії національної безпеки США 2006 р. містилася критика Росії з проблем стану демократії в країні: «Ми повинні заохочувати Росію поважати цінності свободи і демократії у себе вдома і не заважати справі свободи і демократії в цих регіонах (сусідніх з нею)... Останні тенденції, на жаль,

²⁴⁶ President and President Putin Discuss Strong U.S.-Russian Partnership. February 24, 2005. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/02/20050224-9.html>.

²⁴⁷ Kramer, David. After the G-8: The Future Orbit of U.S.-Russian Relations. Remarks at the Heritage Foundation. July 21, 2006. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/69323.htm>

²⁴⁸ Vice President's Remarks at the 2006 Vilnius Conference. May 4, 2006. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/05/20060504-1.html>.

показують ослаблення прихильності демократичним свободам та інститутам»²⁴⁹.

В 2006 р. Білорусь опинилася в списку семи «тираній» – фактично, трансформованого списку держав «вісі зла»²⁵⁰. Так само тема свободи стала поворотною у відносинах США та Узбекистану, уряд якого був засуджений Вашингтоном за розстріл людей під час протестів в Андижані у 2005 р. При цьому США довелося пожертвувати базою Карші Ханабад в Узбекистані, що використовувалася для потреб операції в Афганістані. Влітку 2005 р. Ташкент поставив вимогу виведення американського контингенту впродовж півроку. В листопаді того ж року американці базу звільнили.

Упродовж другої адміністрації Дж. У. Буша утверджувалася позиція прихильників жорсткої політики щодо Росії, яку просував віце-президент Р. Чейні. Вони активно критикували Росію за стан демократії та тиск на сусідів, а також вважали, що інтереси Росії не мають впливати на політику США щодо них.

У рамках посилення «демократизаційного» акценту в зовнішньополітичній стратегії США була розроблена концепція «трансформаційної дипломатії» (Transformational Diplomacy). Її основні положення були представлені К. Райс під час виступу в університеті Джорджтауна у січні 2006 року. Основна ціль «трансформаційної дипломатії», за словами К. Райс, полягала у співпраці з партнерами по всьому світу для створення та підтримання демократичних, добре керованих держав²⁵¹. Основним об'єктом її впливу мали стати країни з недемократичними режимами, передусім ісламського світу. Проте концепція «трансформаційної дипломатії» К. Райс, викладена в Стратегічному плані

²⁴⁹ The National Security Strategy of the United States of America. – Washington: The White House, 2006. – P. 39. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf>

²⁵⁰ Ibid. – P.7.

²⁵¹ Rice, Condoleezza. Transformational Diplomacy. January 18, 2006. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2006/59306.htm>.

держдепартаменту на 2007-2012 рік, стосувалася і пострадянських держав. Особлива увага приділялася роботі з демократичними режимами, що нещодавно з'явилися на пострадянському просторі внаслідок «кольорових революцій». «Ми прагнемо до консолідації нових демократій у Грузії, Україні та Молдові у боротьбі з корупцією та сприянні економічних реформ. Оскільки ці країни порвали зі своїм радянським минулим і наблизитися до європейських та євроатлантичних інститутів, ми повинні продовжувати надавати нашу підтримку, заохочення і технічні консультації»²⁵², – зазначалося в документі.

У стратегічному плані Державний департамент різко критикував Росію за її політику щодо сусідів, особливо за підтримку Москвою сепаратистських регіонів у Грузії і Молдові, її політичний та економічний тиск на Грузію, монопольне використання енергії для тиску на сусідні держави і отримання контролю над їх інфраструктурою і стратегічними активами²⁵³.

Вторгнення Росії в Грузію у 2008 р. сприяло утвердженню більш жорсткої лінії США щодо Росії, але другий президентський термін Буша вже підходив до кінця, а тому Білому дому запізно було змінювати свою основну лінію політики щодо Росії. США розглядали напад на Грузію, перш за все, як агресію проти однієї з країн-взірців демократії, розвиток яких підтримувався Вашингтоном. Як зазначала К. Райс у своєму виступі у фонді Маршала у вересні 2008 р., «стало зрозуміло, що легітимізуюча ціль відбудови російської держави повернула у темряву – зі звуженням особистих свобод, довільним застосуванням закону, повсюдною корупцією на різних щаблях російського суспільства і параноїдальним, агресивним імпульсом розглядати виникнення вільних і незалежних сусідів під час «кольорових революцій» в

²⁵² Department of State and USAID Strategic Plan. Fiscal Years 2007-2012. Transformational Diplomacy. – P. 48. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.state.gov/documents/organization/82819.pdf>

²⁵³ Ibid. – P.49.

Грузії, Україні, Киргизстані не як джерело безпеки, а як джерело загрози російським інтересам»²⁵⁴.

Помічник держсекретаря Деніел Фрайд вказував на зв'язок між нападом на Грузію, підозрілими отруєннями та вбивствами журналістів і «небажаних» осіб, використанням енергії для політичного тиску на ряд країн та концентрацією політичної влади в руках однієї партії²⁵⁵.

Серед інтеграційних структур на пострадянському просторі, що підтримувалися США варто згадати ГУАМ. У процесі функціонування структури відбувалася її поступова інституціоналізація, фіналом якої стало перетворення ГУАМ у 2006 р. на міжнародну організацію. У другій половині 2000-х років основний акцент діяльності ГУАМ змістився на проблеми демократизації в країнах-учасницях та поглибленню їх інтеграції з ЄС і НАТО, але питання енергетичної співпраці продовжувало залишатися одним з основних для ГУАМ.

Як стверджував Пол Гобл, у другій половині першого десятиліття ХХІ ст. в Москві і Вашингтоні стали відзначати, що ця структура все більше рухається у руслі американського підходу, аж до перейменування її в «Організацію за демократію та економічний розвиток - ГУАМ» «як відлуння «перереформатування» адміністрацією Буша війни проти тероризму в боротьбу за поширення демократичних форм правління»²⁵⁶.

Паралельно з активізацією діяльності ГУАМ Україна та Грузія ініціювали створення нової інтеграційної структури в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні – форуму Спільноти демократичного вибору (СДВ). Організація народилася з ідеї об'єднати країни, де пройшли мирні

²⁵⁴ Secretary Rice Addresses U.S.-Russia Relations at the German Marshall Fund. September 18, 2008. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2008/09/109954.htm>.

²⁵⁵ Fried, Daniel. The Current Situation in Georgia and Implications for U.S. Policy. September 9, 2008. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/109345.htm>.

²⁵⁶ Гобл П. Соединенные Штаты и ГУАМ: от тактического взаимодействия к партнерству / П. Гобл // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – № 3-4. – С. 181.

демократичні революції. 12 серпня 2005 р. президенти України та Грузії підписали Боржомську декларацію, в якій проголосили бажання створити Спільноту демократичного вибору, метою якої проголошувалося «перетворення цієї співдружності на потужний інструмент для звільнення нашого регіону від усіх розподільчих ліній, що залишилися, порушень прав людини, від будь-якого духу конфронтацій, від заморожених конфліктів»²⁵⁷. Приєднатися до ініціативи В. Ющенко та М. Саакашвілі запрошували усіх бажаючих лідерів Балто-чорноморсько-каспійського регіону, що подіють ідеї організації. Крім того, на установчий саміт як наглядачі були запрошені ЄС та Росія.

2 грудня 2005 р. у Києві пройшов установчий саміт Спільноти демократичного вибору, в результаті якого учасниками ініціативи стали дев'ять країн – Україна, Молдова, Литва, Латвія, Естонія, Румунія, Македонія, Словенія і Грузія.

В «Декларації країн СДВ» зазначалося, що ініціатива створювалася для зміцнення демократії, верховенства права і ліберальної ринкової економіки в Балтійсько-Чорноморсько-Каспійському регіоні²⁵⁸.

Росія прогнозовано поставилася до ініціативи негативно і делегацію не надіслала. Зі сторони США на форумі була присутня заступник державного секретаря Пола Добрянські, яка зачитала вітальний лист від американського президента. В ньому Дж. Буш запевнив, що США будуть підтримувати ініціативу Грузії і України в розвитку демократії і зміцненні безпеки²⁵⁹.

Ініціатива виявилася недовговічною. Окрім київського саміту ще було проведено лише два – у Тбілісі (березень 2006 р.) та Вільнюсі (травень 2006 р.). На останньому саміті нові члени ЄС, «нові демократії», країни Західної

²⁵⁷ Borjomi Declaration. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://eu.prostir.ua/data?t=1&q=1775>

²⁵⁸ Декларація Громадського Форуму «Спільнота Демократичного Вибору» // Український монітор. – 2005. – № 48. – С. 4.

²⁵⁹ Bush salutes leaders of democracy in Kyiv. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ukrweekly.com/old/archive/2005/510515.shtml>

Європи та США ухвалили спільне комюніке, в якому робився наголос на важливості надання міжнародним співтовариством та міжнародними організаціями, такими як ЄС, НАТО, Рада Європи, ОБСЄ та ООН, підтримки «новим демократіям»²⁶⁰.

Співробітник Регіональної філії Національного інституту стратегічних досліджень у м. Одесі Л. Рассоха вказувала, що форум не отримав розвитку через: відсутність інституалізації Спільноти та відсутність керівних органів СДВ; сфокусованість урядів України, Грузії та Польщі на внутрішньополітичній ситуації, виборчих процесах; відсутність вагомих економічних проектів; вплив світової економічної кризи та ін²⁶¹. Додамо також, що СДВ працювала паралельно з ГУАМ, яка також ставила демократичні перетворення за основу своєї діяльності. Таке дублювання, на нашу думку, було невиправданим. Склад учасників СДВ можна також назвати дещо строкатим, що не сприяло консолідації ініціативи.

Хоча Сполучені Штати схвалили ініціативу, а їх представники брали участь у її самітах, можна констатувати, що особливої зацікавленості у Вашингтона ініціатива не викликала. США надають перевагу роботі в рамках налагоджених і дієвих механізмів співпраці.

США продовжували активно підтримувати ідею створення транспортного коридору з Каспію до Європи в обхід Росії, зокрема нафтопроводу «Баку-Тбілісі-Джейхан» (запущений в 2006 р.), але ці питання вирішувалися переважно на двосторонньому рівні.

Прикладом такої двосторонньої співпраці може служити виділення США Азербайджану гранту \$ 1,7 млн. у серпні 2007 р. на розробку техніко-економічного обґрунтування двох проектів: Транскаспійського газопроводу, по якому в Європу мав надходити газ з Центральної Азії, і нафтопроводу по дну Каспію для підключення казахської нафти до трубопроводу «Баку-

²⁶⁰ Рассоха Л. Спільнота демократичного вибору: нові можливості й перспективи / Л. Рассоха. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/4.htm>

²⁶¹ Там само.

Тбілісі-Джейхан»²⁶². Виділення фінансування з боку Держдепартаменту США на Транскаспійський газопровід ознаменувало початок практичної реалізації цього проекту. Той факт, що гроші виділили саме США, свідчить про крайню зацікавленість Вашингтона в його просуванні. У Росії такі дії порахували свідченням того, що проект цей політичний²⁶³. Звинувачення у «політичному підтексті» того чи іншого проекту стали частим явищем «трубопровідної війни» між Росією, яка хотіла зберегти монополію на транспортування енергоресурсів Каспію, і Заходом, який всіляко просував такі проекти.

У ХХІ ст. одним з напрямів політики США на просторі СНД стала підтримка розширення Організації Північноатлантичного договору (НАТО) за рахунок України та Грузії, які висловили таке бажання. Якщо в 90-х роках ХХ ст. взаємодія пострадянських держав і НАТО проходила в рамках «Програми партнерства заради миру» та Ради північноатлантичного співробітництва (пізніше Ради євроатлантичного партнерства), а також двосторонніх домовленостей між НАТО та державами СНД, то в 2000-х рр. на порядку денному вперше постало питання приєднання декількох цих країн до альянсу. США на початку ХХ ст. виступали за розширення Альянсу. «Нам потрібно приймати в члени НАТО ті демократичні країни, які готові і спроможні взяти на себе частину відповідальності за захист і просування спільних інтересів», – сказано в Стратегії національної безпеки США 2002 р.²⁶⁴.

Росія не могла погодитися з розширенням НАТО за рахунок держав-учасників Співдружності Незалежних Держав. По-перше, ще у 1990-х роках

²⁶² Габуев А. Утечка газопроводов. Россию лишают азиатских энергоносителей / А. Габуев, Н. Гриб, М. Зыгарь // Газета «Коммерсантъ». – 2007. – 21 августа. – С.1.

²⁶³ Там же.

²⁶⁴ The National Security Strategy of the United States of America. – Washington: The White House, 2002. – P. 25. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>.

ці держави були фактично оголошені сферою впливу Росії, на основі якої вона мала утверджуватись як велика держава і один з центрів багатополюсного світу. По-друге, ці держави в переважній більшості були безпосередніми сусідами Росії, а тому контроль за ними був необхідний з геостратегічної та військово-політичної точок зору. По-третє, країни СНД були вкрай важливими для військово-технічного співробітництва (тут знаходилися заводи з виробництва компонентів військової техніки, на території багатьох держав знаходилися російські військові бази та об'єкти). По-четверте, вступ до НАТО означав би цивілізаційний розрив цих держав з Росією, адже став би важливим кроком для їхньої подальшої інтеграції в євроатлантичні структури, що були недосяжними для Росії.

Російська позиція стосовно розширення НАТО та економічної інтеграції пострадянських держав з Заходом (перш за все ЗВТ з ЄС) добре вкладається в термін «дилема інтеграції» (за аналогією до терміна «дилема безпеки» Роберта Джервіса), запропонований дослідниками Михайлом Троїцьким (Росія) та Самуелем Чарапом (США). Перед нею, на думку вчених, опиняється держава, котра сприймає інтеграцію сусідів в недоступні для неї самої економічні організації або військові блоки як загрозу своїй безпеці чи добробуту²⁶⁵. Хоч наміри сусідів або прихильників їх включення в об'єднання не обов'язково ворожі по відношенню до держави, що зіштовхується з «дилемою інтеграції», сторони, як правило, обирають шлях недовіри і конфронтації, адже остерігаються найгіршого результату. Москва сприймала намагання пострадянських держав інтегруватися у західні структури як «гру з нульовою сумою», програш у якій означає стратегічні втрати для Росії.

Високопосадовці США неодноразово стверджували, що участь європейських держав і сусідів РФ у НАТО зніме стурбованість цих країн

²⁶⁵ Троицкий М., Чарап С. Дилемма интеграции на постсоветском пространстве (как не зайти в тупик после Вильнюса) / М. Троицкий, С. Чарап // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Dilemma-integracii-na-postsovetskom-prostranstve-16177>

зовнішніми загрозами, прискорить демократичні та військові реформи, а Росія лише виграє від конструктивного настрою і внутрішньої стабільності сусідніх держав. Але такі аргументи не могли заспокоїти Росію, яка стояла перед «дилемою безпеки», тим більше, що у низці держав колишнього соцтабору прямо заявляли, що вступають до альянсу задля захисту від можливої агресії зі сторони Росії.

Рух України в напрямку вступу до НАТО розпочався за часів президентства Леоніда Кучми, коли у травні 2002 р. він оголосив про бажання України приєднатися до Альянсу. Законодавчо курс на євроатлантичну інтеграцію був закріплений у Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р., який ставив за мету набуття членства в ЄС і НАТО при збереженні добросусідських відносин України з Російською Федерацією, а згодом і у Воєнній доктрині України 2004 р.

Практичні кроки в напрямку приєднання до НАТО стартували з реалізації Плану дій Україна – НАТО та Цільового плану Україна – НАТО на 2003 рік. Як зазначає Г. Перепелиця, за змістом вони були аналогічні Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ), але на відміну від нього, не ставили за безпосередню мету вступ країни в НАТО, розглядаючи його як віддалену перспективу. Науковець відзначає, що тоді Україна поряд з іншими країнами - кандидатами на членство в НАТО хотіла отримати План дій щодо членства. Проте «касетний скандал», інспірований проти президента Л. Кучми, і невідповідність України основним критеріям членства, з одного боку, російський чинник та неготовність країн НАТО до позитивного вирішення цього питання – з іншого, унеможливили отримання Україною ПДЧ²⁶⁶.

Після революцій у Грузії та Україні Вашингтон почав проводити політику реальної підтримки євроатлантичного курсу цих держав. Таким чином США

²⁶⁶ Перепелиця Г. Безпека України і проблема інтеграції в євроатлантичні структури: Україна і НАТО / Г. Перепелиця // Україна: безпековий вимір східного сусіда Словаччини. – Братислава, 2011. – (RC SFPA). – С. 38.

намагалися закріпити західний вектор розвитку цих держав і показати свою підтримку молодим демократіям. Заразом США сподівалися вплинути таким чином і на Росію, де посилювалися тенденції авторитарного розвитку.

В американському експертному середовищі спостерігалася активна підтримка ідеї приєднання України та Грузії до НАТО. Ці країни розглядалися як моделі для трансформації інших пострадянських держав. Так, на думку Р. Асмуса та Р. Холбрука, успішний розвиток демократичної України буде мати вплив на ситуацію в Білорусі та Росії, а Грузії – на Південному Кавказі, а тому США мали підтримати євроатлантичний вектор інтеграції, обраний Києвом та Тбілісі²⁶⁷. С. Ларрабі також вказував, що після «трояндової революції» Грузія є альтернативною моделлю розвитку на пострадянському просторі, що може в подальшому стати каталізатором його демократизації²⁶⁸.

Нова помаранчева влада активізувала процес приєднання України до Альянсу. У 2005 р. Україна приєдналася до інтенсифікованого діалогу з набуття членства в НАТО, а в лютому наступного року В. Ющенко заявив, що Україна готова приєднатися до ПДЧ.

У цей час США на найвищому рівні задекларували підтримку вступу України до НАТО. «Сполучені Штати підтримують «НАТОВські» спрямування України і готові допомогти їй досягти своїх цілей, надавши допомогу в необхідних реформах», – сказано в спільній заяві президентів України і США від 4 квітня 2005 р. за підсумками їх двосторонньої зустрічі у Вашингтоні. Під час цієї зустрічі Дж. Буш заявив про особисту підтримку ідеї вступу України в НАТО²⁶⁹.

²⁶⁷ Asmus R.D., Holbrooke R.C. Re-reinvenring NATO. Riga Papers. The German Marshall Fund of the United Sates. Washington DC. – 2006. – P. 7-8.

²⁶⁸ Larrabee S. Outside View: Russia's Caucasus Gambit. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rand.org/blog/2004/11/outside-view-russias-caucasus-gambit.html>

²⁶⁹ Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko. April 4, 2005. – [Electronic resource]. – Access mode:

Послідовно слідувати курсу на вступ до НАТО не дозволила внутрішньополітична ситуація в Україні навесні-влітку 2006 р. Формування у Верховній Раді «антикризової коаліції» з представників опозиційних сил і призначення Віктора Януковича на посаду прем'єр-міністра розколело владу з питання інтеграції з Альянсом. У вересні 2006 р. В. Янукович у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі оприлюднив своє бачення розвитку відносин з Альянсом. За його словами, Україна була не готова до підписання ПДЧ, а тому цей процес потрібно було призупинити. Крім того, прем'єр-міністр вважав за потрібне відділити питання членства від співробітництва і розвивати саме співробітництво, а не думати про членство. Він був також переконаний, що українські інтеграційні євроатлантичні прагнення поставлять Росію в її відносинах з НАТО і ЄС у глухий кут²⁷⁰.

За такої позиції українського керівництва Ризький саміт альянсу у грудні 2006 р., не став новим кроком у просуванні України на шляху до НАТО.

Уперше реально питання приєднання України до ПДЧ постало лише у 2008 р., коли 11 січня президент В. Ющенко, голова уряду Ю. Тимошенко та спікер парламенту А. Яценюк направили звернення до генерального секретаря Північноатлантичного Альянсу Я. де Хооп Схеффера з проханням розглянути можливість надання Україні ПДЧ (так званий «лист трьох»). Увечері 15 січня, після того як у Києві пройшли переговори сенатора Річарда Лугара з президентом В. Ющенком та прем'єром Ю. Тимошенко, текст листа був оприлюднений на сайті президента. Під час зустрічі В. Ющенко попросив підтримки США у просуванні заявки України на приєднання до ПДЧ. «Ющенко відверто сказав, що членство в НАТО для України еквівалентно незалежності держави. У іншому випадку Україна залишиться

<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html>.

²⁷⁰ Press point with NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer and the Prime Minister of Ukraine, Viktor Yanukovich after the meeting of the NATO-Ukraine Commission. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_89613.htm?selectedLocale=en

напівколоніальною державою через енергетичну залежність від Росії і російські тіньові політичні проекти. На думку В. Ющенка, єдиний спосіб забезпечити суверенітет України – це членство в НАТО», - йшлося в дипломатичному листуванні, оприлюдненому на сайті Wikileaks²⁷¹. Як президент, так і прем'єр запевнили Р. Лугара, що «помаранчева команда» об'єднана в намаганні отримати ПДЧ для України.

Для держав-членів НАТО внутрішньополітичний консенсус як влади, так і суспільства України в питанні отримання ПДЧ була принциповою, особливо для Німеччини. В українській історіографії зазвичай пояснюють позицію Берліна російським впливом. Він, безперечно, мав місце, але, як свідчать матеріали Wikileaks, був не єдиним фактором впливу на позицію Німеччини²⁷². Німецькі чиновники стверджували, що їх небажання підтримки ПДЧ частково випливає зі страху, що як тільки ПДЧ буде надано, США добиватимуться негайної пропозиції членства для України, в той час як А. Меркель вважала, що в Україні існує дефіцит демократії і невизначеність суспільної підтримки членства в НАТО. Офіс канцлера і МЗС були стурбовані, що занадто швидке надання ПДЧ без досягнення внутрішнього консенсусу може спричинити дестабілізацію і розкол країни між проросійським сходом і прозахідною частиною держави.²⁷³

США намагалися сприяти єдності «демократичної коаліції» в Україні, що прийшла на заміну «антикризовій» у листопаді 2007 р., а також переконували союзників по НАТО у відсутності загрози її розпаду. В березні 2008 р. американський посол Вільям Тейлор наголосив на принциповості єдності коаліції для успіху в Бухаресті. За його інформацією, президент Дж. Буш наполегливо працював, переконуючи союзників по НАТО у необхідності

²⁷¹ Ukraine: Senator Lugar Meets New Government; Publicizes Ukrainian Request For a NATO MAP. 2008 January 16. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://wikileaks.org/cable/2008/01/08KYIV97.html>

²⁷² Getting Germany on Board for MAP for Georgia and Ukraine. 2008, June 5. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/08BERLIN744_a.html

²⁷³ Ibid.

надати ПДЧ для України, а тому «уряд США буде розчарований, якщо коаліція розвалиться в той час, коли ми (американські дипломати) прикладаємо такі зусилля».²⁷⁴ При цьому США наполягали на тому, що перш за все саме українці мають прикласти найбільше зусиль для переконання німців. «Самі кандидати (а також їх прихильники серед членів НАТО) мають відігравати ключову роль в зміні німецького погляду. Українці (особливо Ю. Тимошенко, а не лише В. Ющенко і А. Яценюк) повинні були б послідовно повідомити про свою прихильність стратегічній прив'язаності до Заходу, продемонструвати прогрес у реформуванні, вести на найвищому рівні діалог з Росією і розвіяти враження німців, що НАТО ризикує перетворитися на м'яч в українській внутрішньополітичній грі, правила якої Захід не зовсім розуміє»²⁷⁵.

Напередодні саміту у Бухаресті Дж. У. Буш особисто відвідав Україну з офіційним візитом. 1 квітня 2008 р. у Києві президент США заявив про рішучу підтримку української заявки щодо ПДЧ та завірив українського президента що зробить для цього все, що від нього залежить для прийняття такого рішення на Бухарестському саміті²⁷⁶. Крім того, 2 квітня 2008 р. Конгрес США дав потужний сигнал для союзників - прийняв резолюцію на підтримку приєднання України і Грузії до Плану дій щодо членства в НАТО.

Втім, за словами держсекретаря США Кондолізи Райс, до саміту в Бухаресті німців все ж переконати не вдалось, не дивлячись на інтенсивні консультації, і на саміт американська делегація вирушила без будь-яких попередніх домовленостей з німцями. «В якись момент ми думали, що маємо відповідь – щось на зразок розширеного співробітництва, яке виглядає як

²⁷⁴ Ukraine: Yushchenko Confirms Coalition Unity, Support For PM Role On MAP. 2008 March 13. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/08KYIV522_a.html

²⁷⁵ Getting Germany on Board for MAP for Georgia And Ukraine... – Op. cit.

²⁷⁶ President Bush Participates in Joint Press Availability with President Viktor Yushchenko of Ukraine. April 1, 2008. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/04/20080401-1.html>

ПДЧ, пахне як ПДЧ, але не називається ПДЧ. На жаль, це не задовольнило нікого, так як німці не прагнули підштовхнути відносини з претендентами уперед. Потім ми намагалися зафіксувати кінець року як дату для фінального рішення з надання ПДЧ. Це також нікого не задовольнило», - писала К. Райс у мемуарах.²⁷⁷

Російська позиція з питання надання ПДЧ Україні та Грузії напередодні Бухарестського саміту НАТО була прогнозовано негативною. Російські посадовці не приховували, що їхня мета – це недопущення членства України в альянсі або створення там військової бази США чи НАТО, підтвердження статусу-кво у відносинах Україна-НАТО, а в ідеалі - письмове закріплення нейтралітету України²⁷⁸.

З одного боку, в Росії низько оцінювали шанси України отримати ПДЧ в Бухаресті, а з іншого Москва значно активізувала свої зусилля з протидії такому сценарію. По-перше, в Україні активізувалися проросійські сили. Так, Партія регіонів блокувала роботу Верховної Ради та організовувала разом з лівими силами масові антинатовські мітинги, а В. Янукович навіть спромігся добитися зустрічі з Генеральним Секретарем НАТО Япом де Хооп Схефером, і умовляв його відмовити Україні у приєднанні до ПДЧ²⁷⁹.

По-друге, Росія вдалася до погроз як Україні, так і НАТО, малюючи перспективи своєї реакції у разі задоволення заявки України на отримання ПДЧ. При цьому погрози зі сторони Росії робилися не офіційно і не на широкий загал. Американським дипломатам вдалося з'ясувати, що у разі, якщо ПДЧ Україні нададуть, Росія допускала такі заходи:

1. Підвищення ціни на газ для України. Заступник директора другого департаменту країн СНД в МЗС РФ Юрій Мордвінцев зазначив, що в такому

²⁷⁷ Rice C. No higher honor: a memoir of my years in Washington / Condoleezza Rice.– New York: Crown Publishers, 2011. – P. 672.

²⁷⁸ Russian-Ukrainian Relations Monopolized by Ukraine's Nato Bid. 2008 May 30. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/08MOSCOW1517_a.html

²⁷⁹ Перепелиця Г. Безпека України і проблема інтеграції в євроатлантичні структури: Україна і НАТО... Вказ. пр – С. 41.

разі Росія звільниться від будь-яких зобов'язань для підтримки ціни на газ для України нижче ринкової.

2. Згортання співпраці з НАТО. Росіяни підкреслили, що надання ПДЧ для України послабить або зруйнує співпрацю з США і НАТО з таких спільних проблем, як протидія тероризму і наркотрафіку в Афганістані.

3. Вихід з Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією («Великого договору») 1997 р., в якому Росія визнає кордони України. Хоча посол Росії в Україні засудив публічно такий крок, Ю. Мордвінцев підкреслив, що Росія не виключає такий варіант, адже рішення України вступити в НАТО призведе до порушення статті 6 Договору, яка передбачає, що жодна зі сторін не буде вживати ніяких дій, аби приєднатися до якоїсь організації, яка загрожує безпеці іншої сторони.

4. Ю. Мордвінцев також відмітив, що Росія розглядає й інші «каральні заходи», такі як скасування політики відкритого кордону і, можливо, перенаправлення балістичних ракет Росії на Україну, але ці плани ще не повністю розроблені.²⁸⁰

Таким чином, Україна підійшла до Бухарестського саміту у квітні 2008 р. в умовах відсутності справжньої єдності у владній коаліції, тиску з боку Росії, незміненої позиції європейських держав-скептиків щодо ПДЧ, що було вкрай негативним підґрунтям для обговорення заявки. Як зазначала К. Райс, на самміті стояло питання як знайти рішення, щоб «зберегти обличчя». Обговорення виявилось доволі гострим. На зустрічі міністрів закордонних справ держав-членів НАТО Франк-Вальтер Штайнмайер назвав німецькі аргументи проти надання ПДЧ, концентруючись на слабкості української коаліції. Також наголосив на тому, що «заморожені конфлікти» в Грузії роблять неможливим надання їй ПДЧ. На це декілька центральноєвропейських міністрів зауважили, що Західну Німеччину за такою логікою не можна було приймати в НАТО у 1949 р., так як вона була «одним великим замороженим конфліктом до 1990 р.». Польський міністр

²⁸⁰ Russian-Ukrainian Relations Monopolized By Ukraine's Nato Bid... Op. cit.

закордонних справ Р. Сікорський звинуватив Німеччину у тому, що вона більше турбується про Москву, аніж про своїх союзників²⁸¹. Такі звинувачення не похитнули позицію Німеччини, а лише остаточно розкололи союзників.

На саміті В. Путін поставив під сумнів територіальну цілісність України. Російська газета «Коммерсант» стверджувала, що на закритому засіданні В. Путін сказав: «Ти ж розумієш, Джордж, що Україна – це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами!»²⁸². Те, що заява такого змісту прозвучала, підтверджує і К. Райс у своїх мемуарах: «Ближче до кінця він (В. Путін) ніби пригрозив Україні, нагадуючи присутнім, що східна частина нині незалежної держави була російською і етнічно, і історично»²⁸³. Підтверджують наявність такого виступу і матеріали сайту Wikileaks: «Путін опосередовано кинув виклик територіальній цілісності України, натякаючи, що Україна була штучно створена шляхом сполучення частин територій Польщі, Чехії, Румунії і, особливо, Росії в результаті Другої світової війни. Він заявив, що «Крим просто даний Україні рішенням Політбюро ЦК КПРС...»²⁸⁴.

В. Путін стверджував, що 90 % жителів Криму росіяни, 17 з 45 мільйонів громадян України є росіянами, і що Україна отримала величезну кількість своїх територій сходу і півдня за рахунок Росії. Він додав, що «якщо ми додаємо питання НАТО й інші проблеми, саме існування держави може

²⁸¹ Rice C. No higher honor: a memoir of my years in Washington... Op. cit. – pp. 673-647.

²⁸² Цит. за: Блок НАТО разошелся на блокпакеты // Газета «Коммерсантъ». – 07.04.2008 – № 57. – С. 9.

²⁸³ Rice C. Op. cit. – P. 675.

²⁸⁴ Ukraine, MAP, and the Georgia-Russia Conflict. 2008 August 14. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/08USNATO290_a.html

опинитися під загрозою», – йшлося у телеграмі від 14 серпня 2008 р.²⁸⁵. Такі твердження стали ідеологічним підґрунтям для захоплення Криму у 2014 р.

Результатом переговорів стало те, що ПДЧ Україні не надали, але члени НАТО домовилися, що Україна та Грузія стануть членами альянсу в майбутньому. Саме цю тезу К. Райс публічно озвучувала як свідчення успіху і прогресу руху цих держав до НАТО. Питання надання ПДЧ було відкладено до грудневої зустрічі міністрів закордонних справ НАТО у Брюсселі в 2008 р.

Напередодні цієї зустрічі на порядку денному Вашингтона стосовно України стояли ті ж самі завдання, що й до квітневого саміту НАТО 2008 р., головне з яких – переконати німців у необхідності підтримки української заявки. У телеграмі від 5 червня 2008 р. вказувалося, що «деякі німецькі чиновники готові конфіденційно заявляти, що Грузія і Україна можуть подолати нерозв'язані питання і приєднатися до ПДЧ у 2010 році, але жоден не назвав можливість більш ранньої дати»²⁸⁶. Таке відтермінування не влаштовувало ні Україну, ні США. «Ми маємо взаємодіяти регулярно з німецьким урядом у найближчі місяці, щоб мати надію залучити німців на нашу сторону щодо розширення ПДЧ на Україну і Грузію на зустрічі міністрів закордонних справ держав НАТО в грудні», – йшлося в тій же телеграмі.²⁸⁷

Однією з найважливіших подій, яка вплинула на процес приєднання України та Грузії до НАТО стала російсько-грузинська війна, викликана цілою низкою причин. У контексті нашого дослідження назвемо лише одну з основних – бажання Росії завадити Грузії та Україні вступити до НАТО. По-перше, Росія шляхом визнання Південної Осетії і Абхазії створила, а точніше закріпила «зони нестабільності» на території Грузії, що фактично закрило цій державі шлях до НАТО. По-друге, Москва продемонструвала, що погрози

²⁸⁵ Ukraine, MAP, and the Georgia-Russia Conflict... Op. cit.

²⁸⁶ Getting Germany on Board for MAP for Georgia and Ukraine... Op. cit.

²⁸⁷ Ibid.

В. Путіна щодо територіальної цілісності держав, що бажають вступити до НАТО, можуть бути реально реалізовані.

Очікуваний Москвою міжнародний ефект був досягнутий. Грузинсько-російська війна поділила членів НАТО щодо сприйняття наслідків рішень Бухарестського саміту на дві частини: очолювані Німеччиною союзники стверджували, що рішення в Бухаресті щодо можливого членства спровокували російську агресію, тоді як США, Канада та нові члени НАТО були переконані, що Росія інтерпретувала відмову в ПДЧ як зелене світло для дій проти Грузії.²⁸⁸

Остаточний шанс на позитивне вирішення питання про надання ПДЧ Україні у 2008 р. був втрачений через розпад «демократичної коаліції» і парламентська криза, яка розпочалася на початку вересня 2008 р. Єдність владної коаліції була одним з найбільш принципових моментів, на який зважали західні партнери. За інформацією завідувача відділу СНГ в офісі канцлера ФРН Крістофа Ісранг, бачення ситуації офісом полягає в тому, що «хаос», який панує у внутрішній політиці України, зняв з порядку денного надання ПДЧ в грудні 2008 р.²⁸⁹ 10 листопада 2008 р. французькі посадовці з МЗС в один голос заявили, що їх країна не підтримає надання ПДЧ для України та Грузії ні на грудневому саміті, ні на ювілейному саміті НАТО 2009 р.²⁹⁰ У листопаді США повідомили, що не будуть наполягати на ПДЧ для України та Грузії на Брюссельському саміті НАТО. На цьому саміті було лише досягнуто домовленості розробляти річні національні програми, які мали стати інструментом забезпечення співпраці України та Грузії з НАТО.

У Росії під впливом «помаранчевої революції» було сформовано нові концептуальні підходи політики стосовно пострадянських держав.

²⁸⁸ Ukraine, MAP, and The Georgia-Russia Conflict...Op.cit.

²⁸⁹ Germany: Collapse Of Orange Coalition Pulls MAP Off The Table. 2008 September 19. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/08BERLIN1295_a.html.

²⁹⁰ French Officials: NATO Unity Requires No Decision On MAP Until After 2009 Summit. 2008 November 10. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/08PARIS2079_a.html.

У 2006 р. в російський політичний дискурс входить концепція «суверенної демократії», авторство якої приписують тодішньому заступнику керівника адміністрації президента Владиславу Суркову. Він визначав «суверенну демократію» як образ політичного життя суспільства, при якому влада, її органи та дії вибираються, формуються і спрямовуються виключно російською нацією у всьому її різноманітті та цілісності заради досягнення матеріального добробуту, свободи і справедливості всіма громадянами, соціальними групами і народами, які її утворюють²⁹¹.

Концепція «суверенної демократії», що була орієтована перш за все на внутрішньоросійську ситуацію, узгоджувалася з програмою створення міцної держави, про яку писав В. Путін у статті «Росія на межі тисячоліть». У цьому контексті В. Сурков говорив про три особливості російської політичної практики: прагнення до політичної цілісності через централізацію владних функцій, ідеалізацію цілей політичної боротьби, персоніфікацію політичних інститутів²⁹².

Ця концепція була російською відповіддю на американську політику «демократизації» часів другої адміністрації Дж. Буша та реакцією на «кольорові революції».

У зовнішньополітичному контексті, за оцінкою російського політолога В. Третьякова, який перший ввів термін «суверенна демократія» в публічний обіг, ця концепція означає не входження Росії в міжнародні коаліції як підлеглого, а натомість передбачала створення власної коаліції на «канонічних просторах» своєї історичної присутності і впливу²⁹³.

На засіданні дискусійного клубу «Валдай» у вересні 2007 р. В. Путін озвучив майже цю ж тезу у своєму коментарі концепції «суверенної

²⁹¹ Сурков В. Национализация будущего В. Сурков // «Эксперт» №43(537). – 20 ноября 2006. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://web.archive.org/web/20061205211300/http://www.expert.ru/printissues/expert/2006/43/nacionalizaciya_buduschego/

²⁹² Там же.

²⁹³ Третьяков В. Русская Азия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.aktuell.ru/russland/russian_forum/russkaja_azija_181.html

демократії»: «Якщо зовсім відверто говорити, не так багато сьогодні в світі країн, які мають задоволення і щастя заявити, що вони є суверенними, їх можна на пальцях перерахувати. Це Китай, Індія, Росія і ще кілька країн. Усі інші знаходяться в певній і дуже істотній залежності або один від одного, або від лідерів блоку»²⁹⁴.

Погляди В. Путіна щодо суверенітету добре пояснюються тезами російського політолога Андрія Кокошина, який у 1999 р. ввів в обіг поняття «реальний суверенітет» і обґрунтував його в монографії «Реальний суверенітет в сучасній світополітичній системі». Реальний суверенітет за А. Кокошиним – це здатність держави на ділі (а не декларативно) самостійно проводити свою внутрішню, зовнішню і оборонну політику, укладати і розривати договори, вступати чи не вступати у відносини стратегічного партнерства тощо²⁹⁵. Такий суверенітет, на думку політолога, завжди мала обмежена кількість держав.

А. Кокошин підкреслював велике значення пострадянського простору для зміцнення реального суверенітету Росії. На його думку, тут Росія стикалася зі справжньою протидією сил, які не були зацікавлені в її статусі на міжнародній арені як самостійного «центру сили». У цьому контексті політику США щодо Росії А. Богатуров характеризував так: «скільки б не підкреслювалися загальні і паралельні інтереси Москви і Вашингтона, США принципово зацікавлені в «геополітичному розукрупненні» Росії»²⁹⁶. «Геополітичне розукрупнення» Росії означало розрив зв'язків держав СНД з Москвою шляхом включення їх до західних інтеграційних проєктів. Ці держави, з огляду на прихильність правлячих кіл РФ концепцій «реального суверенітету» і «суверенної демократії» не сприймалися в Москві як

²⁹⁴ Встреча с участниками международного дискуссионного клуба «Валдай» 14 сентября 2007 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archive.kremlin.ru/appears/2007/09/14/2105_type63376type63381type82634_144011.shtml

²⁹⁵ Кокошин А. Реальный суверенитет в современной мирополитической системе / А. Кокошин. – М.: Европа. – 2006. – С. 50.

²⁹⁶ Цит. за: Кокошин А. Там же ... – С.73.

повністю незалежні. За В. Третьяковим, сучасні кордони РФ сприймаються більшістю політичного класу країни як неприродні (тобто геополітичні межі Росії сягають кордону СНД – Авт.), а тому повинні бути компенсовані як мінімум військово-політичним союзом з найближчими сусідами²⁹⁷.

«Кольорові революції» змусили Москву приділити більше уваги гуманітарній політиці за кордоном. У 2007 р. в поле активного суспільного дискурсу було введено поняття «руський світ» («русский мир»), яке визначало мережу людей і співтовариств за межами Російської Федерації, так чи інакше включених в російське культурне і мовне середовище²⁹⁸. Ставка була зроблена на використання «співвітчизників за кордоном» (фактично усіх російськомовних) в інтересах російської зовнішньої політики. На продовження політики «захисту співвітчизників за кордоном» 1990-х років, «руський світ» увійшов до зовнішньополітичного дискурсу часів В. Путіна як широка ідеологічна концепція та інструмент «м'якої сили», який мав між іншим сприяти підтримці російського впливу на пострадянському просторі з метою його реінтеграції.

Ідеї «руського світу» поширювалися через Російську православну церкву, створений у 2007 р. фонд «Російський світ» та інші організації. Росія намагалася створити мережу неурядових організацій на противагу американським, які свого часу активно підтримували «кольорові революції».

У 2014 р. ідея «руського світу» була використана при обґрунтуванні й легітимізації анексії Росією Криму. 18 березня 2014 р. В. Путін назвав російський народ найбільшим розділеним народом в світі, а тому приєднання

²⁹⁷ Третьяков В. Русская Азия... Указ. соч.

²⁹⁸ Зевелёв И. Границы русского мира / И. Зевелёв // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://globalaffairs.ru/number/Granitcy-russkogo-mira--16582>

Криму мало виглядати як процес повернення «споконвічних російських земель», на яких проживає частинка російського народу²⁹⁹.

Зростання цін на нафту в першій половині 2000-х рр. і відповідне зростання економіки Росії супроводжувалося посиленою увагою російської влади до розвитку енергетичного сектору та зростання його впливу на зовнішню політику Росії. В 2003 р. уряд РФ прийняв «Енергетичну стратегію Росії на період до 2020 р.», яка відображала інтереси Росії як держави-експортера енергоресурсів. У грудні 2005 р. В. Путін висунув концепцію побудови «енергетичної наддержави» з Росії, яка тоді займала перше місце в світі за обсягами експорту газу та друге – за обсягами експорту нафти. Росія робила «заявку на лідерство» в світовій енергетиці через нарощуванням обсягів виробництва та експорту енергоресурсів, а також упровадженням енергетичних інновацій³⁰⁰.

На Заході така концепція була сприйнята неоднозначно, що обумовлювалося побоюваннями збільшення енергетичної залежності Європи від Росії, можливістю використання енергоресурсів у політичних цілях. На таке ставлення серйозно вплинули перша російсько-українська «газова війна», коли 1 січня 2006 р. «Газпром» припинив постачання газу в Україну, хоча впреше «газова війна» у Росії була з Білоруссю, коли у 2004 р. постачання газу для цієї країни було припинене. Курс на реалізацію концепції «енергетичної наддержави» зазнав невдачі після суттєвого падіння цін на нафту в 2009 р. і його змінив курсом на модернізацію російської держави, проголошеним Д. Медведєвим у 2009 р.

²⁹⁹ Обращение Президента Российской Федерации 18 марта 2014 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20603>

³⁰⁰ Путин В. Вступительное слово на заседании Совета Безопасности по вопросу о роли России в обеспечении международной энергетической безопасности 22 декабря 2005 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/text/appears/2005/12/99294.shtml>

Реакція Росії та центральноазійських держав на «кольорові революції» відобразилася в діяльності Шанхайської організації співробітництва (ШОС), до якої, окрім Росії та Центральноазійських держав СНД (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан) входить ще й Китай, а в якості наглядців участь у роботі приймають ще п'ять азійських держав. Організація була створена у 2001 р. шляхом трансформації «шанхайської п'ятірки», що діяла з 1996 р. Головними напрямками діяльності організації було визначено співробітництво у галузі безпеки, а саме боротьба з екстремізмом, тероризмом та сепаратизмом, та економічне (в т.ч. енергетичне) співробітництво.

В установчих документах Шанхайської організації співробітництва – Декларації про створення та Хартії ШОС наголос робився на повазі до суверенітету та невтручанні у внутрішні справи держав-учасниць, а от тези про прихильність до демократичного розвитку та дотримання прав людини немає. Термін «демократія» в Декларації про створення ШОС зустрічається лише один раз, в контексті прихильності побудови «нового демократичного, справедливого і раціонального політичного й економічного міжнародного порядку»³⁰¹. У такому контексті він фактично корелюється з поняттям багатополарності міжнародної системи, формування якої добиваються Росія і Китай.

Американський професор Томас Амброзіо проаналізувавши офіційні документи і декларації ШОС, а також виступи її генеральних секретарів, виділив два основних поняття, якими вони пронизані: «стабільність» та «різноманітність».

Під «стабільністю» в ШОС розуміють збереження політичного статус-кво і уникнення змін режимів в державах-членах. При цьому до 2005 р. це слово хоча і зустрічалося в офіційних документах, але поступалося іншим темам –

³⁰¹ Декларация о создании Шанхайской Организации Сотрудничества. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sco-ec.gov.cn/crweb/sco/infor/info/Article.jsp?a_no=719&col_no=66

боротьбі з тероризмом, торгівлі наркотиками, економічним розвитком³⁰². Після Помаранчевої революції, революції у Киргизстані та заворушень в Узбекистані ситуація кардинально змінилася. Розстріл демонстрантів в Андижані, який був засуджений західними країнами і ОБСЄ, в ШОС виправдовували боротьбою з тероризмом та екстремізмом, а генсек організації Чжан Дегуан застерігав, що майбутні «кольорові революції» будуть мати вкрай негативні політичні наслідки, для усього регіону³⁰³.

Така риторика співпадала з російською позицією щодо «кольорових революцій». Зі слів лекції міністра оборони Сергія Іванова, «Росія буде реагувати на експорт кольорових революцій в державах СНД незалежно від кольору – рожевого, блакитного чи по-іншому названого», хоча і додав, що при цьому Росія «не має монополії в державах СНД»³⁰⁴.

На фоні рішення президента Узбекистана І. Карімова згорнути співпрацю з Вашингтоном, після того, як США засудили насилля в Андижані, до Астанінської декларації ШОС було включено заклик до американців чітко визначити терміни виводу військових баз з Центральної Азії³⁰⁵. Фактично Росії вдалося використати ШОС як інструмент міжнародної підтримки своєї позиції, адже саме Москва до цього неодноразово наполягала на окресленні таких термінів.

Принцип різноманітності у ШОС було визначено як повагу до різноманітності культур держав-учасниць, права кожної з них обирати свою власну модель розвитку. Він означав невтручання у внутрішні справи країни з боку будь-якої іншої держави. На саміті ШОС в Астані у 2005 р. генсек ШОС

³⁰² Ambrosio, Thomas. Catching the «Shanghai Spirit»: How the Shanghai Cooperation Organization Promotes Authoritarian Norms in Central Asia // *Europe-Asia Studies*. – 2008. – Vol. 60, No. 8. – P. 1330.

³⁰³ *Ibid.* – P. 1332.

³⁰⁴ *The World in the 21st Century: Addressing New Threats and Challenges*. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.cfr.org/global/world-21st-century-addressing-new-threats-challenges/p7611>

³⁰⁵ Астанинская декларация глав государств ШОС. 6.07. 2005. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1120666800>

Чжан Д. заявив, що демократія не є універсальною концепцією, а визначається державними «національними особливостями та історичними традиціями», є «продуктом розвитку внутрішньої політики, економіки та культури для кожної країни» і базується на рівні її розвитку³⁰⁶.

Діяльність ШОС стала предметом слухань в Конгресі США у 2006 р. під назвою «Шанхайська організація співробітництва: чи підриває вона інтереси США в Центральній Азії». Під час обговорення помічник держсекретаря зі справ Південної і Центральної Азії Річард Буше дав американське тлумачення поняття стабільності для регіону. За його словами, довгострокова стабільність починається з процесу демократичних змін. Метою американців є надання допомоги країнам Центральної Азії для їхнього розвитку, що буде сприяти безпечним умовам життя і розвитку їхньої економіки³⁰⁷.

Отже, розходження в розумінні стабільності між Держдепом США і ШОС полягало у моменті обов'язкової присутності демократизаційного елементу в політичному житті цих держав. Р. Буше також зазначив, що в контексті співпраці США з регіоном не бачить особливої користі від організації, натомість робота з державами Центральної Азії буде ефективнішою на двосторонній основі чи через ОБСЄ, НАТО, ЄС, а також що США не зацікавлені в отриманні статусу спостерігача в ШОС³⁰⁸.

Щодо інтеграційних проєктів, ініційованих Росією, то США переважно залишало їх без уваги. Пояснюється таке відношення декількома факторами. Перший - другорядність країн СНД для зовнішньої політики США (в ХХІ ст.). Другий - відсутність зацікавленості в США до роботи з цими структурами, які сприймалися як неефективні. Саме так оцінював ЄврАзЕС і СЕП американський посол в Росії Вільям Бернс в 2006 р, відзначаючи

³⁰⁶ Ambrosio, Thomas. *Catching the «Shanghai Spirit»...* – P. 1337.

³⁰⁷ *The Shanghai Cooperation Organization: is it Undermining U.S. Interests In Central Asia? Hearing Before the Commission on Security and Cooperation in Europe. 109th Congress. 2nd Session. September 26, 2006. – Washington, 2008 – P. 3.*

³⁰⁸ *Ibid.* – P.8

внутрішні протиріччя в цих структурах³⁰⁹. У Вашингтоні безліч інтеграційних структур пострадянського простору прийнято було називати просто «алфавітним супом» (Alphabet soup), що яскраво свідчить про ставлення до них. Третій - в США такі організації розглядали не як створені з об'єктивних причин структури, а як способи забезпечити російське домінування на просторі СНД. Не дивно, що в офіційних виступах Президента США, держсекретаря або його заступників ОДКБ і ЄврАзЕС не згадувалися в принципі. Вашингтон вважав за краще двосторонні контакти з урядами цих держав або роботу в рамках глобальних чи західних структур.

Отже, за другої адміністрації Дж. У. Буша пріоритетного значення для Вашингтона набула боротьба з антидемократичними режимами і підтримка молодих демократій у світі. В цьому контексті, пострадянський простір, де в 2003-2005 рр. відбулися «кольорові революції» набув особливого значення для США, які направили свої зусилля на підтримку євроатлантичної орієнтації України та Грузії, а з іншого боку критикували авторитарні режими в державах СНД та їх зовнішню політику.

Таким чином, в 2001-2004 рр. США прагнули залучити держави СНД до підтримки діяльності міжнародної антитерористичної коаліції і на цьому ґрунті налагодили відносини з Росією та державами Центральної Азії. При цьому Вашингтон не зважав на авторитаризм в цих державах та не заважав Росії налагоджувати нові інтеграційні процеси на пострадянському просторі. Ситуація змінилася внаслідок «кольорових революцій», а особливо Помаранчевої, коли США активізували свою підтримку демократичним змінам на теренах СНД, а Росія навпаки обрала тактику консервації існуючих авторитарних режимів та протидії революційним проявам.

Російська зовнішньополітична стратегія була направлена на реінтеграцію пострадянського простору та встановлення контролю над своєю

³⁰⁹ CIS Summits: Going Through The Motions? 2006 November 30. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/06MOSCOW12711_a.html

«сферою впливу». Для досягнення цієї мети, Росія не мала дієвої старегії дій та інструментів, а тому використовувала як інструменти «м'якої сили», що переважали у першій половині 2000-х років, так і методи тиску, які все більше проявлялися після 2005 р. Сполучені Штати не визнавали особливих прав РФ на теренах СНД так само як і прагнення Москви бути гегемоном на цьому просторі.

Проблемою американсько-російських відносин на пострадянському просторі було подолання пострадянського синдрому і демократизації на теренах СНД. Другий президентський термін Дж. Буша ознаменувався активною підтримкою Вашингтоном «нових демократій» на пострадянському просторі. На перемоги «кольорових революцій» Москва зреагувала висуненням концепції «суверенної демократії» та просуванням проекту «російського світу». Крім того, йшла радикалізація реальної російської політики щодо «нових демократій». Друга адміністрація Дж. У. Буша почала відкрито критикувати авторитаризм в Росії та її політику щодо сусідів, але ніяких заходів протидії не пропонувала. Нами не виявлено ні стурбованості Вашингтона щодо реалізації інтеграційних проектів Росії (ЄврАзЕС, ОДКБ), ні зацікавленості у співпраці з ними. Це пояснюється пануючими оцінками про їхню неефективність.

Москва намагалася не допустити посилення західного впливу на теренах СНД. Ситуацію американсько-російської конкуренції на пострадянському просторі Москва сприймала переважно як «гру з нульовою сумою». З цих міркувань Росія виступала проти довготривалого існування в Центральній Азії американських військових баз, не дивлячись на проголошену співпрацю США та Росії у боротьбі з міжнародним тероризмом, а також проти євроатлантичного вектору України та Грузії. Росія з середини 1990-х рр. послідовно виступала проти розширення НАТО за рахунок держав колишнього соцтабору. Після революцій в Грузії та Україні ці держави заявили про своє бажання приєднатися до альянсу, що означало б для Росії серйозні втрати в геополітичному плані.

Розділ IV. Позиція США щодо інтеграційної політики Росії за президентства Б. Обами (січень 2009 - березень 2014 рр.)

4.1. Трансформація зовнішньополітичних підходів США до пострадянських держав протягом президентства Б. Обами

На політику США щодо Росії та пострадянського простору загалом в роки першої адміністрації Б. Обами мали вплив як глобальні проблеми, світова фінансово-економічна криза, так і ефект максимального загострення американсько-російських відносин у зв'язку з війною в Грузії в 2008 р.

На початку 2009 р. США переживали серйозні внутрішні проблеми, пов'язані зі світовою економічною та фінансовою кризою, яка розпочалася саме зі Сполучених Штатів. Стратегія національної безпеки 2010 року як жодна з попередніх приділяла багато уваги подоланню внутрішніх проблем як запоруки безпеки США. Крім того, потребувала корекції зовнішня політика Дж. У. Буша, пов'язана із застосуванням сили за кордоном та значними військовими витратами, яку критикували не лише у світі, але й в США. На цьому тлі Вашингтон відійшов від унілатералізму Дж. У. Буша, виступив за передачу частини відповідальності своїм союзникам та налагодження співпраці з Росією у ряді принципових питань (нове скорочення ядерних озброєнь, ядерна програма Ірану, денуклеаризація Корейського півострова). Б. Обама визнав недопустимість гегемонії в міжнародних відносинах. «Жодна країна не може і не повинна домінувати над іншими країнами. Жоден світовий порядок, який підвищує одну країну чи групу країн не буде успішним», – зазначив американський президент у своєму виступі на 64-й сесії Генасаблії ООН у вересні 2009 р.³¹⁰

У рамках налагодження відносин зі «світовими центрами впливу» в США була розроблена концепція «багатопартнерського світу», яка була презентована держсекретарем Х. Клінтон у липні 2009 р. «Ми будемо

³¹⁰ Public Papers of the U.S. Presidents. Barack Obama. Book II—July 1 To December 31, 2009. – Washington, 2013. – P. 1442.

очолювати рух до тісної співпраці між великим числом дійових осіб і зменшення конкуренції, зсуваючи баланс від багатопольярного до мультипартнерського світу», – зазначила тоді Х. Клінтон³¹¹. І хоча держсекретар визначила відмінність між багатопольярним і багатопартнерським світом, все ж звернення до мультилатералізму зближувало позиції РФ та США.

Концепцію «багатопартнерського світу» критикували неоконсерватори. Відомий аналітик Р. Кейган не бачив реальної можливості реалізації стратегії партнерства з Росією і Китаєм, які «можуть бачити світ по-іншому, і мати різні інтереси, оскільки вони є автократіями»³¹². Крім того, він вказував, що геополітична гра Росії в колишніх республіках СРСР призведе до того, що буде важко уникнути «гри з нульовою сумою» в Центральній і Східній Європі та на Кавказі.

Вплив внутрішньої ситуації на пострадянському просторі на політику Б. Обама пояснюється крайнім загостренням американсько-російських відносин у зв'язку з діями РФ в Грузії в серпні 2008 р. Російський професор Д. Фельдман вказує, що конфлікт часто використовується для формування і закріплення нового політичного порядку; конфлікт – це не гра з «нульовою сумою», а ситуація, коли кожен із суперників може вирішувати свої завдання; у відкритих суспільствах конфлікт сприяє зниженню напруги, допомагаючи стабілізувати внутрішньогрупові відносини. «Серед функцій міжнародно-політичного конфлікту...найбільше значення має та, яку він відіграє у розв'язанні протиріч між його учасниками... Потужна, сильна сторона часто свідомо намагається вирішити протиріччя, загостривши їх до

³¹¹ A Conversation with U.S. Secretary of State Hillary Rodham Clinton. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.cfr.org/diplomacy-and-statecraft/conversation-us-secretary-state-hillary-rodham-clinton/p34589>

³¹² Kagan, Robert. The Perils of Wishful Thinking. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://carnegieendowment.org/2009/12/16/perils-of-wishful-thinking>

військового конфлікту...», – пише Д. Фельдман³¹³. В умовах сучасного світу, де війни часто ведуться опосередковано (проxy wars), можна припустити, що Росія могла використати описаний Д. Фельдманом варіант дій доведення конфлікту до крайнього загострення. Війна в Грузії була спробою Росії продемонструвати США свій вплив і можливості в державах СНД. Не маючи засобів тиску на США, враховуючи неможливість прямого військового протистояння, Росія могла використати конфлікт у Грузії як інструмент вирішення російсько-американських протиріч, для стабілізації чи навіть покращення відносин.

Крім того, погоджуємось з екс-секретарем Ради національної безпеки і оборони України Володимиром Горбуліним, який вважав російсько-українські «газові війни» та «п'ятиденну війну» в Грузії спробою Москви з'ясувати реакцію Заходу на застосування силових засобів на пострадянських теренах. В результаті пасивних дій Заходу в Кремлі сформувалося уявлення про наявність у європейських політичних еліт «мюнхенського синдрому» – готовності до поступок агресорові за рахунок держав Балто-Чорноморсько-Каспійського регіону³¹⁴.

Грузинсько-російська війна на той час справді мала ефект кульмінації американсько-російської конкуренції за вплив на теренах СНД, за яким послідувала «розрядка».

Стратегія нацбезпеки США 2010 р. відносила Росію до центрів впливу в XXI ст., з якими необхідно розвивати відносини. «Ми прагнемо побудувати стабільні, реальні, багатовимірні відносини з Росією, засновані на взаємних інтересах. Сполучені Штати зацікавлені в сильній, мирній, і процвітаючій

³¹³ Фельдман Д. Конфликты в мировой политике / Д. Фельдман. – М.: МУБУ, 1997. – С. 91.

³¹⁴ Горбулін В. Тези до другої річниці російської агресії проти України. 18.02.2016 / В. Горбулін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy>

Росії, яка поважає міжнародні норми», – сказано в документі³¹⁵. Сферами співпраці у ньому названі: контроль за розповсюдженням ядерної зброї, взаємне зменшення ядерних арсеналів, боротьба з тероризмом і екстремізмом, у першу чергу в Афганістані, торговельне співробітництво³¹⁶.

За аналізом російського науковця А. Братерського, стратегія першої адміністрації Барака Обами (2009-2013 рр.) була побудована в дусі «залучення»: «Цей підхід полягав у діалозі як з Росією, так і з іншими державами регіону при збереженні конкурентного характеру російсько-американської взаємодії»³¹⁷. Насправді такий характер американсько-російських відносин зберігався практично весь час з 1991 р. Наприклад, питання нерозповсюдження ЗМЗ, ядерне роззброєння, а згодом і боротьба з тероризмом завжди залишалися предметом діалогу і взаємодії США та Росії, хоча з багатьох проблем і були розходження (протиракетна оборона, розширення НАТО тощо).

Уперше про необхідність перезавантаження відносин з Росією публічно заявив віце-президент Джозеф Байден у лютому 2009 р., а офіційний старт нових американсько-російських відносин відбувся 6 березня 2009 р., коли держсекретар Хілларі Клінтон на початку першої двосторонньої зустрічі з міністром закордонних справ Росії С. Лавровим подарувала йому символічну кнопку з надписом «перезавантаження» (щоправда, в російському варіанті на ній помилково був надрукований пророчий надпис «перевантаження»).

«Перезавантаження» не було повноцінною стратегією відносин США з Росією, яка полягала у «залученні» Росії так само, як й інших центрів сили – Китаю чи Індії. Погоджуємося з американським експертом С. Чарапом, що «перезавантаження» було скоріше тактикою аніж довгостроковою

³¹⁵ National Security Strategy 2010. – P. 44. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://nssarchive.us/NSSR/2010.pdf>

³¹⁶ Ibid. – P.44

³¹⁷ Братерский А. Внешнеполитическая доктрина Обамы. Постсоветский трек / А. В. Братерский // Международные процессы. – 2013. – Т. 11. – № 2 (33): Май-август. – С. 70.

стратегією³¹⁸. Символічна назва мала лише офіційно продемонструвати бажання Вашингтона будувати відносини з Росією «з чистого аркуша». США розраховували на Москву як на «відповідального партнера в Європі та Азії», а також традиційно висловлювали намір підтримувати суверенітет і територіальну цілісність держав-сусідів Росії³¹⁹.

Спроби Вашингтона налагодити відносини з Росією ставили питання про те, як зміниться американська політика щодо інших пострадянських держав, які були об'єктом конкуренції РФ і США в попередні роки. В Україні побоювалися, що США в інтересах налагодження відносин з Росією зменшать її підтримку, або ще гірше – погодяться на визнання її частиною російської сфери впливу. У зв'язку з цим віце-президент Дж. Байден під час візиту до Києва 21 липня 2009 р. заявив, що «перезавантаження» не відбуватиметься «за рахунок України», а навпаки направлене на подолання бачення російсько-американських відносин на пострадянському просторі як «гри з нульовою сумою»³²⁰. Стосовно негативної позиції РФ щодо євроатлантичного вектора України віце-президент США відмітив, що Америка не визнає нічиїх сфер впливу, а тому і права диктувати будь-якій країні, в які альянси їй вступати³²¹.

Насправді можна погодитися з висновком українського дослідника Г. Мернікова, що «одним з проявів американського зовнішньополітичного прагматизму стала фактична відмова від лобювання євроатлантичної

³¹⁸ Charap, Samuel. Beyond the “Reset Button”. A Strategy for U.S. Russia Policy. May 20, 2009. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.americanprogress.org/issues/security/news/2009/05/20/6032/beyond-the-reset-button/>

³¹⁹ National Security Strategy 2010. – P. 44. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://nssarchive.us/NSSR/2010.pdf>

³²⁰ US Vice President meets Yushenko. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.aparchive.com/metadata/youtube/282674ba7ca805e386ce51ccd273855f>

³²¹ Джозеф Байден: «перезагрузка» отношений с Россией не будет происходить за счет Украины. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.golos-ameriki.ru/content/biden-ukraine-nato-2009-07-21-51356832/650406.html>

інтеграції України»³²², адже заяви Дж. Байдена були скоріше моральною підтримкою та не супроводжувалися реальними діями. Інший український вчений, професор М. Дорошко також констатував, що Україна опинилася на периферії зовнішньополітичних інтересів адміністрації Б. Обами і в березні-квітні 2010 р. «здійснила стрімкий дрейф в обійми «старшого брата» – Росії»³²³.

Про зниження інтересу США до України і Грузії свідчив хоча б той факт, що Б. Обама, на відміну від попереднього президента, не здійснював візитів до цих держав. Така ситуація призводила до посилення впливу Росії на пострадянському просторі, яка сприймала зниження активності США як карт-бланш для себе. Російські фахівці констатували «відмову від активного втягнення США на пострадянському просторі», «зниження активності американської антиросійської політики на пострадянському просторі», «пошук балансу між просуванням демократії і реаліями часу»³²⁴.

За аналізом М. Дорошка, фактичний відхід США з теренів СНД за часів президентства Барака Обами створював сприятливі умови для реалізації пріоритетного зовнішньополітичного завдання Кремля – перетворення території держав Співдружності на виключно російську сферу впливу³²⁵.

³²² Мерніков Г. «Перезавантаження» відносин США та РФ: наслідки для України / Г. Мерніков // Стратегічні пріоритети. – №4 (17). – 2010. – С.133.

³²³ Дорошко М. Вплив політики «перезавантаження» відносин США з Російською Федерацією на переструктурування пострадянського геополітичного простору / М. Дорошко // Проблеми міжнародних відносин. — К., 2010. — Вип. 1. — С. 114.

³²⁴ Братерский М. В. Политика США в отношении постсоветской интеграции / М. Братерский // США - Канада. Экономика, политика, культура. – № 6. – 2013. – С. 3-16; Гегелашвили Н.А. Политика ЕС и США на Южном Кавказе и в Большом Причерноморье / Н. А. Гегелашвили // Вестник Европы. – №33. – 2012. – С. 73-78.

³²⁵ Дорошко М. Політика «перезавантаження» американсько-російських відносин як чинник геополітичних змін на просторі СНД / М. Дорошко // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2013 – №2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/94/68

Після «п'ятиденної війни» в російському експертному середовищі почався пошук шляхів нормалізації відносин з США і уникнення конфронтації з ними щодо пострадянського простору. В експертному та дипломатичному середовищі Росії набула поширення ідея «фінляндизації» держав-членів СНД (за прикладом повоєнних фінсько-радянських відносин)³²⁶. Щодо сусідів Росії вона була висунута директором близької до МЗС РФ Ради з зовнішньої і оборонної політики С. Карагановим. За повагу до суверенітету і територіальної цілісності держав-членів СНД Росія очікувала від них «позитивного нейтралітету і відкритих кордонів»³²⁷. За прикладом Фінляндії вони мали бути нейтральними державами, не вступати до НАТО. Отже, Москва, яка сприймала американсько-російські відносини на пострадянському просторі як «гру з нульовою сумою» (це добре проглядається у Стратегії національної безпеки РФ 2009 р., що була видана під впливом війни у Грузії) намагалася уникнути її шляхом утворення поясу буферних держав вздовж кордону.

У дусі «фінляндизації» був розроблений Договір про європейську безпеку (ДЄБ). Ініціював його президент Д. Медведєв у 2008 р., а у листопаді 2009 р. був опублікований його російський проект. Договір міг бути підписаний усіма державами на просторі «від Ванкувера до Владивостока», а також міжнародними організаціями, що займаються проблемами безпеки. Основою його був принцип «неділимої і рівної безпеки». «Будь-які заходи в галузі безпеки, прийняті кожним Учасником цього Договору індивідуально або спільно з іншими Учасниками, у тому числі в рамках міжнародної організації, військового союзу або коаліції, здійснюються з урахуванням

³²⁶ Russia's Hardening Views On Sphere Of Influence. 2009 May 14. . – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/09MOSCOW1225_a.html.

³²⁷ Ibid.

інтересів безпеки всіх інших Учасників», - сказано у ст. 1 проекту ДСБ³²⁸. Також у ДСБ прописувався механізм розгляду спірних питань шляхом проведення консультацій, конференцій, надзвичайних конференцій учасників.

Фактично Москва пропонувала створити такий формат, який би дозволив їй суттєво впливати на питання безпеки в Євразії. Російський експерт Володимир Рижков зазначав, що таким чином Москва намагалася домогтися юридичних гарантій США і Заходу з питань: припинення розширення НАТО, відмови від розміщення в Європі нових систем озброєння і військової інфраструктури, розмежування юридично і на практиці сфер відповідальності між основними організаціями безпеки, обмеження односторонньої активності США в регіоні³²⁹. В Західній Європі проект договору визнали слабким, а у Центрально-східній відразу заявили про негативну позицію щодо нього і закликали його ігнорувати³³⁰. Дискусії з приводу проекту завершилися нічим, а позиція західних країн щодо нього була стримано негативною.

Відмова України в 2010 р. від курсу на інтеграцію в НАТО, коли Закон «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року закріпив принцип позаблоковості, фактично лягала в канву «фінляндизації».

В умовах, коли стало зрозумілим, що підтримання національної безпеки України шляхом вступу до НАТО є фактично неможливим (через принцип позаблоковості), 6 липня 2010 р. Верховною Радою була схвалена Заява про надання Україні реальних гарантій безпеки, де було запропоновано

³²⁸ Проект Договора о европейской безопасности. 29 ноября 2009 г. . – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/6152>

³²⁹ Рыжков В. Новый договор о европейской безопасности - инициатива без будущего? / В. Рыжков. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/analytics/20091002/187295034.html>

³³⁰ Medvedev's Proposed European Security Treaty: How to Respond. 2009 December 21. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/09MOSCOW3056_a.html

прийняття окремого документа (на додачу до Будапештського меморандуму 1994 р.), який містив би реальні гарантії безпеки з боку ядерних держав³³¹. Як відомо, «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» (Будапештський меморандум) 1994 р. передбачав лише проведення міжнародних консультацій у разі загрози безпеці Україні. Від гарантів навіть не вимагалось здійснювати конкретні практичні дії за результатами таких консультацій. Зовнішньополітичних наслідків від заяви ВРУ від 6 липня 2010 р. не було. Однією з причин цього було те, що вона скоріше була призначена для внутрішнього споживання – для заспокоєння прихильників євроатлантичного курсу.

Ряд впливових американських експертів, зокрема, колишні сенатори Чак Хейгел і Гері Харт, колишній посол в Росії Томас Пікерінг та ін., радили адміністрації Б. Обами визнати, що Україна і Грузія не готові до вступу в НАТО та не перетворювати пострадянський простір на арену конкуренції³³².

З іншого боку експерти консервативного напрямку традиційно наполягали на більш жорсткій політиці щодо Росії. На їхню думку, Росія переживала період реваншизму, була сповнена імперських амбіцій, а її зовнішня політика була направлена на повернення до стану суперництва великих держав з власними сферами впливу, що нагадувало ХІХ ст.³³³

Основні виміри російської політики щодо пострадянського простору, на думку експертів фонду «Спадщина» (Heritage Foundation), включали:

³³¹ Постанова ВРУ «Про Заяву Верховної Ради України про надання Україні реальних гарантій безпеки». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2431-17>

³³² The Right Direction for U.S. Policy toward Russia. A Report from The Commission on U.S. Policy toward Russia. – Washington, March 2009. – [Electronic resource]. – Mode of access: http://ploughshares.org/sites/default/files/resources/200903_belfer_rightdirectionforussiapolicy.pdf

³³³ Russia and Eurasia. A Realistic Policy Agenda for the Obama Administration. – Heritage Foundation, 2009. – P. 59. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/sr0049.cfm>

втручання у внутрішню політику ННД для запобігання появи прозахідних демократичних моделей розвитку з орієнтацією на США; економічна інтеграція на просторі СНД; інтеграція в галузі безпеки в рамках «подібного до Варшавського пакту» ОДКБ; збереження російського контролю за виробництвом і транспортуванням енергоресурсів³³⁴.

Україну та Грузію в доповіді названо ключовими державами пострадянського простору, американська політика щодо яких буде мати вплив на усі інші держави регіону. Основним завданням для адміністрації Б. Обама визначалася підтримка їхньої незалежності та суверенітету, недопущення залишення їх у сфері «привілейованих інтересів» Росії³³⁵. Це мало бути сигналом для інших пострадянських країн, які хочуть захистити свою незалежність від Москви. Експерти закликали адміністрацію Б. Обама продовжити підтримку надання ПДЧ в НАТО для України та Грузії³³⁶ і рекомендували їй продемонструвати американське лідерство в енергетичній дипломатії на Каспії і в Центральній Азії. Пропонувалося підтримувати будівництво енергетичних коридорів в обхід Росії³³⁷.

Перегляд ставлення Вашингтону щодо держав пострадянського простору зі сторони США відбувся у зв'язку з революцією в Україні в 2013-2014 рр., анексією Росією Криму та бойовими діями на Донбасі.

В березні 2014 р., через кілька днів після анексії Криму, Б. Обама заявив, що «Росія – регіональна держава, і не через силу, а через свою слабкість є загрозою для деяких своїх сусідів»³³⁸. Він також зазначив, що Росія не є загрозою №1 для національної безпеки США. Таким чином, Обама фактично відмовився визнавати Росію великою державою, що разом з виключенням

³³⁴ Russia and Eurasia ... Op.cit. – P.27.

³³⁵ Ibid. – P.60.

³³⁶ Ibid. – P.25.

³³⁷ Ibid. – P.53.

³³⁸ Borger J. Barack Obama: Russia is a regional power showing weakness over Ukraine. – [Electronic resource]. - Mode of access: <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/25/barack-obama-russia-regional-power-ukraine-weakness>

Росії з «великої вісімки» було серйозним ударом по амбіціям Москви. В інтерв'ю телеканалу CNN в лютому 2015 р. Б. Обама знову підкреслив, що анексія Криму не є доказом статусу великої держави³³⁹.

Ситуація в Україні не лише була врахована в Стратегії національної безпеки 2015 р., а в багатьох аспектах і визначила ряд її важливих положень. Агресія Росії була зарахована до переліку викликів глобальної безпеки, а джерелом кризи названий авторитаризм у Росії: «Багато із загроз нашій безпеці в останні роки з'явилися через зусилля авторитарних держав з протидії демократичним силам. Серед них криза, викликана російською агресією на Україні...»³⁴⁰.

У документі зазначалося, що російська агресія в Україні та вороже ставлення РФ до сусідніх держав створює загрозу міжнародним нормам, що склалися в світі після завершення «холодної війни». При цьому, якщо раніше в контексті безпеки США практично завжди згадувалася співпраця з Росією, то в Стратегії 2015 р. навіть у підрозділі про нерозповсюдження ЗМЗ, згадки про РФ не було.

Друга адміністрація Б. Обама повернулася до риторики «холодної війни» стосовно Росії, змінивши стратегію «залучення» на «стримування» (словосполучення «стримування російської агресії» в документі зустрічається двічі). Стратегія 2015 р. визначала, що в рамках цієї політики застосовуються санкції проти РФ, йде інформаційна кампанія проти російської пропаганди, надаються гарантії європейським союзникам. «Ми будемо підтримувати таких партнерів як Грузія, Молдова і Україна, щоб

³³⁹ Обама: Военный конфликт между США и Россией - не самое мудрое решение. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.rt.com/inotv/2015-02-01/Obama-Voennij-konflikt-mezhdu-SSHA>

³⁴⁰ Там же.

вони могли краще працювати спільно з США і НАТО, а також самі забезпечували свою обороноздатність», – підкреслювалося в документі³⁴¹.

Крім того, адміністрація Б. Обама вбачала загрозу енергетичній безпеці України та Європи у їхній залежності від російських ресурсів, а тому виступала за диверсифікацію джерел та маршрутів постачання енергоресурсів в ці країни.

Співробітництво з Росією з питань, що складають взаємний інтерес, ставилася у залежність від її політики щодо сусідів. Воно було можливим в разі, якщо РФ вирішить піти шляхом мирної співпраці з повагою до суверенітету та демократичного розвитку сусідніх держав³⁴².

На особливу увагу заслуговує розділ «Міжнародний порядок». Адміністрація Б. Обама проголошувала відповідальність США за підтримку сучасного світоустрою: «Ми володіємо можливостями і несемо відповідальність за зміцнення, розвиток, а в разі необхідності і за створення правил, норм і інститутів, що є фундаментом миру, безпеки, процвітання і захисту прав людини в 21-му столітті»³⁴³.

США обіцяли покарання у вигляді багатосторонніх або односторонніх санкцій усім порушникам стабільного міжнародного порядку, базованого на засадах американського лідерства. В Стратегії 2015 р. вказувалося, що економічні санкції залишаються ефективним засобом покарання безвідповідальних гравців, чия військова агресія, незаконне розповсюдження чи неспровоковане насильство створюють загрозу міжнародним правилам і нормам, а також миру, зберігати який вони покликані³⁴⁴. При цьому санкції були призначені не лише для захисту міжнародних норм, а й для стримування загроз і порядку на регіональному рівні, де США мали свою

³⁴¹ Стратегия национальной безопасности США. Февраль 2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://inosmi.ru/op_ed/20150213/226255885.html

³⁴² Там же.

³⁴³ Там же.

³⁴⁴ Там же.

програму дій. Зазначаючи, що «ми не дозволяємо порушникам впливати на нашу регіональну стратегію, використовуючи ті безпосередні загрози, які вони створюють», США фактично проголошували свою монополію на регіональне лідерство там, де вони мали свої національні інтереси. Такі зовнішньополітичні установки нагадують ідеї «доктрини Вулфовіца» про недопущення появи регіонального лідера. Для РФ це було сигналом того, що США не дозволять їй реалізовувати власну стратегію на пострадянському просторі, якщо вона буде протирічити американському баченню.

На початку свого президентства, Б. Обама зробив спробу відійти від найбільш одіозних виявів зовнішньої політики свого попередника Дж. Буша, поставивши в пріоритет ідеї мультилатералізму та співпраці з впливовими державами світу. Відносини з Росією розвивалися у дусі залучення, впроваджувалася політика «перезавантаження» російсько-американських відносин.

Реалізація політики «перезавантаження» поставила під сумнів долю пострадянського простору. З одного боку, США так само як і раніше заявляли про підтримку незалежності та територіальної цілісності держав СНД, але реальність американської стратегії полягала у відмові від активної конкуренції з Росією на цих теренах.

Зміна американської політики щодо України та Росії пов'язана з початком політичної кризи в Україні та агресією Росії в Криму і на Донбасі. В Криму Москва навіть не намагалася гратися в створення якої-небудь сателітної квазі-держави на зразок Абхазії, а вдалася до прямої анексії території – нечуваного прецеденту в історії постбіплярної Європи. Це означало остаточний крах американських сподівань на Росію як відповідального партнера, а тому Вашингтон повернувся до стратегії стримування Росії шляхом застосування персональних та секторальних санкцій та інших інструментів впливу.

Таким чином, зближення Росії і США в період «перезавантаження» їхніх відносин супроводжувалося зменшенням активності Вашингтона на

пострадянському просторі, що було розцінено в Кремлі як визнання Сполученими Штатами пострадянського простору російською сферою впливу. В цей час США фактично перестали підтримувати вступ України та Грузії до НАТО, а Росія в свою чергу пропонувала закріпити статус-кво в сфері безпеки на пострадянському просторі.

«Перезавантаження» дозволило на певний час уникати значних конфліктних ситуацій в американсько-російських відносинах, але не було довготривалим і завершилося в кінці 2011 р. З поверненням В. Путіна на президентську посаду американсько-російські протиріччя з питань внутрішньої ситуації в Росії та її зовнішньої політики загострилися.

4.2. Реалізація російських інтеграційних проектів у 2009-2014 рр. і позиція США

Світова фінансово-економічна криза, що супроводжувалася рекордним з початку століття падінням цін на нафту, серйозно вдарила по російській економіці, фондовий ринок та рубль впали. Кремль змушений був визнати вразливість російської економіки та оголосити курс на модернізацію, що був окреслений в програмній статті президента Д. Медведєва «Росія, вперед!», що була опублікована 10 вересня 2009 р.³⁴⁵

У ній висувалося широке коло завдань, центральним з яких була модернізація економіки з акцентом на сучасні інтелектуальні галузі, інновації та високі технології. Зовнішня політика мала бути підпорядкована інтересам економічної модернізації, а держави СНД, ЄврАзЕС та ОДКБ вбачалися в цьому контексті стратегічними партнерами, з якими необхідно поглиблювати співробітництво³⁴⁶. Таким чином, Росія бажала подолати свою залежність від сировинного ринку, використовуючи інтеграцію для створення більш ємкого

³⁴⁵ Россия, вперед! Стаття Дмитрия Медведева. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/5413>

³⁴⁶ Так же.

ринку товарів, послуг і робочої сили. Криза 2008-2009 рр. показала обмеженість російських можливостей: стало очевидно, що, спираючись на наявні ресурси, Росії буде вкрай складно зберегти за собою важливу роль у світовій політиці. Звідси просування проектів створення Митного союзу та Єдиного економічного простору, тим більше, що для Росії в цей час момент був сприятливим – в умовах кризи ЄС та США зосередилися на власних проблемах, що робило для пострадянських країн членство в ЄС недосяжним в осяжній перспективі.

Російські економісти Є. Винокуров та А. Лібман вбачали, що реальні передумови для інтеграції на пострадянському просторі були створені саме завдяки світовій економічній кризі кінця 2008-2009 рр., шок від якої відчула не лише Росія, але й Казахстан та Білорусь. Ці держави зберігали економічну взаємозалежність, тому вибір курсу на дезінтеграцію в умовах кризи, на думку О. Лібмана та Є. Винокурова, був для них не вигідним. При цьому економічна взаємозалежність країн СНД виражалася не стільки в існуванні колишнього народногосподарського комплексу СРСР, а у проникненні російського капіталу і транснаціональних корпорацій на ринки країн СНД, у трудовій міграції³⁴⁷.

Формування Митного союзу (МС) у складі Росії, Білорусі і Казахстану розпочалося у 2007 р., коли було підписано низку його основоположних документів. У тому ж році почав працювати перший наднаціональний орган на просторі СНД - Комісія Митного союзу (2007-2011рр.). З 2012 р. її замінила Євразійська економічна комісія. Важливо відмітити, що рішення в Євразійській економічній комісії, – виконавчому органі об'єднання, приймаються консенсусом. При цьому всі три учасника – Росія, Білорусь та Казахстан мають рівну кількість голосів – по три. Цей аргумент

³⁴⁷ Винокуров Е., Либман А. Постсоветский интеграционный прорыв // Россия в глобальной политике / Е. Винокуров, А. Либман. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Postsovetskii-integratsionnyi-proryv-15529>

використовують експерти, коли доводять, що МС/ЄЕП не є інструментом встановлення російського домінування.

З січня 2010 р. у Митному союзі був введений єдиний митний тариф, а з 1 липня 2011 р. був знятий митний контроль на внутрішніх кордонах. Головний лобіст Митного союзу, відповідальний секретар Комісії МС Сергій Глазьев так оцінював його перспективи: «Створення Митного союзу...означає суттєве зниження витрат при спільному виробництві товарів, підвищення конкурентоспроможності і розширення ринків збуту, а також створення великого спільного ринку з єдиними правилами гри»³⁴⁸.

З 1 січня 2012 р. вступив у дію пакет документів (17 угод) щодо утворення Єдиного економічного простору. Вони стосувалися прав працюючих мігрантів та членів їх сімей, єдиних принципів валютної політики, регулювання доступу до послуг залізничного транспорту, єдиних правил підтримки сільськогосподарських товаровиробників, створення умов для забезпечення вільного руху капіталу.

Росія проводила діяльність, направлену на розширення кола учасників МС/ЄЕП за рахунок держав СНД. Потенціальними членами цих об'єднань розглядалися передусім Україна, Киргизстан, Вірменія.

Україна довгий час вагалася стосовно вступу, пропонуючи варіант співробітництва за формулою «3+1», за якою б Україна виступала у якості наглядача, тобто не була б зобов'язана виконувати усі рішення, прийняті в об'єднанні. С. Глазьев вбачав у небажанні України інтегруватися з Росією американський вплив: «Через заангажованих осіб антиросійський вектор задавався Києву (за часів В. Ющенка) Вашингтоном виходячи з офіційних цілей американської геополітики на пострадянському просторі»³⁴⁹. Офіційні цілі американської геополітики, вважав С. Глазьев, це заохочення подальшої дезінтеграції пострадянського простору і розчленування РФ. Насправді

³⁴⁸ Глазьев С. Таможенный Союз в рамках ЕврАзЕс и Украина / С. Глазьев // *Международная жизнь*. – №10. – 2010. – С. 169.

³⁴⁹ Глазьев С. – Там же. – С.169-170.

традиційні звинувачення зі сторони росіян в бік Сполучених Штатів у «підривній діяльності» тут не мали під собою ґрунту, адже позиція України обумовлювалася її бажаннями інтегруватися з ЄС та побоюваннями стосовно втрати частини суверенітету через участь в МС/ЄЕП.

У травні 2009 р. за ініціативи міністрів закордонних справ Польщі та Швеції Євросоюз дав старт програмі «Східне партнерство» (СП), до якої увійшли шість пострадянських країн – Україна, Молдова, Азербайджан, Вірменія, Білорусь і Грузія. Росія опинилася поза колом потенційних учасників. Для членів цієї програми окреслилися перспективи підписання угоди про зону вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС, та інтеграції у його правовий простір.

В Сполучених Штатах схвально поставилися до ініціативи «Східного партнерства». Віце-президент США Д. Байден бачив у ній можливість передачі досвіду побудови демократії та ринкової економіки від нових країн-членів ЄС до держав Східної Європи³⁵⁰. Під час візиту до Польщі в грудні 2010 р. президент Б. Обама заявив про свою підтримку ініціативи, яка мала сприяти активізації реформ та зміцненню демократії в країнах-партнерах ЄС³⁵¹.

Кремль сприйняв цю ініціативу ЄС недружно. Він з самого початку розглядав «Східне партнерство» як загрозу для своїх інтересів у країнах, охоплених цією програмою. Міністр закордонних справ РФ С. Лавров ще до початку реалізації цієї програми негативно охарактеризував її: «Що ж таке «Східне партнерство»? Чи не це залякування тиском, в тому числі Білорусі...ось що хотілося б зрозуміти? А коли мій хороший друг (міністр закордонних справ Карел Шварценберг) відкрито заявляє про те, що в разі

³⁵⁰ Remarks By Vice President Biden On America Central Europe And A Partnership for the 21st Century. October 22, 2009. – [Electronic resource]. – Mode of access:

³⁵¹ Joint Statement by President Obama and President Komorowski of Poland. December 08, 2010. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2010/12/08/president-obama-meets-with-polish-president-komorowski>

визнання з боку Білорусії (незалежності Абхазії та Південної Осетії), вона може забути про «Східне партнерство». Як це назвати - загрози, шантаж або демократія в дії? У нас виникає питання: а чи не покликане воно збити країни з того курсу, який вони повинні обирати вільно»³⁵². Фактично, С. Лавров показав, що Росія сприймає «Східне партнерство» як загрозу «правильному», фактично орієнтованому на РФ, зовнішньополітичному курсу цих країн, а отже і її домінуванню на пострадянському просторі. Москва продовжувала бачити геополітичну ситуацію на пострадянському просторі як «гру з нульовою сумою».

В експертному середовищі РФ також практично одногосно звучала теза про негативний і антиросійський ефект «Східного партнерства». Наприклад, політолог А. Суздельцев стверджував, що «участь країн СНД в «Східному партнерстві» практично ліквідує підстави для економічної інтеграції в рамках пострадянського простору», а «країни-партнери «Східного партнерства» приречені перетворитися в колоніальний регіон Євросоюзу»³⁵³. Більше того, А. Суздельцев висунув абсолютно абсурдне твердження про те, що програма має безпосереднє відношення до ГУАМ, який вона покликана замінити³⁵⁴. Такі погляди характерні для багатьох російських політиків і аналітиків і свідчать про конфронтаційне мислення часів «холодної війни» з уявленнями про блокове протистояння Заходу і Росії.

Згодом президент Дмитро Медведєв зазначив, що «з боку деяких держав робляться спроби використати цю структуру як партнерство проти Росії»³⁵⁵. РФ побоювалася, що держави, які входять до ЗВТ СНД (окрім Росії -

³⁵² Выступление и ответы на вопросы Министра иностранных дел России С.В.Лаврова на «Брюссельском форуме 2009», Брюссель, 21 марта 2009 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archive.mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/76bbf733e3936d4543256999005bcbb7/ee1043ee8ed70f8cc325758a002571b7

³⁵³ Суздельцев А. Россия теряет постсоветское пространство / А. Суздельцев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evrazia.org/article/963>

³⁵⁴ Там же.

³⁵⁵ Питання про Східне партнерство. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eastbook.eu/ua/чапи-про-східне-партнерство>

Україна, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова) і підпишуть таку ж угоду з ЄС отримають можливість незаконного реекспорту товарів з Росії до ЄС і будуть постачати європейські товари під виглядом своїх на російський ринок. Крім того, потенційні учасники Митного союзу (передусім Україна) в результаті виконання плану «Східного партнерства» могли стати учасниками зони вільної торгівлі з ЄС. Вступ до Митного союзу був несумісний з підписанням ЗВТ з ЄС, на що вказала помічник держсекретаря зі справ Європи і Євразії В. Нуланд. Вона пояснила, що угода про асоціацію з ЄС для держав «Східного партнерства» не містить заборон мати тісні економічні відносини з будь-якою країною Митного союзу, але в Митному союзі передбачені положення, що виключають асоціацію з ЄС.³⁵⁶

Імовірність підписання пострадянськими державами угоди про ЗВТ з ЄС змусила РФ активізувати власні інтеграційні проекти та домагатися розширення кола учасників МС/ЄЕП за рахунок учасників «Східного партнерства» (передусім України та Вірменії). У результаті російської активності від підписання угоди про ЗВТ з ЄС відмовилася Вірменія, яка у вересні 2013 р. оголосила про бажання вступити до Митного союзу. Україна наприкінці президентства В. Януковича у листопаді 2013 р. заявила про «призупинення» підготовки до підписання угоди про асоціацію з ЄС напередодні чергового саміту «Східного партнерства». При цьому Москва вдалася до тиску на Україну, розв'язавши чергову «торговельну війну». У серпні 2013 р. ввіз до Росії українських товарів з різних приводів був фактично зупинений, що призвело до значних економічних втрат країни-експортера. Поряд з «демонстрацією сили» Москва заявила про можливу несумісність ЗВТ ЄС і СНД, у зв'язку з чим РФ могла ініціювати перегляд

³⁵⁶ Nuland V. A Pivotal Moment for the Eastern Partnership: Outlook for Ukraine, Moldova, Georgia, Belarus, Armenia, and Azerbaijan. Statement before the Subcommittee on European Affairs of the Senate Foreign Relations Committee. November 14, 2013. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2013/nov/217576.htm>

умов перебування України у просторі ЗВТ СНД. Крім того, Росія попередила про можливість переходу до ретельної перевірки країни походження товарів, що ввозяться з України до Росії, щоб не допустити реекспорту з ЄС. «Торговельні війни» в «інтеграційному контексті» велася і з Молдовою, імпорт вин якої до Росії був заборонений Держпотребнаглядом Росії і з Білоруссю, з якої заборонили імпорт добрив. В США розуміли штучність таких заборон. Сенатор Крістофер Мьорфі вказував, що вони введені через те, що Росія прагне перешкодити зміцненню відносин цих країн з ЄС і сприймає їх через призму «гри з нульовою сумою»³⁵⁷.

На думку Д. Треніна, заради розвитку власних проєктів Кремль готовий був пожертвувати інтеграцією Росії у світову економіку³⁵⁸. Щоправда, Росія не втрачала можливості інтеграції в глобальні організації, якщо вони були справді для неї вигідними. Так, у 2012 р. РФ вступила в СОТ, хоча до того критикувала сусідні країни за намагання вступити у цю організацію.

Боротьба за вектор економічної інтеграції пострадянських держав спричинила взаємну критику Заходу і РФ. У Вашингтоні, Брюсселі та інших західних столицях боротьба за приєднання країн «Східного партнерства» до одного з конкуруючих торгових блоків все частіше розглядалася як повернення до класичного суперництва часів «холодної війни». Росія вбачалася на Заході авторитарною, антизахідною державою, яка посилює натиск на сусідів, що недавно отримали незалежність і прагнуть до

³⁵⁷ A Pivotal Moment for the Eastern Partnership: Outlook for Ukraine, Moldova, Georgia, Belarus, Armenia, and Azerbaijan. Hearing Before the Subcommittee on European Affairs of the Committee On Foreign Relations United States Senate. 113th Congress, 1st Session. – Washington: GPO, 2014. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CHRG-113shrg86353/html/CHRG-113shrg86353.htm>

³⁵⁸ Тренін Д. Россия в СНГ: поле интересов, а не сфера влияния / Д. Тренін // Pro et Contra. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://carnegieendowment.org/files/ProEtContra_5-6_82-97.pdf

демократії³⁵⁹. У свою чергу в Росії дії Заходу кваліфікували як «неоімперіалістичні», «антиросійські».

Останнім етапом російськоцентричної економічної інтеграції на теренах СНД став Євразійський економічний союз (ЄАЕС). Ініціатива його створення була оприлюднена тоді ще прем'єр-міністром В. Путіним у жовтні 2011 р. у статті, опублікованій в газеті «Известия» «Новий інтеграційний проект для Євразії - майбутнє, яке народжується сьогодні».

Утворення ЄАС мало проходити шляхом розвитку існуючих структур – Митного союзу та Єдиного економічного простору. Результатом процесу мало стати формування окремого полюсу у багатополісному світі. «Ми пропонуємо модель потужного наднаціонального об'єднання, здатного стати одним з полюсів сучасного світу і при цьому грати роль ефективної «зв'язки» між Європою і динамічним Азійсько-Тихоокеанським регіоном», – зазначив В. Путін³⁶⁰. Російський прем'єр наголошував, що ЄАЕС є відкритим проектом і не є протиположним ЄС чи спробою відтворити Радянський Союз або відгородитися від світу³⁶¹. Він також підкреслював, що СНД продовжить своє існування і буде розвиватися. Кремль очікував, що не всі держави увійдуть до ЄАЕС, а тому Співдружність все ще була потрібна Москві як найбільший майданчик комунікації на пострадянському просторі.

Цікаво, що навіть російські проурядові експерти серйозно не сприйняли таке пояснення цілей Москви при створенні ЄАЕС. Так, за словами М. Братерського, ці пояснення носили ліберальний характер і слабо поєднувалися з реалістичним зовнішньополітичним курсом російського

³⁵⁹ Троицкий М, Чарап С. Дилемма интеграции на постсоветском пространстве (как не зайти в тупик после Вильнюса) / М. Троицкий, С. Чарап // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Dilemma-integracii-na-postsovetskom-prostranstve-16177>

³⁶⁰ Путин В. Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/502761>

³⁶¹ Там же

керівництва³⁶². Науковець зробив висновок, що в США також не було повного розуміння процесів, які в ініціювала Росія.

На ініціативу В. Путіна швидко відреагували президенти Білорусі та Казахстану, які в жовтні 2011 р. опублікували власні статті в газеті «Известия», виклавши в них свої позиції стосовно ЄАЕС. Білоруський президент О. Лукашенко підкреслив, що тільки рівність партнерів, у тому числі рівність умов господарювання з рівним доступом до єдиної енергетичної та транспортної системи, дозволить створити надійну основу для цього союзу. Крім того, засадничим принципом інтеграції в рамках ЄАЕС він називав збереження суверенітету, незважаючи на перспективу утворення нових наднаціональних органів³⁶³.

Президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв розглядав ЄАЕС перш за все як проект економічної інтеграції (на противагу політичній), а в подальшому і валютно-фінансової³⁶⁴. Про політичну інтеграцію він мову не вів. В подальшому О. Лукашенко та Н. Назарбаєв також вситупали проти політизації діяльності ЄАЕС.

У листопаді 2011 р. Д. Медведєв, О. Лукашенко та Н. Назарбаєв підписали Декларацію про євразійську економічну інтеграцію, у якій визначалися плани РФ, Білорусі і Казахстану у 2015 р. створити Євразійський Економічний Союз. Він почав діяти з 1 січня 2015 р.

При цьому, ще до початку функціонування Євразійського економічного союзу, і не зважаючи на слова В. Путіна про економічний характер об'єднання, представники російської влади почали зондувати можливість впровадження політичної складової в діяльності ЄАЕС. Так, голова Держдуми РФ Сергій Нарішкін декілька разів заявляв про потребу створення

³⁶² Братерский М. В. Политика США в отношении постсоветской интеграции / М. В. Братерский // США - Канада. Экономика, политика, культура. – № 6. – 2013. – С. 14.

³⁶³ Лукашенко А. О судьбах нашей интеграции. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/504081>

³⁶⁴ Назарбаев Н. Евразийский Союз: от идеи к истории будущего. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/504908>

Євразійського парламенту, який би обирався прямим голосуванням. «На наш погляд, повинен бути створений Євразійський парламент. Звичайно, це завдання не може бути вирішено відразу і передбачає поетапне перетворення Міжпарламентської Асамблеї ЄврАзЕС в Євразійську Міжпарламентську Асамблею, а потім – в повноцінний Євразійський парламент», – сказав С. Нарішкін в квітні 2012 р.³⁶⁵

У США до ініціативи Путіна поставилися з недовірою, вбачаючи в ЄАЕС не стільки економічний, скільки політичний проект. Держсекретар Хіларі Клінтон у грудні 2012 назвала створення Євразійського союзу «рухом на рерадянізацію регіону». «Це (інтеграційні об'єднання, – авт.) не буде називатися так. Але давайте не будемо помилятися. Ми знаємо, яка стоїть мета, і ми намагаємося знайти ефективні способи уповільнення або запобігання цього (радянізації, – авт.)», – зазначила Клінтон³⁶⁶.

Сам факт критики російського проекту зі сторони американської офіційної особи такого рівня став доволі неординарним, адже в Сполучених Штатах з початку ХХІ ст. практично не звертали уваги на внутрішні інтеграційні проекти на пострадянських теренах (хіба що окрім ГУАМ). Слова Х. Клінтон, хоча і були сказані в приватній розмові, свідчили про серйозну занепокоєність ситуацією на просторі СНД та засвідчила прагнення США не допустити інтеграції на пострадянському просторі у разі, якщо вона ініційована Росією. США не було вигідне створення нового потужного центру впливу на світові процеси та посилення Росії за рахунок сусідніх держав, адже у Москві Вашингтон вбачав авторитарну державу з імперськими амбіціями, одного з своїх конкурентів на міжнародній арені.

Експерт з Росії Д. Манкофф закликав не робити передчасних висновків щодо проекту ЄАЕС. З одного боку, він вказав, що США було б вигідна і

³⁶⁵ Нарышкин: Евразийский парламент нужно создать на основе прямых выборов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/world/20120425/634964685.html>

³⁶⁶ Clinton vows to thwart new Soviet Union. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ft.com/cms/s/0/a5b15b14-3fcf-11e2-9f71-00144feabdc0.html>

корисна російська присутність в Центральній Азії, якщо вона обмежиться торгівлею і буде сприяти економічному розвитку регіону. З іншого боку, експерт наголосив, на тому, щоб Росія завжди хоче отримати політичні зиски в обмін на економічні переваги співпраці з нею, а тому головне, щоб шляхом створення ЄАЕС вона не почала перехоплювати управління зовнішньополітичним курсом країн-членів³⁶⁷.

Відомий дослідник пострадянського простору, співробітник консервативного фонду «Спадщина» Аріель Коен стверджував, що створення ЄАЕС може поставити під загрозу як інтереси сусідів Росії, так і інтереси США. Так, на думку А. Коена, Євразійський Союз, очолюваний РФ, означає геополітичну консолідацію ряду держав СНД, яка може загрожувати монополізацією регіональної безпеки, підривати економічну і політичну свободу сусідніх держав³⁶⁸. На думку А. Коена, уся інтеграційна активність РФ на пострадянському просторі (в СНД, ОДКБ, ЄврАзЕС, Митному Союзі) підпорядкована стратегічній меті створення антиамериканського полюсу у багатополлярному світі³⁶⁹.

Експерт розглядав створення ЄАЕС через призму геополітики. «Нова авторитарна, антизахідна, меркантилістська сфера впливу Росії відтворить динаміку «Великої гри» ХІХ ст. між імперією Романових і Британською імперією і холодну війну ХХ ст.», – стверджував він³⁷⁰. Спроби втягування в

³⁶⁷ Mankoff J. What a Eurasian Union Means for Washington. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nationalinterest.org/commentary/what-eurasian-union-means-washington-6821?page=2>

³⁶⁸ Cohen A. Russia's Eurasian Union Could Endanger the Neighborhood and U.S. Interests. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/06/russias-eurasian-union-could-endanger-the-neighborhood-and-us-interests>

³⁶⁹ Cohen A. US Interests and Policy in Post-Soviet Eurasia. Testimony before Europe and Eurasia Subcommittee, House International Relations Committee, U.S. Congress. July 24, 2012. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://archives.republicans.foreignaffairs.house.gov/112/HHRG-112-FA14-WState-CohenA-20120724.pdf>

³⁷⁰ Cohen A. Russia's Eurasian Union Could Endanger the Neighborhood and U.S. Interests... Op. cit.

інтеграційний процес держав СНД, які того не бажають експерт також вважав загрозливими.

Експерт центру Карнегі в Москві Лілія Шевцова в інтерв'ю газеті «День» зазначила, що інтеграційні ініціативи РФ – це намагання створити «новий авторитарний союз» і таким шляхом відгородитися від Заходу³⁷¹.

У сфері безпеки Росія продовжувала робити ставку на розвиток ОДКБ. У 2009 р. у рамках організації були створені Колективні сили оперативного реагування (КСОР), що мали застосовуватися для протистояння спільним загрозам – військовій агресії, тероризму, організованій злочинності, наркотрафіку. При створенні ОДКБ не передбачалася можливість втручання у внутрішні справи країн-учасниць, навіть при виникненні там гострих криз. Кризові події у Киргизії 2010 р. стали приводом для ініціювання Москвою розширення функцій організації. У грудні 2011 р. було схвалене «Положення про порядок реагування держав-членів ОДКБ на надзвичайні ситуації», яке передбачає можливість використання КСОР при виникненні надзвичайних ситуацій в державах-членах організації. На думку російського дослідника Олексія Малашенко, саме цей документ давав Москві можливість втручання у внутрішні справи союзників³⁷². Науковець зазначав, що правлячі режими в Центральній Азії в цілому влаштовували Росію. В свою чергу, в центральноазійських державах розраховують, що Москва, налякана «кольоровими революціями» першого десятиліття ХХІ ст., а потім і «арабською весною», в критичний момент буде готова підтримати уряди країн Центральної Азії³⁷³.

У тексті Положення надзвичайна ситуація визначається як така, що склалася в результаті аварії, небезпечного природного явища, катастрофи,

³⁷¹ «Оранжевая» революция и путинский поворот. Интервью Лилии Шевцовой газете «День». 19 февраля 2013 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/mirovye-diskussii/oranzhevaya-revoluciya-i-putinskiy-povorot>

³⁷² Малашенко А. Интересы и шансы России в Центральной Азии / А. Малашенко // Pro et Contra. – 2013. – №1-2. – С. 31.

³⁷³ Там же.

стихійного чи іншого лиха»³⁷⁴. Політичне протистояння тут можна віднести хіба що до «іншого лиха». Таке формулювання, на нашу думку, є досить розмитим, а тому Росія може як використати силу, якщо це буде необхідно, так і відмовитися від її використання, пославшись, наприклад, на «логіку документа», де йдеться передусім про надзвичайні ситуації природного і техногенного характеру.

Еволюція організації у напрямку інструмента збереження існуючих авторитарних режимів в державах учасниках підтверджується і висновками експертного круглого столу, що зібрався для пошуку шляхів для вдосконалення організації у 2011 р. з ініціативи генсека ОДКБ Миколи Бордюжі. Спроба виявити будь-яку ідеологію, яка об'єднувала б держави, що входять до неї, за прикладом ліберальних цінностей західної демократії для країн - членів НАТО, закінчилася конфузом. Єдиною спільною цінністю, яку вдалося відшукати, була стабільність, яку на Заході сприймали як консервацію існуючих автократичних режимів³⁷⁵.

Як і в попередні роки, на порядку денному ОДКБ стояло питання налагодження відносин з НАТО, що мало підвищити авторитет організації.

У 2009 р. М. Бордюжа вимушений був констатувати відсутність співпраці з альянсом. «У нас немає офіційних контактів з НАТО, незважаючи на те, що ми закликаємо до них вже протягом останніх чотирьох-п'яти років», - зазначив генсек на пресс-конференції у Брюсселі.³⁷⁶

Приблизно в цей же час ідею налагодження контактів між НАТО і ОДКБ підтримав З. Бжезинський. Політолог пропонував укласти угоду між

³⁷⁴ Положение о порядке реагирования государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности на чрезвычайные ситуации. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_p23

³⁷⁵ Дубнов А. Ташкент ушел, проблемы остались // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/-15644#>

³⁷⁶ Николай Бордюжа: НАТО и ОДКБ должны объединять усилия! . – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dkb.gov.ru/f/bzo.htm>

організаціями, якщо до неї буде включений пункт про те, що держави, які не входять до НАТО чи ОДКБ, могли б у майбутньому вступити у будь-яку з цих організацій або одночасно у дві³⁷⁷. Такий пункт фактично означав би зобов'язання Росії не перешкоджати вступу України і Грузії до НАТО.

У жовтні 2009 р. міністр закордонних справ РФ С. Лавров запропонував Х.Клінтон підтримати ідею співпраці організацій у рамках політики «перезавантаження»³⁷⁸. У США, як і раніше, надавали перевагу співробітництву НАТО з окремими членами ОДКБ на двосторонньому рівні (в рамках програми «Партнерство заради миру»).

Про ставлення американської влади до ОДКБ свідчить зокрема і телеграма з архіву Wikileaks, яка була надіслана у Вашингтон представником США в НАТО Іво Далдером 10 вересня 2009 р. «Було б контрпродуктивно для альянсу зав'язувати зв'язки з ОДКБ - організацією, створеною з ініціативи Москви для протидії потенційному впливу НАТО та Сполучених Штатів на пострадянському просторі. ОДКБ показала себе неефективною в більшості сфер діяльності і опинилася політично розколотою. Зв'язки НАТО з ОДКБ могли б надати більшої легітимності тому, що може бути «в'янучою» організацією», - зазначалося в ній³⁷⁹. І. Далдер зумів переконати генсека НАТО Андерса Фог Расмусена офіційно не встановлювати зв'язки з ОДКБ. З того часу позиція НАТО залишається незмінною. У жовтні 2013 р. генсек

³⁷⁷ Brzezinski Z. An Agenda for NATO. Toward a Global Security Web// Foreign Affairs. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.foreignaffairs.com/articles/65240/zbigniew-brzezinski/an-agenda-for-nato>

³⁷⁸ Nichol J. Central Asia's Security: Implications for U.S. Interests. CRS Report for Congress. March 11, 2010. – Washington, D.C.: Congressional Research Service. – P. 18.

³⁷⁹ Лаумулин М. Виртуальная безопасность Центральной Азии // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Как-rozhdayutsya-mify-15645#>

НАТО вкотре заявив, що створювати нові інститути співробітництва з ОДКБ альянс не буде³⁸⁰.

Основні мотиви американського ставлення до ОДКБ вірно визначила російська дослідниця Юлія Нікітіна. По-перше, у Вашингтоні вважають цю організацію неефективною, адже ОДКБ не провів жодної реальної операції. По-друге, США і НАТО обирають двостороннє співробітництво з державами-членами ОДКБ, а не співпрацю на рівні організацій, тому що вважають: у ОДКБ все вирішує Росія, тоді як простіше домовитися безпосередньо з окремими членами організації³⁸¹.

Американський експерт Джим Нікол, який готував дослідження з пострадянської проблематики для Конгресу, вказує, що в США існує пересторога, що пряма взаємодія означала б визнання домінуючої ролі Росії на пострадянському просторі³⁸².

Отже, світова фінансово-економічна криза дала поштовх для активізації інтеграційних зусиль Росії на пострадянському просторі. Москва реалізувала проекти економічної інтеграції з Білоруссю та Казахстаном – Митний союз, Єдиний економічний простір та ініціювала створення Євразійського економічного союзу. Водночас Росія виступала за розширення кола учасників економічної інтеграції передусім за рахунок України.

Таким чином, перша адміністрація Б. Обама обрала тактику налагодження відносин з Росією, яка отримала назву «перезавантаження». При цьому Вашингтон намагався зменшити негативні наслідки взаємодії США та Росії на пострадянському просторі, яка була присутня за попереднього президента. Незважаючи на досягнення прогресу в

³⁸⁰ НАТО хочет сотрудничать со странами ОДКБ по отдельности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/world/20131022/971746711.html>

³⁸¹ Никитина Ю.А. ОДКБ и НАТО: проблемы взаимодействия / Ю. А. Никитина // Вестник МГИМО-Университета. – 2011. – №6. – С. 26.

³⁸² Nichol J. Central Asia's Security: Implications for U.S. Interests. CRS Report for Congress. – Washington, D.C.: Congressional Research Service, March 11, 2010. – P. 18.

американсько-російських відносинах «перезавантаження», США ставилися з недовірою до нових російських ініціатив економічної інтеграції на пострадянському просторі, вбачаючи у них політичний підтекст і прагнення Росії створити таким чином свою сферу впливу. Заходи Росії, яка тиснула на Україну з метою забезпечити її приєднання до Митного союзу і вороже ставилася до європейської ініціативи «Східного партнерства», давали привід для такої позиції Вашингтона.

США також були проти налагодження відносин ОДКБ з Північноатлантичним альянсом, вважаючи такі зв'язки контрпродуктивними.

Різні підходи і бачення інтеграції на пострадянському просторі у США і Росії, як і в попередні роки, породжували «інтеграційне протистояння» - конфронтаційні процеси як в російсько-американських відносинах, так і у відносинах цих Росії з державами СНД.

ВИСНОВКИ

- Аналіз стану наукової розробки проблеми дослідження свідчить про її недостатній рівень висвітлення у вітчизняній та зарубіжній історичній науці, хоча її окремі аспекти було розкрито у працях переважно політологічного характеру. Політика США розглядалася переважно в межах загального зовнішньополітичного курсу Вашингтона щодо нових незалежних держав, побіжно - при дослідженні американсько-російських відносин, взаємодії України з НАТО тощо. В українській історіографії відсутні праці узагальнюючого характеру, у яких політика США стосовно інтеграційних процесів на пострадянському просторі була предметом спеціального дослідження, розглядалася цілісно і впродовж усього хронологічно означеного у дисертації періоду.

Для усебічного розкриття теми дослідження використано репрезентативну джерельну базу, яку було поділено на шість груп: Це: 1. офіційні документи та інші джерела виконавчої влади США, які висвітлюють стратегію зовнішню політику різних адміністрацій; 2. джерела законодавчої влади США (закони, протоколи слухань в Конгресі); 3. офіційні документи та інші джерела виконавчої та законодавчої влади Росії; 4. законодавчі акти України, що стосуються її зовнішньополітичного курсу та напрямків регіональної інтеграції; 5. міжнародні документи (двосторонні та багатосторонні договори, установчі документи міжнародних організацій, спільні заяви голів держав, урядів міністрів закордонних справ, виступи та заяви генеральних секретарів міжнародних організацій); 6. праці державних і політичних діячів США, Росії, України, включаючи мемуари.

- В умовах розпаду СРСР адміністрація Дж. Г. У. Буша восени 1991 р. прийняла рішення про можливе визнання за певних умов незалежності пострадянських держав, хоча до цього підтримувала збереження СРСР у реформованому вигляді.

Національні інтереси США стосовно нових незалежних держав у 1990-ті рр. включали: підтримку їхньої незалежності, здійснення ними демократичних і ринкових перетворень, демілітаризації й військової конверсії, уникнення внутрішніх та міжнародних конфліктів на пострадянському просторі, але передусім – вирішення питання нерозповсюдження ядерного арсеналу колишнього СРСР.

За адміністрації Дж. Г. У. Буша політика США на пострадянському просторі була орієнтована майже винятково на Росію. За президентства Б. Клінтона США відійшли від переважної орієнтації на Росію та сприяли налагодженню співпраці держав СНД з провідними міжнародними організаціями.

Вашингтон послідовно реалізовував політику спрямовану на денуклеаризацію України, Білорусі та Казахстану і зосередження ядерного арсеналу в руках Росії задля реалізації домовленостей щодо його скорочення та гарантування централізованого контролю за ядерними боєголовками. У процесі врегулювання цього питання відбулося зближення Вашингтона та Москви, яка в той час демонструвала лояльність до Заходу. Суттєву роль у вирішенні проблеми радянського ядерного арсеналу відіграла програма Нанна Лугара.

Основним урядовим інструментом США зі сприяння демократичного розвитку ННД став «Закон про підтримку свободи». У здійсненні демократизації пострадянських держав США орієнтувалися на Росію, яка мала бути зразком трансформації для інших ННД. З іншого боку, в США вже за адміністрації Дж. Г. У. Буша існували сумніви з приводу можливості остаточної трансформації Росії в демократичну державу, що викликало появу концепції «геополітичного плюралізму», що мала запобігти відновленню імперіалістичної Росії і посилення її за рахунок сусідніх держав.

- США підтримали створення СНД, вбачаючи у ній інструмент для управління процесами дезінтеграції СРСР та уникнення на цій території хаосу перехідного періоду.

Сполучені Штати надавали пріоритету зовнішньоорієнтованій інтеграції пострадянських держав, що мала сприяти їх повноцінному включенню в глобалізований світ.

Росія прагнула організувати внутрішні інтеграційні процеси на пострадянському просторі, але переважна більшість її проектів інтеграції в 90-х рр. XX ст. виявилися неефективними. Вони не вкладалися в стратегію утворення єдиного європейського простору безпеки та співробітництва адміністрації Б.Клінтона. У стратегічних документах США цього періоду відсутні згадування про інтеграційні проекти на пострадянському просторі, що свідчить про реалістичні оцінки Вашингтоном тогочасних можливостей РФ щодо їх реалізації. Водночас представники американського уряду застерігали Росію від підміни суті інтеграції як добровільного об'єднання та від використання регіональних організацій як засобу відродження імперії.

У середині 1990-х рр. намітилося основне протиріччя між російським та американським підходами щодо інтеграції за участі пострадянських держав. Росія здійснювала політику реінтеграції пострадянського простору, в той час як США підтримували зближення цих держав з позарегіональними організаціями та створення об'єднання ГУАМ.

- У політиці США щодо пострадянських держав за президентства Дж. У. Буша (січень 2001 - січень 2009 рр.) можна виділити два періоди, межа між якими хронологічно співпадає з Помаранчевою революцією в Україні. Протягом першого періоду – у 2001-2004 рр. – пріоритетний вплив на політику США на пострадянському просторі мали їхні інтереси боротьби з міжнародним тероризмом. На цьому тлі відбулося зближення США з Росією та центральноазійськими державами, співпраця з якими була необхідною для проведення військової операції в Афганістані. Адміністрація Дж. У. Буша в цей час не акцентувала на авторитарному характері влади в цих державах, не критикувала інтеграційні проекти Росії (ЄврАзЕС, ОДКБ, ЄЕП) та не перешкоджала їх реалізації, хоча і заявляла про невизнання особливих прав РФ на теренах СНД. Незважаючи на те, що одним із задекларованих завдань

ОДКБ була боротьба з тероризмом, це не стало підставою для налагодження офіційних зв'язків між НАТО і цією організацією. На зустрічах підтримуваного США об'єднання ГУАМ також з'являється і домінує антитерористична тематика.

Підтримка першою адміністрацією Дж. У. Буша революцій в Україні та Грузії мала опосередкований вплив на розвиток інтеграційних процесів на пострадянському просторі. Орієнтація нової української влади на євроатлантичну інтеграцію після перемоги Помаранчевої революції була вагомою причиною того, що російський проект Єдиного економічного простору в той час не був реалізований.

- Значний вплив на політику США на пострадянському просторі мали революції в Грузії та Україні. Підтримка нових демократій була пріоритетом зовнішньої політики другої адміністрація Дж. У. Буша (січень 2005 - січень 2009 рр.), що було зафіксовано в стратегічних документах США. Росія, навпаки, підтримувала існуючі авторитарні режими і засуджувала революційні виступи на пострадянському просторі. У цих умовах посилилася критика американським урядом стану демократичних процесів у Росії та проявів її тиску на сусідні держави шляхом ведення газових та торговельних «війн». Натомість у Москві укорінився образ США як геополітичного конкурента на пострадянському просторі. Напруження в американсько-російських відносинах зросло у зв'язку з підтримкою Вашингтоном вступу України і Грузії до НАТО та їхнього зближення з ЄС. Інтеграція держав СНД в міжнародні організації без участі Росії розглядалася Кремлем як загроза її національній безпеці. Кульмінацією «інтеграційного протистояння» США і Росії за другої адміністрації Дж. У. Буша стала російсько-грузинська війна в серпні 2008 р., коли Москва використала військову силу задля демонстрації своєї рішучості не допустити просування інтеграції пострадянських країн у євроатлантичному напрямку.

- Б. Обама на початку свого президентства обрав стратегію співпраці з провідними впливовими державами світу, до яких було зараховано Росію.

Перша адміністрація Б.Обами спробувала налагодити партнерські відносини з Москвою, впроваджуючи політику «перезавантаження» відносин з Росією, що базувалася на принципах «залучення».

Реалізація політики «перезавантаження» поставила під сумнів політику США стосовно інших пострадянських держав, адже конкуренція за вплив між США та Росією на цих теренах в попередні роки була одним з основних факторів погіршення американсько-російських відносин. США так само як і раніше заявляли про підтримку незалежності та територіальної цілісності держав СНД, але реальність американської політики полягала у відмові від активної конкуренції з Росією за вплив на цих теренах. Водночас відмова США від лобювання вступу України до НАТО відбулася в умовах, коли команда В. Януковича обрала стратегію, що передбачала проголошення позаблокового статусу України.

Політика «перезавантаження» вичерпала себе в момент російської агресії в Україні, що змусило Вашингтон впроваджувати політику стримування Росії шляхом застосування персональних та секторальних санкцій та інших інструментів впливу.

- Під час періоду «перезавантаження» американсько-російських відносин США утримувалися від критики інтеграційної політики Росії на пострадянському просторі. Завершення цього періоду відбулося паралельно з ініціюванням В. Путіним проекту створення Євразійського економічного союзу, що передбачав перехід до вищого рівня регіональної інтеграції держав пострадянського простору. США виступили з критикою цього проекту, акцентуючи на його політичному характері та намірах Росії відновити за його допомогою свою сферу впливу. Підстави для цього створювали тиск Росії на сусідні держави з метою забезпечити їх приєднання до Митного союзу та протидія їхньому зближенню з ЄС через програму «Східного партнерства». Різні концепції інтеграції держав пострадянського простору у США і Росії як і в попередні роки породжували «інтеграційне протистояння» - як в

російсько-американських відносинах, так і у відносинах Росії з державами СНД.

- Сполучені Штати Америки як єдина наддержава постбіполярного світу мали суттєвий вплив на країни пострадянського простору, хоча цей регіон ніколи не був їхнім зовнішньополітичним пріоритетом. У 1990-ті рр. Росія у своїй політиці щодо реінтеграції пострадянського простору була змушена рахуватися з позицією США. Держави СНД використовували цю ситуацію у своїх інтересах для протидії інтеграційним ініціативам Росії, спрямованим на відновлення її домінування в регіоні. Отже, вплив США відіграв стабілізуючу роль у відносинах між РФ та іншими пострадянськими державами, запобігав порушенню Росією їхнього суверенітету і територіальної цілісності. Посилення Росії на початку ХХІ ст. призвело до активізації її політики щодо реінтеграції пострадянського простору. Водночас російське керівництво почало ігнорувати позицію США з цього питання та протидіяти їй. Політика Росії щодо сусідніх держав стала більш агресивною, що призвело до війн проти Грузії й України. Це стало результатом зменшення уваги США до пострадянського простору та змін у співвідношенні сил на міжнародній арені.

Список використаних джерел та літератури

ДЖЕРЕЛА

1. Астанинская декларация глав государств ШОС. 6.07.2005. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1120666800>
2. Встреча с участниками международного дискуссионного клуба «Валдай» 14 сентября 2007 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archive.kremlin.ru/appears/2007/09/14/2105_type63376type63381type82634_144011.shtml
3. Выступление Филиппа Гордона, помощника государственного секретаря, Бюро по делам стран Европы и Евразии, и Дэниела Розенблюма, координатора помощи США странам Европы и Евразии 27 сентября 2012 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/russian/texttrans/2012/09/20120927136744.html>
4. Глобальная стратегия США в приложении к СНГ // США - Канада: экономика, политика, культура. – 2011. – № 3. – С. 39-52.
5. Джозеф Байден: «перезагрузка» отношений с Россией не будет происходить за счет Украины. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.golos-ameriki.ru/content/biden-ukraine-nato-2009-07-21-51356832/650406.html>
6. Декларація Громадського Форуму «Спільнота Демократичного Вибору» // Український монітор. – 2005. – № 48. – С. 4.
7. Декларация о создании Шанхайской Организации Сотрудничества. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sco-ec.gov.cn/crweb/sco/inf/Article.jsp?a_no=719&col_no=66
8. Договор о коллективной безопасности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dkb.gov.ru/start/>

9. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». 1.07.2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/ed20100701>
10. Закон України «Про основи національної безпеки України». 19.06.2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15/ed20030619>
11. Заявление министров иностранных дел государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности г. Бишкек, 19 ноября 2003 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/integracionnyestructury-prostranstva-sng/-/asset_publisher/r17Fzr0mbE6x/content/id/496258
12. Заявление Президента России. 24 сентября 2001 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archive.kremlin.ru/appears/2001/09/24/0002_type63374type82634_28639.shtml
13. Заявление Президентов Азербайджанской Республики, Грузии, Республики Молдова, Украины и Республики Узбекистан. 24.04.1999. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/888_005
14. Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / Зленко А. М. – Харків: Фоліо, 2003. – 559 с.
15. Иванов И. С. Новая российская дипломатия. Десять лет внешней политики страны / Иванов И.С. - М.: Олма-Пресс, 2002. — 384 с.
16. Концепция внешней политики Российской Федерации 2000 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.mid.ru//B1.nsf/arh/19DCF61BEFED61134325699C003B5FA3>
17. Концепция внешней политики РФ // Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002. // Хрестоматия в 4-х томах. – Т.4. – М., 2002. – С. 23-24

18. Концепция национальной безопасности РФ 1997 г. // Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002. Хрестоматия в 4-х томах. – Т.4. – М., 2002. – С. 30–65.
19. Лукашенко А. О судьбах нашей интеграции. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/504081>
20. Назарбаев Н. Евразийский Союз: от идеи к истории будущего. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/504908>
21. Николай Бордюжа: НАТО и ОДКБ должны объединять усилия!. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dkb.gov.ru/f/bzo.htm>
22. О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году: Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 21 мая 1992 года № 2809-1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/o1954.htm>.
23. О рамочной программе ГУАМ-США по содействию торговле и транспортировке, обеспечению пограничного и таможенного контроля, борьбе с терроризмом, организованной преступностью и распространением наркотиков. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://guam-organization.org/node/315>
24. Обама: Военный конфликт между США и Россией - не самое мудрое решение. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.rt.com/inotv/2015-02-01/Obama-Voennij-konflikt-mezhdu-SSHA>
25. Обращение Президента Российской Федерации 18 марта 2014 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20603>
26. Положение о порядке реагирования государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности на чрезвычайные ситуации. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_p23

27. Послание Президента России Бориса Ельцина Федеральному Собранию РФ: «О действенности государственной власти в России». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intelros.org/lib/elzin/1995.htm>
28. Постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між СРСР і США про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3624-12>
29. Постанова ВРУ «Про Заяву Верховної Ради України про надання Україні реальних гарантій безпеки». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2431-17>
30. Постановление ВС РФ от 09.07.1993 N 5359-1 «О статусе города Севастополя». – [Electronic resource]. – Access mode: <http://russia.bestpravo.ru/fed2008i/data185/tex185963.htm>. - Title from the screen
31. Путин В. Вступительное слово на заседании Совета Безопасности по вопросу о роли России в обеспечении международной энергетической безопасности 22 декабря 2005 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/text/appears/2005/12/99294.shtml>
32. Путин В. Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/502761>
33. Путин В. Россия на рубеже тысячелетий // Новая газета. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millenium.html
34. Решение Совета коллективной безопасности ОДКБ об основных направлениях диалога и взаимоотношений Организации Договора о коллективной безопасности с Организацией Североатлантического договора

- (Астана, 18 июня 2004 года). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_k61
35. Россия, вперёд! Статья Дмитрия Медведева. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/5413>
36. Совместное заявление ГУАМ-США, г. Ялта. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://guam-organization.org/node/309>
37. Соглашение о формировании Единого экономического пространства. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2003/09/52478.shtml>
38. Стратегический курс России с государствами – участниками Содружества Независимых Государств. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.mid.ru/ns-osndoc.nsf/%200e9272befa34209743256c630042d1aa/4e3d23b880479224c325707a00310fad>
39. Стратегия национальной безопасности США. Февраль 2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://inosmi.ru/op_ed/20150213/226255885.html
40. Трестороння заява Президентів України, США та Росії 14 січня 1994 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_300
41. Устав Организации договора о коллективной безопасности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dkb.gov.ru/b/azg.htm>
42. A Conversation with U.S. Secretary of State Hillary Rodham Clinton. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.cfr.org/diplomacy-and-statecraft/conversation-us-secretary-state-hillary-rodham-clinton/p34589>
43. A national security strategy for a global age. – Washington: The White House, 2000. – P. 8. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/2000.pdf>
44. A national security strategy for a new century 1997. – Washington: The White House, 1997. – P. 26. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1997.pdf>

45. A national security strategy for a new century 1998. – Washington: The White House, 1998. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1998.pdf>
46. A national security strategy of engagement and enlargement 1995. – Washington: The White House, 1995. – P. 27. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1995.pdf>
47. Borjomi Declaration [Electronic resource]. – Access mode: <http://eu.prostir.ua/data?t=1&q=1775>
48. Bush George H. W. Chicken Kiev speech, 1 August 1991. – [Electronic resource]. – Access mode: https://en.wikisource.org/wiki/Chicken_Kiev_speech. - Title from the screen.
49. Bush G. Second Inaugural Address, 2005. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.bartleby.com/124/pres67.html>
50. Christopher W. U.S. Policy toward the New Independent States: A Pragmatic Strategy Grounded in America's Fundamental Interests. March 29, 1995 // Indiana Journal of Global Legal Studies. – 1995. – Vol. 2. – Iss. 2. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.repository.law.indiana.edu/ijgls/vol2/iss2/1>
51. CIS Summits: Going Through The Motions? 2006 November 30. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/06MOSCOW12711_a.html
52. Clinton vows to thwart new Soviet Union. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ft.com/cms/s/0/a5b15b14-3fcf-11e2-9f71-00144feabdc0.html>
53. Clinton, Hilary. Remarks to the Press on Release of Purportedly Confidential Documents by Wikileaks. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2010/11/152078.htm>
54. Clinton, William. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union January 25, 1994 // Public Papers Of The Presidents of The United States. 1994. – Book 1. – P. 132.

55. Clinton, William. Remarks in a Town Meeting With Russian Citizens in Moscow. January 14, 1994 // Public Papers Of The Presidents of The United States. 1994. – Book 1. – P. 62
56. Clinton William. Remarks to the 48th Session of the United Nations General Assembly in New York City. September 27, 1993. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=47119>
57. Defense planning Guidance, FY 1994-1999 (draft), 1992. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/nukevault/ebb245/doc03_full.pdf
58. Defense Strategy for the 1990s: The Regional Defense Strategy. January 1993. – 24 p. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.informationclearinghouse.info/pdf/naarpr_Defense.pdf
59. Democracy in retreat in Russia. Hearing before the committee on foreign relations United States Senate. 110th Congress, 1st Session. – Washington: GPO, 2007. – 88 p.
60. Department of State and USAID Strategic Plan. Fiscal Years 2007-2012. Transformational Diplomacy. – 65 p. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.state.gov/documents/organization/82819.pdf>
61. French Officials: NATO Unity Requires No Decision On MAP Until After 2009 Summit. 2008 November 10. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/08PARIS2079_a.html.
62. Fried Daniel. The Current Situation in Georgia and Implications for U.S. Policy / Daniel Fried. September 9, 2008. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/109345.htm>.
63. Germany: Collapse Of Orange Coalition Pulls MAP Off The Table. 2008 September 19. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/08BERLIN1295_a.html.
64. Getting Germany On Board For MAP For Georgia And Ukraine. 2008 June 5. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/08BERLIN744_a.html.

65. Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko. April 4, 2005. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html>.
66. Lake Anthony. "From Containment to Enlargement" / Anthony Lake. Johns Hopkins University. September 21, 1993. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://fas.org/news/usa/1993/usa-930921.htm>
67. National Security Strategy 2010. – P. 44. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://nssarchive.us/NSSR/2010.pdf>
68. National Security Strategy of the United States 1994. – Washington: The White House, 1994. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1994.pdf>
69. National Security Strategy of the United States 1996. – Washington: The White House, 1996. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1996.pdf>
70. National Security Strategy of the United States 1998. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://nssarchive.us/NSSR/1998.pdf>
71. NATO: Alliance Praises Efforts Of CSTO States, But Cool To Offer Of Cooperation. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rferl.mobi/a/1105202.htm>
72. President and President Putin Discuss Strong U.S.-Russian Partnership. February 24, 2005. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/02/20050224-9.html>.
73. President Bush Participates in Joint Press Availability with President Viktor Yushchenko of Ukraine. April 1, 2008. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/04/20080401-1.html>
74. Press point with NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer and the Prime Minister of Ukraine, Viktor Yanukovich after the meeting of the NATO-

- Ukraine Commission. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_89613.htm?selectedLocale=en.
75. «Prevent the Reemergence of a New Rival». The Making of the Cheney Regional Defense Strategy, 1991-1992. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/nukevault/ebb245/>
76. Public Law 106–113. Nov. 29, 1999. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-106publ113/pdf/PLAW-106publ113.pdf>
77. Public Papers of the U.S. Presidents. Barack Obama. Book II—July 1 To December 31, 2009. – Washington, 2013. – 1472 p.
78. Public Papers of the Presidents of the United States. William Clinton. 1993. Book 1. Jan. 20 to July 31, 1993. – Washington: U. S. Government Printing Office, 1993. – 1255 p.
79. Remarks prepared for delivery by Bob Dole, Republican candidate for President of the United States, Philadelphia World Affairs Council, June 25, 1996. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://fas.org/spp/starwars/elect96/bd960627.htm>
80. Republican Party Platform of 1996. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=25848>
81. Rice, Condoleezza. Transformational Diplomacy. January 18, 2006. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2006/59306.htm>.
82. Rice C. No higher honor: a memoir of my years in Washington / Condoleezza Rice. – New York: Crown Publishers, 2011. – 784 p.
83. Russian-Ukrainian Relations Monopolized By Ukraine's Nato Bid. 2008 May 30. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/08MOSCOW1517_a.html
84. Russia's Foreign Policy Objectives: What are They? Hearing before the Committee on International Relations House Of Representatives. 106th Congress, 1st Session. – Washington, 2000. – 101 p.

85. Secretary Rice Addresses U.S.-Russia Relations at the German Marshall Fund. September 18, 2008. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2008/09/109954.htm>
86. Sestanovich S. U.S. Policy Toward Russia. Statement before the House International Relations Committee. July 16, 1998 [Electronic resource]. – Access mode: http://1997-2001.state.gov/www/policy_remarks/1998/980716_sestanovich_russia.html
87. Sestanovich S. U.S. Policy Toward Russia. Statement before the Subcommittee on European Affairs of the Senate Foreign Relations Committee. May 20, 1998 [Electronic resource]. – Access mode: http://1997-2001.state.gov/www/policy_remarks/1998/980520_sestan_russia.html
88. State Department News Briefing. September 4, 1991. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.c-span.org/video/?21026-1/state-department-news-briefing>
89. Statement by Secretary of State Warren Christopher before the Senate Foreign Relations Committee. June 30, 1994 [Electronic resource]. – Access mode: <http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dossec/1994/9406/940630dossec.html>
90. Talbott S. The End of the Beginning: The Emergence of a New Russia. Address at Stanford University [Electronic resource]. – Access mode: <http://1997-2001.state.gov/www/regions/nis/970919talbott.html>
91. Talbott S. Ukraine at Five: A Progress Report on U.S. Policy. October 11, 1996 [Electronic resource]. – Access mode: <http://1997-2001.state.gov/www/regions/nis/10-11tal.html>
92. The Limited Partnership: Building a Russian-US Security Community / edited by J. Goodby and B. Morel. – SIRPI. – Oxford University Press, 1993. – 317 p.
93. The National Security Strategy of the United States of America. – Washington: The White House, 1991. – P. 1-2, 5, 8. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1991.pdf>

94. The National Security Strategy of the United States of America. – Washington: The White House, 1993. – P. 1, 6,7, 16, 19. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nssarchive.us/NSSR/1993.pdf>.
95. The National Security Strategy of the United States of America. – Washington: The White House, 2002. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>
96. The National Security Strategy of the United States of America. – Washington: The White House, 2006. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf>
97. The Nunn-Lugar Scorecard. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://web.archive.org/web/20121016225430/http://www.lugar.senate.gov/nunnlugar/scorecard.html>
98. The Shanghai Cooperation Organization: is it Undermining U.S. Interests In Central Asia? Hearing Before the Commission on Security and Cooperation in Europe. 109th Congress. 2nd Session. September 26, 2006. – Washington, 2008. – 52 p.
99. The World in the 21st Century: Addressing New Threats and Challenges. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.cfr.org/global/world-21st-century-addressing-new-threats-challenges/p7611>
100. Ukraine, MAP, and The Georgia-Russia Conflict. 2008 August 14. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/08USNATO290_a.html
101. Ukraine: Senator Lugar Meets New Government; Publicizes Ukrainian Request For a NATO MAP. 2008 January 16. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://wikileaks.org/cable/2008/01/08KYIV97.html>.
102. Ukraine: Yushchenko Confirms Coalition Unity, Support For PM Role On MAP. 2008 March 13. – [Electronic resource]. – Access mode: https://wikileaks.org/plusd/cables/08KYIV522_a.html.

103. U.S. Department of State Daily Press Briefing. Thursday, February 15, 1996 [Electronic resource]. – Access mode: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/daily_briefings/1996/9602/960215db.html
104. U.S.-Russia Relations in Post-Soviet Eurasia: Transcending the Zero-Sum Game (co-authored with Samuel Charap), Paper of the Working Group on the Future of U.S.-Russia Relations, (Moscow and Cambridge, MA: Higher School of Economics and Harvard University, September 2011)
105. US Vice President meets Yushenko. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.aparchive.com/metadata/youtube/282674ba7ca805e386ce51ccd273855f>
106. Vice President's Remarks at the 2006 Vilnius Conference. May 4, 2006. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/05/20060504-1.html>.

ЛІТЕРАТУРА

107. Батюк В. И. Российско-американский диалог по региональным проблемам в XXI веке: итоги и перспективы / В. И. Батюк // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2009. – № 8. – С. 17 – 32.
108. Батюк В. И. Российско-американское партнёрство в постбиполярной системе международных отношений / Батюк В. И. // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2010. – № 9. – С. 3-18.
109. Батюк В. И. Трудное партнерство. Двусторонние режимы и институты в российско-американских отношениях после окончания «холодной войны» / Батюк В. И. – М.: Прометей, 2008. – 212 с.
110. Бжезинский З. Великая шахматная доска: господство Америки и его геостратегические императивы / Бжезинский З. – М.: Международные отношения, 1998. – 255 с.

111. Бжезинский З. Ещё один шанс: три президента и кризис американской сверхдержавы / Бжезинский З. / [пер. с англ. Ю. В. Фирсова]. – М.: Международные отношения, 2007. – 237 с.
112. Бжезинский З. Стратегический взгляд. Америка и глобальный кризис / Бжезинский З. [пер. с англ. М. Десятовой]. – М.: АСТ, 2010. – 287 с.
113. Блок НАТО разошелся на блокпакеты // Газета "Коммерсантъ". – 07.04.2008 – №57. – С. 9.
114. Богатуров А. Контрреволюция ценностей и международная безопасность / А. Богатуров // Лидерство и конкуренция в мировой системе: Россия и США. – М.: УРСС, 2010. – С. 9-24.
115. Богатуров А. Лидерство и децентрализация в международной системе / Богатуров А. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twelfth/001.htm>
116. Богатуров А. Отложенный нейтралитет? / Богатуров А. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Otlozhennyi-neutralitet-14859>
117. Богатуров А. Д. «Стратегия перемалывания» в международных отношениях и внешней политике США / Богатуров А. Д. – М.: Едиториал Урсс, 2004. – 48 с.
118. Богатуров А. Три поколения внешнеполитических доктрин России / Богатуров А. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/thirteen/005.htm>
119. Богатуров А. Д., Дундич А. С., Троицкий Е. Ф. Центральная Азия: «отложенный нейтралитет» и международные отношения в 2000х годах. Очерки текущей политики / Богатуров А. Д., Дундич А. С., Троицкий Е. Ф.. – Выпуск 4. – М.: НОФМО, 2010. – 104 с.
120. Бондаренко В. Россия-Беларусь: уроки строительства Союзного государства / В. Бондаренко // Вестник аналитики. – №2. – 2011. – С. 85-93.
121. Бордюжа Н. Организация договора о коллективной безопасности / Н. Бордюжа // Международная жизнь. – № 2. – 2005. – С. 72-82.

122. Братерский А. Внешнеполитическая доктрина Обамы. Постсоветский трек / А. В. Братерский // Международные процессы. – 2013. – Т. 11. – № 2 (33): Май-август. – С. 69-84.
123. Братерский М. В. Политика США в отношении постсоветской интеграции / М. В. Братерский // США - Канада. Экономика, политика, культура. – 2013. – № 6. – С. 3-16.
124. Винокуров Е., Либман А. Постсоветский интеграционный прорыв / Ею Винокуров, А. Либман // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Postsovetskii-integratsionnyi-proryv-15529>
125. Внешняя политика России: от Ельцина к Путину [Кройцбергер, Стефан; Грабовски, Сабине; Унзер, Ютта и др.]. – К.: Оптима, 2002. – 303 с.
126. Волошин О. А. Політика Росії щодо Співдружності Незалежних Держав [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Волошин Олег Анатолійович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2012. – 20 с.
127. Габуев А. Утечка газопроводов. Россию лишают азиатских энергоносителей / А. Габуев, Н. Гриб, М. Зыгарь // Газета "Коммерсантъ". – 2007. – 21 августа. – С.1-3.
128. Галака С. П. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах: Монографія / Галака С. П. — К: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 278 с.
129. Гегешидзе А. Еще раз о Великом шелковом пути / А. Гегешидзе // Центральная Азия и Кавказ. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ca-c.org/journal/cac-04-1999/st_24_gegeshid.shtml
130. Глазьев С. Таможенный Союз в рамках ЕврАзЕс и Украина / С. Глазьев // Международная жизнь. – №10. – 2010. – С. 168-175.
131. Гобл П. Соединенные Штаты и ГУАМ: от тактического взаимодействия к партнерству / П. Гобл // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – №3-4. – С. 177-181.

132. Гончар Б. М. Барак Обама і зовнішньополітична спадщина Джорджа Буша-молодшого (кризові аспекти) / Б. М. Гончар // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – Вип. 96. – С. 4-6.
133. Гончар Б. М., Гончар Ю. Б. Концепція американського світового лідерства в зовнішній політиці Б. Обами / Б. М. Гончар, Ю. Б. Гончар // США і світ ХХІ століття. Колективна монографія пам'яті Є. Камінського. – К.: «Центр вільної преси», 2012. – 557 с.
134. Гончар Б. М. Регіональні пріоритети зовнішньої політики адміністрації Барака Обами / Б. М. Гончар // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2013. – Вип. 112. – Част. 1. – С. 36-44.
135. Гончар Ю. Б. Еволюція політики США щодо інтеграційних процесів у Західній Європі (кінець 80-х - 90-ті роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Юлія Борисівна Гончар. - Київ, 1997. – 24 с.
136. Горбулін В. Тези до другої річниці російської агресії проти України. 18.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy>
137. Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989-2013 рр.) / Н. Д. Городня. – К., 2014. – 528 с.
138. Гушер А., Денисов А. Об отношениях России с государствами участниками СНГ / А. Гушер, А. Денисов // Вестник аналитики. – № 1. – 2000. – С.140-159.
139. Дашкевич А. В. Еволюція системи доктринального забезпечення зовнішньої політики США повоєнного періоду: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Дашкевич Андрій Вікторович. – К., 1998. – 32 с.
140. Дилемма интеграции на постсоветском пространстве // Россия в глобальной политике. – Т. 11. – 2013. – № 5. (Сентябрь-октябрь). – С. 21-33.
141. Дорошко М. Вплив політики «перезавантаження» відносин США з Російською Федерацією на переструктурування пострадянського геополітичного простору / М. Дорошко // Проблеми міжнародних відносин. — К., 2010. – Вип. 1. – С. 108-119.

142. Дорошко М. Політика «перезавантаження» американсько-російських відносин як чинник геополітичних змін на просторі СНД / М. Дорошко // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – №2. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/94/68
143. Дубнов А. Ташкент ушел, проблемы остались / А. Дубнов // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/-15644#>
144. Дубовик В. А. Політика США по відношенню до незалежної України (1991-1994pp.). Аналіз концепцій американської політології: автореф. дис ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечнікова. – О., 1996. – 24 с.
145. Дудко І. Д. Національні інтереси США у постбіполярному світі / І. Д. Дудко. – К.: КНЕУ, 2003. - 208 с.
146. Зевелёв И. Границы русского мира / И. Зевелёв // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://globalaffairs.ru/number/Granitsy-russkogo-mira--16582>
147. Зевелёв И., Троицкий М. Сила и влияние в американо-российских отношениях. Семиотический анализ. Очерки текущей политики. – Вып. 2. – М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2006. – 72 с.
148. Казанцев А. А. Политика США в постсоветской Центральной Азии: характер и перспективы / А.А. Казанцев // Вестник МГИМО-университета. – №4. – 2012. – С. 156-157.
149. Камінський Є. Є. Політика США щодо України: Витоки. Концептуальні основи. Практична еволюція / Є. Камінський, А. Дашкевич. - К.: Політична думка, 1998. – 547 с.
150. Киридон А.М., Троян С.С. Російсько-грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико-політологічний аналіз: Монографія. – К.-Рівне: РІС КСУ, 2009. – 80 с.

151. Коваль І. М. Концептуальне оформлення східноєвропейської політики США на початку процесу глобальних трансформвань: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Коваль Ігор Миколайович. – К., 2000. – 35 с.
152. Ковальчук А. Постсоветское пространство в российских внешнеполитических концепциях / Ковальчук А. – М.: Издательство «Аспект Пресс», 2015. – 176 с.
153. Кокошин А. Реальный суверенитет в современной мирополитической системе / А. Кокошин. – М.: Европа. – 2006. – 173 с.
154. Косолапов Н. А. Пороговый уровень и вероятность конфликта США с Россией / Н. А. Косолапов // Международные процессы. – Т. 6. – № 3 (18). Сентябрь - декабрь 2008. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/eighteenth/003.htm>
155. Кривохижа В.И. Проблемы и некоторые результаты курса «перезагрузки» в российско-американских отношениях // США – Канада: экономика, политика, культура. – № 4. – 2013. – С. 9.
156. Лакішик Д. М. Німеччина в європейській політиці США кінця 80-х - 90-і роки ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Лакішик Дмитро Михайлович. - К., 2002. – 16 с.
157. Лаумулин М. Виртуальная безопасность Центральной Азии // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Как-rozhdayutsya-mify-15645#>
158. Макфол М. Продвижение демократии в мире / Макфол М. – М.: Моск. школа полит. исследований, 2012. – 366 с.
159. Малашенко А. Интересы и шансы России в Центральной Азии / А. Малашенко // Pro et Contra. – №1-2. – 2013. – С. 21-34.
160. Малашенко А. В. Постсоветские государства Юга и интересы России / А. В. Малашенко // «Pro et Contra». – 2000. – Т. 5. – № 3. – С. 34-47.
161. Малашенко А. Центральная Азия: на что рассчитывает Россия? / А. Малашенко. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 118 с.

162. Манкофф Д. Как Путин получил Крым и потерял Украину // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Poslednee-territorialnoe-priobretenie-RossiiKak-Putin-poluchil-Krym-i-poteryal-Ukrainu-16611>
163. Мельничук І. М. Інтеграційні проекти Російської Федерації на пострадянському просторі: дис ... канд. політ. наук: 23.00.04 / І.М. Мельничук; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2015. – 519 с.
164. Мерніков Г. «Перезавантаження» відносин США та РФ: наслідки для України // Стратегічні пріоритети. – №4 (17). – 2010. – С. 130-138.
165. Мошес А. Россия и новая «промежуточная» Европа / А. Мошес // Pro et Contra. – 2010 (Июль—октябрь). – С. 128-144.
166. НАТО хочет сотрудничать со странами ОДКБ по отдельности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/world/20131022/971746711.html>
167. Никитина Ю.А. ОДКБ и НАТО: проблемы взаимодействия / Ю. А. Никитина // Вестник МГИМО-Университета. – 2011. – №6. – С. 26-27.
168. Олкотт М. Б. Второй шанс Центральной Азии / М. Б. Олкотт. – М. – Вашингтон, 2005. – 487 с.
169. «Оранжевая» революция и путинский поворот. Интервью Лилии Шевцовой газете «День». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/mirovye-diskussii/oranzhevaya-revolyciya-i-putinskiy-povorot>
170. Перепелиця Г. Безпека України і проблема інтеграції в євроатлантичні структури: Україна і НАТО / Г. Перепелиця // Україна: безпековий вимір східного сусіда Словаччини. – Братислава, 2011. – С. 27-53.
171. Перепелиця Г. М. Вступ до НАТО як результат євроатлантичного вибору України / Г. М. Перепелиця // Економічний часопис. — К.: Інститут трансформації суспільства. — 2001. — № 6. – С. 19-22.
172. Перепелиця Г. М. Україна та Росія: примус до реінтеграції / Г. М. Перепелиця // Щорічник «Зовнішня політика України 2011: стратегічні

- оцінки, прогнози та пріоритети», § 2 (Розділ III), К.: ВД Стілоос, 2012. – С. 163 – 222.
173. Питання про Східне партнерство. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eastbook.eu/ua/чапи-про-східне-партнерство>
174. Поздняк В. Глобальное партнерство как реальность и вызов для НАТО / В. Поздняк // Wider Europe Review. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://review.w-europe.org/15/3.html#_ftn8
175. Пронь С. В. США і еволюція азіатсько-тихоокеанської політики Японії (1950-1990-ті роки): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Пронь С.В. – Донецьк, 2004. – 459 с.
176. Пронь С. США та Японія в АТР (50-90-ті рр. ХХ ст.) / С. Пронь. – Миколаїв, 2003. – 244 с.
177. Пронь С. В. Японія – США – Росія: співробітництво та суперництво в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. 1951-2007 роки / С. В. Пронь. – Миколаїв, 2008. – 296 с.
178. Рассоха Л. Спільнота демократичного вибору: нові можливості й перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/4.htm>
179. Рибченко Т. О. Зовнішня політика адміністрації президента США Б. Обама щодо Російської Федерації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Рибченко Тетяна Олександрівна. – К., 2011. – 21 с.
180. Рижков М. М. Аналітичні дослідження доктрини нового світового порядку Дж. Буша - старшого та стратегії «задіяності та розширення» Б. Клінтона / М.М. Рижков // Актуальні проблеми міжнародних відносин : [зб. наук. пр.]. – К., 2008. – Вип.77. – С. 6-15.
181. Рижков М. М. Доктринальний вимір стратегій зовнішньої політики США: від стримування до глобальної демократизації: дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Рижков М. М. — К., 2007. — 401 с.

182. Рогов С. 11 сентября 2001 г.: реакция США и последствия для российско-американских отношений / Рогов С. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iskran.ru/russ/rogov/21-10.html>
183. С. Рогов. Доктрина Буша и перспектива российско-американских отношений / Рогов С. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ng.ru/ideas/2002-04-03/1_doctrine.html
184. Румер Е., Менон Раджан, Тренин Д. В., Чжао Хуашен. Центральная Азия: взгляд из Вашингтона, Москвы и Пекина / Е. Румер, Р. Менон, Д. В. Тренин, Чжао Хуашен. – М.: Новое издательство, 2008. – 244 с.
185. Шишков В. В. Становление и развитие гегемонии США: имперское доминирование и глобализация в XX в. / В. В. Шишков // Век глобализации. – 2014. – № 1. – С. 133-146.
186. Станевский С. Об СНГ без иллюзий / С. Станевский // Вестник аналитики. – 2003. – №4. – С. 19-32.
187. Стент А. Почему Америка и Россия не слышат друг друга? Взгляд Вашингтона на новейшую историю российско-американских отношений / Стент Анджела. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. — 464 с.
188. Сурков В. Национализация будущего // «Эксперт» №43(537). – 20 ноября 2006. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://web.archive.org/web/20061205211300/http://www.expert.ru/printissues/expert/2006/43/nacionalizaciya_buduschego/
189. Таран М. А. "Тайванська проблема" в зовнішній політиці США в 1990-і роки: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Таран Макар Анатолійович. – К., 2002. — 19 с.
190. Таран М. А., Гончар Б. М. США, КНР і Тайвань: трикутник взаємодії і суперечностей в 90-і роки XX ст. / М. А. Таран, Б. М. Гончар // Наукові записки Академії наук вищої школи України. – Вип.2. – К., 1999. – С. 22-31.
191. Толстов С. Проблеми та пріоритети України в умовах кризи європейської безпеки / С. Толстов // З.С., 2014. – [Електронний ресурс]. –

- Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/problemi-ta-prioriteti-ukrajini-v-umovakh-krizi-jevropci/>
192. Толстов С. Феномен ГУАМ: опыт структуры регионального сотрудничества и перспективы в статусе международной организации / С. Толстов // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – № 3-4.
193. Томашевич О. Програми партнерства НАТО наприкінці ХХ-поч. ХХІ ст.: автореф. дис. ... канд.. політ. наук: 23.00.04 / Олександр Томашевич. – К., 2004. – 18 с.
194. Тренин Д. Новые приоритеты в российской внешней политике «проект СНГ» / Д. Тренин // Россия: ближайшее десятилетие. Сборник статей к десятилетию Московского центра Карнеги. – М., 2004. – С. 99-105.
195. Тренин Д. Россия в СНГ: поле интересов, а не сфера влияния / Д. Тренин // Pro et Contra. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://carnegieendowment.org/files/ProEtContra_5-6_82-97.pdf
196. Третьяков В. Русская Азия / В. Третьяков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.aktuell.ru/russland/russian_forum/russkaja_azija_181.html
197. Троицкий М., Чарап С. Дилемма интеграции на постсоветском пространстве (как не зайти в тупик после Вильнюса) / М. Троицкий, С. Чарап // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Dilemma-integracii-na-postsovetskom-prostranstve-16177>
198. Троян С. Україна в контексті російської візії інтеграції // Україна–Європа–Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 63-67.
199. Троян С. Українсько-російські відносини: інтеграційний вимір / С. Троян // Україна в сучасній системі дво- і багатосторонніх відносин (1991 – 2013 рр.): Монографія / Наукова редакція д.і.н., проф. С.С.Трояна. – К., 2014. – С. 26 – 37.

200. Троян С. Українсько-російські відносини в контексті інтеграційних процесів на пострадянському просторі // Зовнішні справи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/ukrajinsko-rosiiski-vidnosini-v-konteksti-integraci>
201. Хаас Р. Эпоха бесполярного мира / Хаас Р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_11144
202. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / Хантингтон С. — М.: АСТ, 2008. – 635 с.
203. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Хантингтон С. — М.: АСТ, 2003. – 603 с.
204. Федуняк С. Г. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі: формування інтегр. системи безпеки Заходу і Нових незалеж. держав / С. Г. Федуняк. – Чернівці: Рута, 2005. – 334 с.
205. Фельдман Д. Конфликты в мировой политике / Фельдман Д. – М.: МУБУ, 1997. – 125 с.
206. Фукуяма Фрэнсис. Конец истории и последний человек / Фрэнсис Фукуяма; [пер. с англ. М. Б. Левина]. — М.: АСТ, 2007. — 588 с.
207. Чебан А. История Программы Нанна-Лугара в России: уроки и перспективы / Чебан А. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pircenter.org/media/content/files/11/13613465680.pdf>
208. Чубайс А. Россия как либеральная империя / Чубайс А. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/geopolitics/nasledie/empire/russia/>
209. Чумак В. М. Ядерна стратегія США: від перевершення до нерозповсюдження: Монографія / Чумак В. М. — К.: НІСД, 1999. – 304 с.
210. Шаклеина Т. А. Современные американские концепции мирового лидерства / Шаклеина Т.А. – М.: ИСКРАН, 1999. – 54 с.
211. Шевцова Л. Мы: жизнь в эпоху безвременья / Л. Шевцова. — М.: Политическая энциклопедия, 2014. — 315 с.

212. Шевцова Л. Одинокaя держава: Почему Россия не стала Западом и почему России трудно с Западом / Шевцова Л. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. — 272 с.
213. Шевчук О. В. Зовнішньополітична стратегія США та РФ щодо КНР: автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Олександр Володимирович Шевчук. — К., 2009. — 33 с.
214. Шевчук О. В. Китай між США і Росією: геостратегічні відносини / Шевчук О. В. — Миколаїв, 2008. — 447 с.
215. Шишков Ю. Россия и СНГ: неудавшийся брак по расчету / Ю. Шишков // Pro et Contra. — №1-2. — 2001. — С. 91-106.
216. Юрченко С.В. Геостратегія США в процесі становлення глобальної держави: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / С.В. Юрченко. — К., 2001. — 36 с.
217. Ambrosio Thomas. Catching the 'Shanghai Spirit': How the Shanghai Cooperation Organization Promotes Authoritarian Norms in Central Asia / Thomas Ambrosio // Europe-Asia Studies. — 2008. — Vol. 60. — № 8. — P. 1321-1344.
218. Asmus Ronald D., Robert D. Blackwill, and F. Stephen Larrabee, «Can NATO Survive?» / Ronald Asmus, Robert Blackwill, Stephen Larrabee // The Washington Quarterly, Vol. 19. — No. 2. — Spring 1996, — P. 82-94.
219. Blaisdell J., Cohen A., Roberts J. The Eurasian Union: Undermining Economic Freedom and Prosperity in the South Caucasus / Blaisdell J., Cohen A., Roberts J. — [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/11/the-eurasian-union-undermining-economic-freedom-and-prosperity-in-the-south-caucasus>
220. Bogaturov A. Russia and the USA: Equilibrium of Distrust / A. Bogaturov // International Trends, Volume 7. № 3(21). September-December 2009. — [Electronic resource]. — Mode of access: <http://intertrends.ru/twenty-first/025.htm>
221. Borawski John. Partnership for Peace and beyond / J. Borawski // International Affairs. — 1995. — Vol. 71. — No. 2. — P. 233-246.

222. Borger J. Barack Obama: Russia is a regional power showing weakness over Ukraine / J. Borger. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/25/barack-obama-russia-regional-power-ukraine-weakness>
223. Brzezinski Z. An Agenda for NATO. Toward a Global Security Web / Z. Brzezinski // Foreign Affairs. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.foreignaffairs.com/articles/65240/zbigniew-brzezinski/an-agenda-for-nato>
224. Brzezinski Z. A Plan for Europe: How to Expand NATO / Zbignev Brzezinski // Foreign Affairs. – January/February 1995 Issue. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/poland/1995-01-01/plan-europe-how-expand-nato>
225. Brzezinski Z. A Geostrategy for Eurasia / Zbignev Brzezinski // Foreign Affairs, September/October 1997. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/1997-09-01/geostrategy-eurasia>
226. Bush salutes leaders of democracy in Kyiv [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ukrweekly.com/old/archive/2005/510515.shtml>
227. Buszynski L. Russia's New Role in Central Asia. Asian Survey / L. Buszynski. – Vol. 45. – 2005. – No. 4. – P. 546-565.
228. Charap Samuel. Beyond the “Reset Button”. A Strategy for U.S. Russia Policy. May 20, 2009 / S. Charap. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.americanprogress.org/issues/security/news/2009/05/20/6032/beyond-the-reset-button/>
229. Charap Samuel. Beyond the Russian Reset / S. Charap // National Interest. – № 126 (July-August 2013). – P. 39-48.
230. Charap Samuel, Troitskiy Michael. U.S.-Russia Relations in Post-Soviet Eurasia: Transcending the Zero-Sum Game / Samuel Charap, Michael Troitskiy // Working Group Paper. – September 2011.
231. Cohen A. How the U.S. Should Deal with Putin’s Russia / Cohen A. – [Electronic resource]. – Mode of access:

- <http://www.heritage.org/research/reports/2012/03/how-the-us-should-deal-with-putins-russia>
232. Cohen A. Russia's Eurasian Union Could Endanger the Neighborhood and U.S. Interests / Cohen A. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/06/russias-urasian-union-could-endanger-the-neighborhood-and-us-interests>
233. Goble P. Forget the Soviet Union / P. Goble // Foreign Policy. – 1992. – № 86. – P. 55-56
234. Fukuyama Francis. The Bush doctrine, before and after / Francis Fukuyama // Financial Times. – October 11, 2005. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/bcc00b56-39f2-11da-806e-00000e2511c8.html>
235. Fukuyama Francis. The End of History? / Francis Fukuyama // The National Interest, Summer 1989. – p. 3-18. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://ps321.community.uaf.edu/files/2012/10/Fukuyama-End-of-history-article.pdf>
236. Fukuyama Francis. The end of history and the last man / Francis Fukuyama. – New York: Free Press, 1992 – 418 p.
237. Goldgeier James, McFaul Michael. Power and Purpose: U.S. Policy toward Russia after the Cold War / James M. Goldgeier, Michael McFaul. – Brookings Institution Press, 2003. – 450 p.
238. Jervis Robert. Understanding the Bush Doctrine / Robert Jervis // Political Science Quarterly. – 2003. – Vol. 118. – №. 3. – P. 365-388.
239. Kagan R. The Benevolent Empire / R. Kagan // Foreign Policy. — № 111 (Summer 1998). — P. 24-35. [Electronic resource]. – Access mode: <http://carnegieendowment.org/1998/06/01/benevolent-empire>
240. Kagan Robert. The Perils of Wishful Thinking / Robert Kagan. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://carnegieendowment.org/2009/12/16/perils-of-wishful-thinking>

241. Kramer, David. After the G-8: The Future Orbit of U.S.-Russian Relations. Remarks at the Heritage Foundation. July 21, 2006. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/69323.htm>.
242. Mankoff J. Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics. – Lanham: Rowman & Littlefield, second edition 2011. – 359 pp.
243. MacFarlane Neil. The United States and Regionalism in Central Asia / Neil MacFarlane // International Affairs. – Vol. 80, No. 3, May, 2004. – P. 451.
244. McFaul M. «Meddling» In Ukraine / M. McFaul // The Washington Post. December 21, 2004. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A15131-2004Dec20.html>
245. McFaul Michael. Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin / McFaul Michael. – Cornell University Press, 2002. – 400 p.
246. Nichol J. Central Asia's Security: Implications for U.S. Interests. CRS Report for Congress / J. Nichol. – Washington: D.C.: Congressional Research Service, March 11. – 2010. – 67 p.
247. Nye Joseph. Soft power: the means to success in world politics / Joseph Nye. –New York: Public Affairs, 2004. – 191 p.
248. Nygren Bertil. The Rebuilding of Greater Russia Putin's foreign policy towards the CIS countries / Bertil Nygren. – London; New York: Routledge, 2008. – 351 p.
249. Russia and Eurasia. A Realistic Policy Agenda for the Obama Administration. – Heritage Foundation, 2009. – P. 59. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/sr0049.cfm>
250. Russia as a great power. Dimensions of security under Putin. - London: Routledge, 2005. – 464 p.
251. Sakwa R., Webber M. The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival / R. Sakwa, M. Webber // Europe-Asia Studies. – 1999. – Vol. 51. – No. 3. – 421 p.
252. The right direction for U.S. policy toward Russia. A Report from the Commission on U.S. Policy toward Russia. – Washington, March 2009. – 19 p.